

LAUREA
AMMATTIKORKEAKOULU

Uuden edellä

DIALOGINEN KOHTAAMINEN PSYKOPAATTISIA PIIRTEITÄ OMAAVAN ASIAKKAAN KANSSA

– RIKOSSEURAAMUSTYÖNTEKIJÄN NÄKÖKULMA

Harjula, Sanna

Yliluoma, Susanna

2012 Tikkurila

DIALOGINEN KOHTAAMINEN PSYKOPAATTISIA PIIRTEITÄ OMAAVAN
ASIAKKAAN KANSSA
— RIKOSSEURAAMUSTYÖNTEKIJÄN NÄKÖKULMA

Harjula, Sanna
Yliluoma, Susanna
Rikosseuraamusalan ko.
Opinnäytetyö
Marraskuu 2012

Harjula, Sanna
Yliluoma, Susanna

Dialoginen kohtaaminen psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa
- Rikosseuraamustyöntekijän näkökulma.

Vuosi 2012

Sivumäärä 70

Tiivistelmä

Rikosseuraamustyöntekijän ja asiakkaan dialoginen kohtaaminen on avainasemassa paitsi asiakassuhteen rakentumisen kannalta, myös rikosseuraamusalan työn vaikuttavuuden eli rikosten uusimisriskin alentamisen kannalta. Tässä työssä tutkimme rikosseuraamustyöntekijöiden kokemuksia siitä, miten asiakkaan mahdolliset psykopaattiset ominaisuudet heijastuvat vuorovaikutukseen ja sitä kautta dialogisuuden toteutumiseen rikosseuraamustyöntekijän ja hänen psykopaattisia piirteitä omaavan, ehdonalaisesti vankilasta vapautuneen asiakkaansa välillä.

Nykytutkimuksen valossa näyttää siltä, että persoonallisuushäiriöt ovat yliedustettuina niin vankeinhoidon kuin myös sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakkaissa peruspopulaatioon nähden. Tämä pätee myös psykopaattisiin persoonallisuuden piirteisiin. Asiakkaan psykopaattiset piirteet saattavat asettaa asiakastyöskentelylle omat erityishaasteensa, sillä psykopaattisuuden oireita ovat petollisuus, vastuuttomuus, tunnekylläisyys sekä empatiakyvyn ja katumuksen puute.

Haastattelututkimuksemme tulokset antoivat viitteitä siitä, että rikosseuraamustyöntekijät kokivat aidon dialogisen kohtaamisen häiriintyvän, jos asiakkaalla oli normaalia enemmän psykopaattisia persoonallisuuden piirteitä. Persoonallisuuden psykopaattisuus heijastui myös henkilön vuorovaikutustyyliin. Lisäksi rikosseuraamustyöntekijät kokivat mahdollisuutensa vaikuttaa rikosten uusimisriskiin heikentyneen, kun kyseessä oli psykopaattisia piirteitä omaava asiakas.

Asiasanat:

vuorovaikutus, dialogisuus, vastavuoroisuus, asiakaslähtöisyys, asiantuntijalähtöisyys, psykopatia, psykopaatti, rikosseuraamuslaitos, rikosseuraamustyöntekijä, työturvallisuus, asiakas, asiakassuhde, subjektiivisuus

Harjula Sanna
Yliluoma Susanna

**The Dialogical Interaction with a Client that has Psychopathic Personality Traits
- A Probation Supervisor´s Perspective**

Year 2012

Pages 70

Abstract

The dialogical interaction is the key factor in building a relationship between the probationary supervisor and the customer. This applies also to the effectiveness concerning the work in order to lessen the risk of renewed delinquency.

Our main interest was to examine, how the psychopathic traits of the customer´s personality affect the dialogical interaction between the probationary supervisor and the customer who had been released from prison on probation.

According to the recent research, personal disorders are over-represented among the prison population as well as among the customers of the social branch and health care in general, when compared to the population in average. This is the case also with the psychopathic personality characteristics. These psychopathic personality traits may set specific demands concerning the interaction between the customer and his/her probationary supervisor. This is related to the fact that the symptoms of psychopathy are deceptiveness, shallow emotions, irresponsibility and lack of empathy or remorse.

The results of our survey among probationary supervisors indicate that they found it hard to create and maintain a dialogical interaction, if the customer had plenty of psychopathic traits in his/her personality. The psychopathic personality features were reflected on the way the customer interacted with the probationary supervisor. In addition to this, the probationary supervisors felt that their ability to lessen the risk of renewed delinquency was weakened, if the customer had more psychopathic personality features than an average person.

Keywords:

Dialogical interaction, interaction, dialogue, communication, probationary supervisor, probation, renewed delinquency, psychopath, psychopathy, delinquency, criminal behavior, psychopathic personality disorder, psychopathy check list

Sisällys

Johdanto.....	6
2 Vuorovaikutus ja dialogisuus.....	9
2.1 Vuorovaikutusorientaatiot	10
2.2 Asiakkaan subjektiivisuus	11
2.3 Dialogisuus asiakastyössä.....	11
3 Yhdyskuntaseuraamustyö.....	12
3.1 Dialogisuus ja sosiaalityö yhdyskuntaseuraamustyössä	14
3.2 Ehdonalaisessa vapaudessa olevien valvonta (EAV)	14
3.3 Dialoginen kohtaaminen EAV-asiakastyössä.....	15
3.3.1EAV-asiakkaan kohtaaminen	16
3.3.2Luottamuksen rakentaminen.....	16
4 Psykopatia ja vuorovaikutus	17
4.1 Psykopatia, sen käsitehistoriaa ja kritiikkiä	18
4.2 Psykopatia nykytutkimuksen valossa	20
4.2.1 Psykopaattisten piirteiden biologisesta taustasta.....	22
4.2.2 Psykopaattisten piirteiden psykososiaaliset riskitekijät.....	24
4.2.3 Hoitotuloksista.....	25
5 Psykopaattinen vuorovaikutustyyli	26
5.1 Verbaalinen vuorovaikutus	26
5.1.1 Puheen epäjohdonkumukaisuus, välttelevä puhe ja puhetulva.....	27
5.1.2 Poikkeava tunneilmaisu, moraalikäsitys ja empatian puute	27
5.1.3 Petollisuus, hyväksikäyttö ja manipulointi	28
5.1.4 Neutralisaatiotekniikat: mitätöinti, lohkoaminen, projektiio	29
5.1.5 Lipevyys ja mielistely	30
5.1.6 Korostunut omanarvontunne	30
5.2 Non-verbaalinen vuorovaikutus	30
5.3 Miten tulisi reagoida psykopaattiseen vuorovaikutukseen?	31
6 Tutkimusmenetelmät ja toteutus.....	32
6.1 Tutkimusongelma.....	33
6.2 Aineistonkeruu	33
6.3 Aineiston analyysi	34
6.4 Tutkimuksen luotettavuus	35
6.5 Eettisyys.....	37
6.5.1 Psykopatian aihealueeseen liittyvää eettistä pohdintaa	38
7 Tutkimustulokset	41
7.1 Havaitut ja tunnistetut psykopaattiset piirteet.....	41

7.1.1	Puheen epäjohdonmukaisuus, välttelevä puhe ja puhetulva.....	42
7.1.2	Poikkeava tunneilmaisu, moraalikäsitys ja empatian puute	43
7.1.3	Petollisuus, hyväksikäyttö ja manipulointi	45
7.1.4	Neutralisaatiotekniikat: mitätöinti, lohkoaminen, projektio	46
7.1.5	Lipevyys ja mielistely	46
7.1.6	Korostunut omanarvontunne	47
7.2	Psykopaattisten piirteiden vaikutukset dialogiseen vuorovaikutukseen	47
7.2.1	Keskinäinen luottamus ja kunnioitus	47
7.2.2	Asiantuntijuus ja asiakaskeskeisyys.....	49
7.2.3	Asiakkaan subjektius.....	51
7.2.4	Kokonaisvaltaisen dialogisuuden toteutuminen.....	53
7.2.5	Kokemus vaikuttavuudesta	58
7.3	Psykopaattisten piirteiden vaikutus rikosseuraamustyöntekijään ja niiden heijastuminen dialogiseen kohtaamiseen	60
7.4	Haastateltavien toiveita psykopaattisen asiakkaan kohtaamiseen	62
8	Yhteenveto ja pohdinta	63
	Lähteet:	67
	Liite 1. Robert D. Haren psykopatian piirrelista (PCL-R).....	72
	Liite 2. Kyselylomakerunko.....	73

Johdanto

Rikosseuraamusalan päätehtävänä on uusintarikollisuuden vähentäminen. Rikosseuraamuslaitoksen täytäntöönpanoista vastaavat organisaatiot jakautuvat vankiloihin ja yhdyskuntaseuraamustoimistoihin. Yhdyskuntaseuraamustoimistojen toimeenpanema ehdonalaisesti vapautuneiden valvonta (EAV) antaa mahdollisuuden dialogiselle ja vastavuoroiselle, kuntouttavalle sosiaalityölle. Työssämme keskitymme nimenomaan ehdonalaisesti vapautuneisiin valvottaviin ja heidän kanssaan työskentelevien rikosseuraamustyöntekijöiden kokemuksiin. Keräämme työssämme rikosseuraamustyöntekijöiden kokemuksia psykopaattisia piirteitä omaavien EAV-asiakkaiden kanssa käydyistä dialogisista kohtaamisista. Pyrimme selvittämään, heijastuvatko asiakkaan psykopaattiset piirteet dialogiseen kohtamiseen ja jos, niin millä tavalla. Näin ollen emme siis tutki vuorovaikutustilannetta, vaan nimenomaan rikosseuraamustyöntekijöiden kokemuksia ja tulkintoja dialogisen kohtamisen toteutumisesta.

Aiheen valintaan vaikutti paljon se, että olemme molemmat työskennelleet EAV-asiakkaiden kanssa, minkä lisäksi psykopatia aiheena on ollut molempien kiinnostuksen kohteena. Työn toteuttamisessa ja aiheeseen perehtymisessä auttoi se, että Sanna Harjula on työskennellyt usean vuoden ajan ehdonalaisvalvojana, kun taas Susanna Yliluoma on perehtynyt laajasti psykopatiaa koskevaan kirjallisuuteen ja tutkimuksiin.

Koemme valitsemamme aiheen tärkeäksi ja ajankohtaiseksi, vaikka opinnäytetyömme näkökulma on ainakin Suomessa suhteellisen vähän tutkittu. Kuitenkin aiheemme vaikuttaa osuvan ajankohtaiseen ilmiöön sikäli, että Rikosseuraamusalan koulutuskeskus on järjestämässä alan ammattilaisille koulutusta rikoksentehtäjän arvioinnista. Yhden puheenvuoron koulutuksessa käyttää tutkija, psykologi Taija Stoaat, jonka aiheena on "Manipuloiva ja huijaava käyttäytyminen arvioinnin näkökulmasta. Välineitä psykopaattisten ilmiöiden tunnistamiseksi ja tilanteiden arvioimiseksi." .

Aiheen nostaminen esille ei ole kuitenkaan uusi ilmiö, vaan suomalaiset asiantuntijat (Häkkinen-Nyholm ym. 2009; Lauerma, 2009) ovat alkaneet viime vuosina kiinnittää yhä enemmän huomiota siihen, että niin sosiaali- ja hoivatyötä tekevien kuin vankeinhoidon tehtävissä sekä ehdonalaisvalvonnassa työskentelevien henkilöiden olisi syytä tutustua psykopatian käsitteeseen sekä sen ominaispiirteisiin. Yhdysvalloissa on arvioitu, että sikäläisen vankeinhoidon asiakkaista noin 15-25 prosentilla on keskimääräistä runsaammin psykopaattisia persoonallisuuden piirteitä, kun koko populaatiosta vastaava luku on noin 1-2 prosenttia. Jüriloon tutkimus suomalaisten miesvankien osalta antoi alemman prosentuaalisen osuuden, eli 16-17 prosenttia. (Jüriloo ym. 2006)

Koemme, että rikosseuraamustyöntekijöiden näkemyksiä ja kokemuksia dialogisista kohtaamisista olisi hyvä saada julki ja aihealueen haastavuus näkyväksi. Olemme kiinnostuneita kuulemaan heidän konkreettisia kokemuksiaan vuorovaikutustilanteista. Lähestymme tutkimusongelmaamme kvalitatiivisen teemahaastattelun kautta, jonka runko on liitetty työmme loppuun.

Psykopaattinen persoonallisuushäiriö - kuten ylipäätään persoonallisuushäiriöt tai mielenterveysongelmat - ovat yliedustettuina niin vankeinhoidon kuin myös sosiaali- ja terveystalouden asiakkaissa peruspopulaatioon nähden. Silti on syytä huomata, että he ovat paitsi koko väestössä, myös vankilapopulaatiossa selkeä vähemmistö. Kuitenkin asiakkaan psykopaattiset piirteet, kuten tietysti myös muunlaiset persoonallisuuden poikkeamat, saattavat asettaa asiakastyöskentelylle omat erityishaasteensa. (Häkkinen-Nyholm ym. 2009; Jüriloo ym. 2006; Lauerma 2012; Hare 2004, 27-30, Hare 2001, 9-29)

Joidenkin tutkimusten mukaan ehdonalaisesti vapautuneista valvottavista eli rikosseuraamustyöntekijöiden EAV-asiakkaista ainakin noin kuudennes – tai joidenkin arvioiden mukaan jopa neljännes - saa korkeat psykopatiapistees, jos psykopaattisuuden mittarina käytetään kanadalaispsykologi, professori Robert D. Haren kehittämää ja sittemmin täydennettyä, 20-kohtaista Psychopathy Check List - Revised - mittausmenetelmää (PCL-R). (Hare 2001, 9)

On syytä huomata, että PCL-R on vain yksi tapa tai mittari kuvata tietynlaisia persoonallisuuden piirteitä. Olemme kuitenkin valinneet tämän ehkä karkeankin piirrelistan siitä syystä, että PCL-R -mittausmenetelmällä saadun pistemäärän on todettu korreloivan rikollisuuden ja rikosten uusimisriskin kanssa siten, että mitä korkeamman pistemäärän henkilö saa, sitä todennäköisempää on, että hän tekee rikoksen ja/tai uusii rikoksensa. Stoat ja Häkkinen (2008) ovat esittäneet, että korkeita psykopatiapistemääriä saaneiden henkilöiden rikosten uusimisprosentti on noin 60 % luokkaa, kun taas vähän psykopaattisia piirteitä omaavilla henkilöillä se on noin 20 %. (Hare 2004, 57-95; Häkkinen-Nyholm ym. 2009; Hare 2001, 9-29; Stoat & Häkkinen 2008, 19-20 ja 41-49)

Tämä yhteys PCL-R -piirrelistan ja erityisesti uusintarikollisuuden välillä sai meidät valitsemaan juuri tämän mittaustavan työmme apuvälineeksi, koska Rikosseuraamuslaitos on linjannut, että rikosseuraamusalan asiakastyöskentelyn on suuntauduttava rikosten uusimisriskin alentamiseen. Näin ollen uusimisriskiin vaikuttaminen on yksi rikosseuraamustyöntekijän työskentelyn yksi tärkeä tavoite, jos kohta niitä on lukuisia muitakin, kuten asiakkaan päihteettömyyden tukeminen ja ylipäätään hänen sosiaalisen tilanteensa kohentaminen kuntouttavan asiakastyön keinoin. Robert D. Haren 20-kohtainen psykopatian piirrelista on kokonaisuudes-

saan liitteenä työn lopussa, koska sitä on käytetty apuvälineenä haastattelutukimusta tehtäessä. (Häkkinen-Nyholm ym. 2009; Hare 2004, 57-95)

Rikosseuraamuslaitos on jaettu kolmeen täytäntöönpanoalueeseen; Etelä-Suomen rikosseuraamusalueeseen, Länsi-Suomen rikosseuraamusalueeseen ja Itä- ja Pohjois-Suomen rikosseuraamusalueeseen. Kaikilla rikosseuraamusalueilla toimii arviointikeskus, aluekeskus sekä vankeiloita ja yhdyskuntaseuraamustoimistoja. Opinnäytetyömme sijoittuu Länsi-Suomen rikosseuraamusalueen, Pirkanmaan rikosseuraamuskeskuksen Tampereen yhdyskuntaseuraamustoimistoon, sekä Satakunnan rikosseuraamuskeskuksen Porin yhdyskuntaseuraamustoimistoon. (Rikosseuraamuslaitos)

Rikosseuraamuslaitos täytäntöönpanee yhdyskuntaseuraamuksia ja vapausrangaistuksia. Tässä opinnäytetyössä näkökulmanamme on ehdonalaisesti vapautetut valvottavat ja heidän kanssaan työskentelevät rikosseuraamustyöntekijät. (Rikosseuraamuslaitos) Työssämme haastatellaan viittä rikosseuraamustyöntekijää, jotka työskentelevät joko Porin tai Tampereen yhdyskuntaseuraamustoimistossa. Lopuksi peilaamme tutkimustuloksia dialogisuuden perusperiaatteisiin Pyrimme työmme loppupuolella nostamaan esiin myös aiheeseemme liittyviä eettisiä kysymyksiä.

Vaikka aiheemme ei ole osa hanketta, se täyttää silti sen sijaan opinnäytetyöltä vaadittavat yleisen hyödyllisyyden ja merkittävyyden kriteerit työelämää ajatellen. Ensinnäkään emme haastattele asiakkaita, vaan rikosseuraamustyöntekijöitä. Ylipäätään kyse ei ole asiakkaan leimaamisesta, vaan sen tutkimisesta, jos ylipäätään, niin miten PLC-R listan psykopatiapiirteet heijastuvat asiakastapaamiseen dialogisuuden ja vuorovaikutuksen kannalta. Kiinnostava näkökulma on myös asiakastyön vaikuttavuus rikosten uusimisriskiin. Työelämän yhdyshenkilöksi on lupautunut rikosseuraamustyöntekijä Harri Virolainen Porin yhdyskuntaseuraamustoimistosta. Hän koordinoi haastatteluja Porin osalta ja arvioi tekstiämme ja kommentoi sitä.

Yhteiskunnallisella tasolla aiheemme merkitys nivoutuu myös uuden penologian ydinsisältöön, jonka mukaan voimavaroja tulisi kohdentaa niihin, joilla uusimisriski on suurin. Asiakkaan psykopaattiset piirteet asettavat työntekijän ja rikosseuraamusalan strategit tässä mielessä haastavien ammattieettisten pohdintojen sekä ratkaisujen eteen, sillä erityisen korkeat psykopaattisuuspisteet saavan henkilön uusimisriski on suuri, mutta kuntoutuksen ja terapian vaikuttavuusvaste ilmeisesti nykytutkimusten valossa ainakin aikuisväestössä heikko – ellei jopa suorastaan haitallinen.

Työnjakomme tätä työtä tehdessä on muodostunut siten, että Sanna Harjula haastatteli, litte-roi ja purki Tampereen yhdyskuntaseuraamustoimiston rikosseuraamustyöntekijöiden haastat-

telut ja Susanna Yliluoma teki vastaavan työn Porin osalta. Haastattelut toteutettiin syys- ja lokakuun 2012 aikana.

Opinnäytetyömme yhtenä haasteena voinee pitää psykopatiakäsitteen kiisteltyä luonnetta. Sitä on käytetty tahallisen leimaavasti, ja eri ideologiset suuntaukset ovat antaneet käsitteelle omat sävynsä. Nykyään psykopatiaan perehtyneet suomalaistutkijat pitävät psykopatian käsitettä käypänä, jos kohta sen huolimattomuutta käyttöä on yhä syytä varoa, jotta se ei kokisi jälleen samanlaista inflaatiota kuin aikaisemmin. Ilmiönä psykopatia on monimutkainen ja vaatii perinpohjaista perehtymistä aiheeseen. (Lauerma 2012; Stoa & Häkkänen 2008, 19)

2 Vuorovaikutus ja dialogisuus

Selitettäessä dialogista kohtaamista aiheeseen liittyvät oleellisesti termit asiantuntijakeskeisyys ja asiakaskeskeisyys. Puhuttaessa asiantuntijakeskeisestä vuorovaikutussuhteesta tämä käsitetään siten, että vuorovaikutustilannetta ohjaa vahvasti työntekijän asiantuntijuus sekä hänen asettamansa tavoitteet ja tulokset. Asiakaskeskeisessä vuorovaikutussuhteessa taas korostuu asiakkaan oma kokemusmaailma. Tällöin vuorovaikutuksen lähtökohdaksi on asiakkaan kunnioittaminen ja hänen tarpeidensa huomioiminen. Asiakaskeskeisyyden ongelmaksi voi kuitenkin nousta helposti työntekijän liiallinen myötäeläminen tai neutraalius vuorovaikutussuhteessa, jolloin työntekijän tietotaito jää käyttämättä. (Mönkkönen 2007; 38, 52, 56, 63-64)

Vuorovaikutus on hyvin laaja käsite ja se sisältää niin yksilöiden, yhteisöjen ja kulttuurien välistä vuorovaikutusta. Vuorovaikutus on monimuotoista ja se perustuu oletukseen, että vuorovaikutussuhteessa olevat osapuolet ovat tasavertaisia keskenään. Osapuolet määrittelevät yhdessä tilannetta ja etsivät yhdessä ratkaisuja. (Mönkkönen 2007, 15 - 18).

Vuorovaikutussuhteissa tärkeänä elementtinä on vastavuoroisuus. Vastavuoroisuudella tarkoitetaan sitä, että vuorovaikutussuhde nähdään molemminpuolisen ymmärryksen rakentamisena. Tällöin suhteessa kuljetaan molempien ehdoilla. Vuorovaikutussuhde tulee hahmottaa kokonaisuutena, jossa jokainen osapuoli vaikuttaa omalta osaltaan vuorovaikutustilanteen etenemiseen. Parhaimmillaan vuorovaikutussuhteen molemmat osapuolet oppivat ja voivat muuttaa mielipiteitään ja asenteitaan. (Mönkkönen 2007, 87 - 89, 100).

Sosiaalinen vuorovaikutus voidaan jakaa viiteen tasoon. Nämä tasot ovat tilanteessa olo, sosiaalinen vaikuttaminen, peli, yhteistyö ja yhteistoiminta. Kolmessa ensimmäisessä tasossa osapuolten aktiivisuus voi olla joko vastavuoroista tai yksisuuntaista, kun taas ylemmät tasot edellyttävät vastavuoroisuutta. (Mönkkönen 2001, 434).

Vuorovaikutustilanteista puhuessa Mönkkönen (2007, 39 - 40) käyttää position käsitettä. Positio-käsitteellä hän tarkoittaa sitä, että vuorovaikutustilanteissa henkilöt ottavat tietynlaisen aseman ja tukevat vastavuoroisesti toistensa tietyllä tavalla otettua asemaa. Esimerkiksi asiakas-työntekijä -kohtaamisessa asiakas saattaa odottaa työntekijän kantavan vastuun asiakkaan tilanteen kohenemisesta. Tällöin asiakkaan ottama positio vahvistaa auttajan asiantuntijuutta. Dialoginen vuorovaikutus asettuu asiakaskeskeisen ja asiantuntijakeskeisen vuorovaikutussuhteen välimaastoon. Dialogisessa vuorovaikutuksessa edetään sekä työntekijän että asiakkaan ehdoilla. Dialogisuus itsessään pyrkii rikkomaan asiantuntija- ja asiakaskeskeisen vuorovaikutuksen yksipuolisuutta. (Mönkkönen 2007, 86 - 87)

Kasvokkaiseen vuorovaikutukseen perustuva auttamistyö asettaa työntekijöille erityisiä vaatimuksia. Työntekijän tulee tuntea kasvokkaiseen vuorovaikutukseen perustuvia auttamistyön menetelmiä. Erityisen vaativaa psykososiaalisen työn toteuttamisesta tekee byrokraattinen organisaatio. Byrokraattinen organisaatio saattaa kuitenkin omalla tavallaan myös helpottaa asiakassuhdetta luomalla etäisyyttä työntekijän ja asiakkaan välille. (Raunio 2004, 140, 145-146).

2.1 Vuorovaikutusorientaatiot

Kaarina Mönkkönen (2002, 2007) on esittänyt kolme erilaista vuorovaikutusorientaatiota. Mönkkönen tarkoittaa orientaatiolla käsitystä vuorovaikutuksesta, joka ohjaa työntekijän suhtautumistapaa asiakastyön vuorovaikutustilanteisiin (2002, 14). Asiantuntijakeskeinen orientaatio tarkoittaa sen kaltaista vuorovaikutuksen näkökulmaa jossa toimintaa ohjaa asiantuntijoiden tai järjestelmän määrittävät tavoitteet ja tulkinnot. Asiakaskeskeinen orientaatio taas tarkoittaa asiakkaan tarpeista lähtevää ja asiakkaan konstruktioihin perustuvaa orientaatiota. Dialogisessa orientaatiossa vuorovaikutus nähdään vastavuoroisena suhteenä. Vastavuoroisessa suhteessa ominaista on vuorovaikutus jossa molemmat osapuolet pääsevät vaikuttamaan ja luomaan tilannetta. (Mönkkönen 2002, 53 -56; Mönkkönen 2007, 38, 63, 87).

Asiakastyön vuorovaikutuskulttuurin kehittymisen näkökulmasta keskustelut asiakaskeskeisyydestä tai -lähtöisyydestä on ollut tärkeää. Asiakaskeskeisyyteen liittyvänä pulmana voidaan nähdä mukaan menemisen -problematiikan. Tällä tarkoitetaan sitä, että esimerkiksi asiakastilanteissa työntekijä keskittyy liikaa kuuntelemaan vain asiakkaan tarpeita, jolloin asiantuntijan osuus jää taustalle. Ongelmana voi myös olla liiallinen positiivisuus tai niin sanottu pahan kätkeminen. Pahan kätkemisellä tarkoitetaan sitä, että ikävät ja pahat asiat piilotetaan tai ne selitetään pois, jolloin asiakkaan oikeista ongelmista ja asioista ei uskalleta puhua oikeilla nimillä. (Mönkkönen 2007, 64 - 70, 83).

2.2 Asiakkaan subjekti

Monesti asiakas koetaan viranomaistoiminnan kohteena ja asiakas itsekin saattaa kokea olevansa ulkoisen kontrollin alainen. Särkelän (2001, 27-32) mukaan asiakas tulisi nähdä omissa asioissa asiantuntijana ja aktiivisena toimijana, jolloin subjektiutta tulisi tukea. Särkelän mukaan subjektina oleminen on ihmisen perustarve. Hänen mukaansa se merkitsee tarvetta olla tarvittu ja olla jotakin sekä tarvetta olla osallinen jostakin yhteisestä. (Särkelä 1993, 43 - 50). Muutostyöskentelyssä asiakas on muutostoiminnan subjekti, ja työntekijän rooli on olla muutostoiminnan apulainen. Muutos edellyttää kuitenkin aina asiakkaan omaa halua muuttaa elämäntilannettaan, mikäli näemme asiakkaan subjektina. Toimintaa ilman edellytyksiä ei ole, eli pelkkä halu ei riitä. Tällöin työntekijän tulee vaikuttaa asiakkaan toimintaedellytyksiin. Toimintaedellytyksissä tapahtuva muutos antaa asiakkaalle mahdollisuuden muuttaa omaa toimintaansa ja käyttäytymistään. (Särkelä 1994, 40, 43-44).

Yhdyskuntaseuraamustyö voidaan nähdä sosiaalityön kaltaisena työnä, tai ainakin yhdyskuntaseuraamustyöhön lukeutuu sosiaalityölle ominaisia piirteitä. Tämän kaltaisessa auttamistyössä on tärkeää selvittää, millaisten toimintojen subjekti asiakas on, ja mitkä ovat hänen toimintaedellytyksensä sekä millaisten toimintojen subjekti asiakkaan tulisi olla, ja mitkä puolestaan ovat silloin toimintaedellytykset. Asiakkaan kuntoutumisessa onkin kyse asiakkaan nousemisesta subjektiksi sellaisiin toimintoihin, joissa hän ei vielä ole. (Särkelä 1994) Mönkkönen (2007, 143-144) kokee, että asiakkaan subjektiuden tukeminen on oleellista, jotta asiakas motivoituisi toimimaan elämänsä puolesta. Voimaantumisen muutos ja toiminta lähtevät asiakkaasta itsestään, mutta siihen vaikuttaa työntekijän usko asiakkaan mahdollisuuksiin. (Mönkkönen 2007, 143-144.)

Asiakkaan ja työntekijän keskinäisellä vuorovaikutuksella voi pyrkiä tukemaan asiakkaan subjektiutta, eli henkilön käsitystä itsestään valintoja ja päätöksiä kykenemään tekemään henkilöä. Tavoitteena on se, että asiakas ymmärtää voivansa omalla toiminnallaan vaikuttaa omaan elämäänsä. Mikäli edellä mainittu toteutuu, on se silloin vahvaa subjektiutta. (Mönkkönen 2007, 142-144.)

2.3 Dialogisuus asiakastyössä

Dialoginen vuorovaikutus on molemminpuolista ja vastavuoroista kanssakäymistä. Keskustelutilanteissa painotetaan tasavertaisen asiakassuhteen ja keskusteluyhteyksien luomista sen sijaan, että tapaamisten keskiössä olisi ainoastaan ongelmien analysointi tai asiakkaan asemaan asettuminen. (Mönkkönen 2007, 56-57)

Mönkkösen (2002) mukaan asiakaskeskeisessä vuorovaikutuksessa asiakas nähdään oman elämänsä parhaana asiantuntijana. Suhteen ollessa asiakaskeskeinen työntekijän rooli on toimia foorumina, jossa asiakas voi reflektoida asioitaan. Asiakaskeskeisyys on yksi dialogisen suhteen ulottuvuus. Asiakkaan elämämaailman hyväksyminen ja tutkiminen ei tee vuorovaikutuksesta dialogista. Työntekijän on myös pystyttävä tuomaan oma panoksensa asiakkaan ongelmien ja asioiden uudelleenmäärittämisessä. (Mönkkönen 2002, 48, 82)

Järvinen kuvaa dialogin peruselementtejä Isaacsin (2001, 39 - 40) teoksen kautta. Isaacsin mukaan dialogi on yhdessä ajattelemisen taitoa. Se on keskustelua, jossa ei valita puolia. Dialogin tavoitteena on saavuttaa uusi ymmärrys, joka muodostaa perustan myöhemmälle toiminnalle ja ajattelulle. Dialogissa tuotetaan tavallaan uusi tulkinta asiasta, joka ei ole puhuttuimmillaan joko asiakkaan tai työntekijän tulkinta. (Järvinen 2007, 35)

Mönkkönen (2002) näkee dialogisuuden sekä kommunikaationa että yhteistoiminnallisena suhteena asiakastyön kontekstissa. Dialogisessa keskustelussa rakennetaan uutta yhteistä ymmärrystä, jota ei ole yksin mahdollista saavuttaa. Dialogisissa tilanteissa myös työntekijöiden tulee olla valmiita omien tulkintojensa tarkistamiseen. (Mönkkönen 2002, 42, 57)

Asiakkaan ja työntekijän välillä voi syntyä dialogisia keskusteluja. Asiakassuhteesta voi kuitenkin syntyä myös vastavuoroinen yhteistoiminnallinen suhde, jossa sitoutuminen ja luottamus ovat keskeisiä piirteitä.

3 Yhdyskuntaseuraamustyö

Euroopan unioniin lukeutuvien maiden yhdyskuntaseuraamustyötä ohjaa YK:n yhdyskuntaseuraamuksia koskevat Tokion säännöt ja Euroopan neuvoston suositus. Euroopan unioniin kuuluvat maat sitoutuvat noudattamaan tiettyjä vähimmäisperiaatteita. Periaatteita ovat asiakkaan ihmisarvon, yksityisyyden ja koskemattomuuden kunnioittaminen sekä täytäntöönpanon avoimuus, vastuullisuus ja oikeudenmukaisuus. Yhdyskuntaseuraamuksissa tulisi noudattaa normaaliuden, vähimmän puuttumisen ja oikein ajoitetun puuttumisen periaatetta. Nämä edellä mainitut periaatteet ohjaavat suomalaista yhdyskuntaseuraamustyötä. Yhdyskuntaseuraamustoimistojen (ent. Kriminaalihuoltolaitos) toimeenpanojen tavoitteena on, että rangaistustaan suorittavien oikeusturva ja yhdenmukainen kohtelu toteutuvat. Yhdyskuntaseuraamusten sisällöt pyritään suunnittelemaan siten, että ne tukevat tuomitun seuraamuksesta suoriutumista vapaudessa. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006, 10, 31 - 33)

Rangaistuksen täytäntöönpanon ajan asiakkuusprosessin keskeisenä ajatuksen tulisi olla asiakkaan muutosprosessin tukeminen rikoksettomaan elämäntapaan. Jotta tähän tavoitteeseen päästään, on yhdyskuntaseuraamustyön osa-alueet määritelty neljän erilaisen työtteen alle. Työtteet ovat juridis-hallinnollinen työote, palveluohjaus ja verkostotyön työote, sosiaalityölle tyypillinen tukemis- ja auttamistyö sekä menetelmällinen ja strukturoitu työskentely. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006, 20.)

Sosiaalityölle tyypillistä tukemis- ja auttamistyötä on myös yhdyskuntaseuraamustyössä. Tämän kaltaiset menetelmät ovat työssä tarpeellisia, sillä tällöin asiakkaan elämäntilanteeseen voidaan paneutua kokonaisvaltaisesti. Yhdyskuntaseuraamustyössä viime vuosina esille nousut elementti on motivoiva työskentely ja tämän kaltaisella työskentelyllä on paljon yhteisiä piirteitä sosiaalityön orientaation kanssa, keskeisimpänä heijastava kuuntelu. Yhdyskuntaseuraamustyön tyypillinen asiakastyö on yksilöllistä ja vuorovaikutuksellista. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006, 14, 20.)

Juridis-hallinnollinen työote liittyy pitkälti rangaistuksen täytäntöönpanoon. Täytäntöönpanoa ohjaa säädökset, ohjeet, määräykset, asetukset ja lait, joilla on keskeinen osuus yhdyskuntaseuraamustyössä. Yhdyskuntaseuraamustyössä monesti puhutaan tuen ja kontrollin haastavasta yhtälöstä. Juridis-hallinnollisen työtteen tuomat tiukat säännöt ja kontrolli voivat luoda toissijaisen motivaation osallistua hoito- ja kuntoutustoimenpiteisiin. Kuitenkin tämä toissijainen motivaatio saattaa muuttua ensisijaiseksi motivaatioksi asiakassuhteen ollessa onnistunut. Onnistuneisuus puolestaan riippuu asiakkaan ja työntekijän välisen vuorovaikutuksen luonteesta. Juridis-hallinnollinen kehys kuitenkin selkeyttää seuraamustyössä olevien rooleja ja sillä on oikeassa suhteessa mitoitettuna tärkeä osuus työskentelyssä. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006, 14.)

Palveluohjaus ja verkostotyö työtteenä tarkoittavat sitä, että palvelujen tuottaminen tapahtuu yksilöllisesti ja se perustuu aina asiakkaasta tehtyyn palvelusuunnitelmaan. Yhdyskuntaseuraamustyössä palveluohjaus muodostaa yhden asiakastyön elementin ja se mahdollistaa verkostomaisemman ja asiakkaan yksilölliset tarpeet huomioivamman työtteen. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006, 15.)

Varsinaisesti yhdyskuntaseuraamustyö ei ole sosiaalityötä, vaan sen päätehtävänä on huolehtia yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanosta. Kuitenkin yhdyskuntaseuraamustyön ja sosiaalityön työmuodoissa ja -otteissa on havaittavissa yhtäläisyyksiä. Yhdyskuntaseuraamustyön juridis-hallinnollinen työ on samankaltaista kuin sosiaalityön byrokraatiatyö. Palveluohjauksellinen työote vastaa taas sosiaalityön yksilöpalveluohjausta. (Rikosseuraamusalan käsikirja 1/2006, 18, 40-43.)

Tämän hetkinen yhdyskuntaseuraamustyö perustuu What Works -tyyppiselle professionaalille ideologialle, jossa tutkintaan toimeenpanossa käytettävien interventioiden ja ohjelmien vaikuttavuutta ja toimivuutta.

3.1 Dialogisuus ja sosiaalityö yhdyskuntaseuraamustyössä

Sosiaalityön tavoin myös yhdyskuntaseuraamustyön tavoitteena on asiakkaan tukeminen muutokseen ja muutoksessa. Yhdyskuntaseuraamustyössä on tunnistettavissa eri osa-alueita, jotka ovat läheisesti kytköksissä sosiaalityöhön. Yhdyskuntaseuraamustyö pitää sisällään juridis-hallinnollisen työn, menetelmällisen ja strukturoidun vaikuttamistyön, palveluohjauksellisen ja verkostomaisen työotteen sekä tukemis- ja auttamistyön. (Yhdyskuntaseuraamustyön kehittämisen linjaukset 2006, 14 -16, 40). Eri laeissa rikosseuraamusten täytäntöönpanon perusteiksi on mainittu esimerkiksi rikollisesta elämäntavasta irtaantumisen edistäminen (Rikosseuraamusalan asiakaskunta, työprosessit ja kuntouttaminen 2008, 47 - 48). Yhdyskuntaseuraamustoimistoissa tehtävästä työstä erityisen tekee kuitenkin se, että asiakkuuden synnyn määrittää rikostuomio tai rikosepäily. Asiakkuuden vapaaehtoisuus liittyy käytännössä yhdyskuntapalveluun ja valvontarangaistukseen, joissa asiakkaan suostumus rangaistuksen määräämiseen kysytään. Toisaalta myös ehdonalaisten vapautteen liitävään valvontaan on asiakkaan mahdollista päästä omasta halustaan.

Toisinaan keskustellaan siitä, onko yhdyskuntaseuraamustoimistoissa tehtävä työ sosiaalityön tyyppistä työtä. Sosiaalityön käsite on laaja, joten sen selittäminen täsmällisesti on haasteellista. Monesti sosiaalityö ja sen orientaatio mielletään eheyttäväksi ja muutokseen pyrkiväksi. Sosiaalityöhön nähdään kuuluvan myös asiakkaan ja ympäristön vuorovaikutussuhteen tarkastelu. (Kanaoja 2007, 17-18, Raunio 2004, 49-56)

Raunio (2004, 141) ja Sipilä (1989, 224) näkevät yhdyskuntaseuraamustoimistoissa (ent. Kriminaalihuoltolaitos) tehtävän sosiaalityön psykososiaalisena. Psykososiaalisen työn keskiössä on asiakkaan tarve ja tilanne. Psykososiaalisen työn tavoitteiksi nähdään ihmisen psyykkisen selviytymisen tukeminen sekä toiminta- ja ajattelutapojen muuttaminen. Psykososiaaliselle työlle ominaista on tuen ja kontrollin yhdistäminen. (Sipilä 1989, 224 -226).

3.2 Ehdonalaisessa vapaudessa olevien valvonta (EAV)

Ehdonalainen vapautuminen tarkoittaa sitä, että ehdottomaan vankeuteen tuomittu vanki päästetään suorittamaan loppuosa rangaistuksesta vapaudessa. Ehdonalaisten vapautteen

päästettävä vanki asetetaan vankilan johtajan määräyksestä valvontaan, mikäli koeaika on pidempi kuin yksi vuosi, rikos on tehty alle 21 - vuotiaana tai mikäli vanki itse sitä pyytää. Koeaika on rangaistuksesta jäljelle jäävä, istumaton aika, niin sanottu jäännösrangaistus. Se on pituudeltaan enintään kolme vuotta. Valvonnasta vastaa yhdyskuntaseuraamustoimistot, joiden tehtävänä on yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpano. (Rikoslaki 2 c luku 5§, Laki ehdonalaisen vapauden valvonnasta 4§, Rikosseuraamusalan käsikirjoja 2/2006, 2-5, Rikosseuraamuslaitos)

Lain mukaan valvonnan yleisenä tavoitteena on lisätä sekä yhteiskunnan että kansalaisten turvallisuutta. Jotta tämä tavoite olisi saavutettavissa, pyritään tukemaan asiakkaan sosiaalista selviytymistä ja ehkäisemään uusia rikoksia yhteistyön keinoin. Valvonnan sisältö muodostuu säännöllisistä valvontatapaamisista. Tapaamistiheys määritellään valvontasuunnitelmaan. Valvontatapaamisilla käsitellään rikollisuuteen vaikuttavien tekijöiden ohella valvottavan työ-, asumis-, koulutus-, terveyden-, ja taloudellista tilannetta. Lisäksi tapaamisilla käsitellään valvottavien päihdekäyttöön, sosiaalisiin suhteisiin ja asenne- ja käyttäytymismaailmaan liittyviä asioita. Työskentely on tavoitteellista ja tapaamisilla luodaan aktiivisesti suunnitelmia asiakkaan hyvinvoinnin parantamiseksi ja uusintarikollisuuden vähentämiseksi. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 2/2006, 4-5.)

Valvonnan tavoitteena voidaan nähdä pyrkimys lisätä vapautuneen valmiuksia rikoksettomaan elämään sekä työskennellä uusien rikosten ehkäisemiseksi. Asiakkaan vapautumista valmistellaan yhdessä moniammatillisesti vankilan henkilökunnan sekä muiden tarvittavien yhteistyötahojen kanssa. Vapautumisen jälkeen valvoja ja valvottava tapaavat toisiaan säännöllisesti. Valvonnan alussa arvioidaan asiakkaan riskejä, voimavaroja ja tarpeita, joita valvottavalla on sen hetkisessä elämäntilanteessaan. Vankeuden aikana laaditaan yhdessä valvottavan kanssa yksilöllinen valvontasuunnitelma, jota myöhemmin siviilissä täydennetään valvonnan kuluessa erillisellä työskentelysuunnitelmalla. (Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006, 31)

3.3 Dialoginen kohtaaminen EAV-asiakastyössä

Kasvokkaiseen vuorovaikutukseen perustuva auttamistyö asettaa työntekijöille erityisiä vaatimuksia. Työntekijän tulee tuntea kasvokkaiseen vuorovaikutukseen perustuvia auttamistyönmenetelmiä. Erityisen vaativaa psykososiaalisen työn toteuttamisesta tekee byrokraattinen organisaatio. Byrokraattinen organisaatio saattaa kuitenkin omalla tavallaan myös helpottaa asiakassuhdetta, luomalla etäisyyttä työntekijän ja asiakkaan välille. (Raunio 2004, 140, 145.146).

Dialoginen vuorovaikutus asettuu asiakaskeskeisen ja asiantuntijakeskeisen vuorovaikutussuhteen välimaastoon. Dialogisuus pyrkii rikkomaan asiantuntija- ja asiakaskeskeisen vuorovaikutuksen yksipuolisuutta. Dialogisuudella tarkoitetaan sitä, että asiakkaan kanssa pyritään rakentamaan yhteisymmärrys. Dialogisessa vuorovaikutuksessa edetään sekä työntekijän että asiakkaan ehdoilla. (Mönkkönen 2007, 86 - 87)

3.3.1 EAV-asiakkaan kohtaaminen

Lain mukaan valvojan on perehdyttävä valvottavan olosuhteisiin, hankittava valvonnan kannalta tarpeelliset tiedot muualtakin kuin valvottavalta, minkä lisäksi hänen on valmistauduttava valvontatapaamisiin siten, että niillä voidaan edistää valvonnan tarkoituksen saavuttamista. Valvojan tulee kohdella valvottavaa asianmukaisesti sekä pyrkiä luomaan valvottavaan luottamuksellinen suhde. (Laki ehdonalaisen vapauden valvonnasta, 7§.) Näin ollen laki muodostaa tietyn pohjan ja veloitteen asiakassuhteen rakentumiselle. Laki määrittää yksiselitteisesti, että valvojan tulee pyrkiä luomaan valvottavaan luottamuksellinen suhde.

Järvinen (2007) esitti Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa - tutkimuksessaan, että asiakkaan ja kriminaalihuollon työntekijän välisessä suhteessa merkittäviä elementtejä yhteistyösuhteen lisäksi olivat vastavuoroisuus, liittoutuminen, pysyvyys ja luottamus. Järvinen käytti aineistona asiakkaiden ja työntekijöiden yhteisiä arviointitilanteita, joissa analysoitiin yhteistyöprosessia yhdessä tutkijan kanssa. Järvisen tutkimuksen mukaan muutosta tuottavaan yhteistyöhön liittyy myös seuraavanlaisia elementtejä: lähityöskentely, dialogisuus, epävirallisuus, yhdessä läpi eletyt kriisit, asiakkaan kokemus tuki, asiakkaan ja työntekijän yhteistoiminta ja verkostojen käyttö. Tärkeänä asiana tutkimuksessa nousi esiin kriminaalihuollon asiakkaiden kokemus tunne vastavuoroisuudesta.

3.3.2 Luottamuksen rakentaminen

Hyvän vuorovaikutussuhteen yksi keskeisin edellytys on työntekijän ja asiakkaan välisen luottamuksen rakentuminen. Luottamus nähdään asiakkaan ja työntekijän välttämättömänä elementtinä, ja sitä voidaan pitää sosiaalityön muutostyöskentelyn edellytyksenä (Kanaoja ym. 2007, 109.) Asiakkaan ja työntekijän välisen avoimen ja luottamuksellisen vuorovaikutussuhteen voidaan katsoa olevan yksi hyvän sosiaalityön kriteeri. Vuorovaikutussuhteen ollessa avoin ja luottamuksellinen asiakkaan on helppo puhua omista ongelmistaan sekä käsitellä niitä rakentavalla tavalla. Instituution funktionaalinen perustehtävä ja avoimen vuorovaikutuksen luominen eivät välttämättä esiinny aina samanaikaisesti saati sovi aina yhteen. Instituutionaalisen tehtävän sekä sosiaalityön ammatillisten tavoitteiden välissä oleva ristiriita on

monesti läsnä useimmissa arjen tilanteissa, ja joskus ne riitautuvat keskenään. (Juhila 2000, 217).

Granfeltin vuonna 2007 valmistuneessa Tuettua polkua vapauteen -selvityksessä esitettiin, että asiakkaan ja työntekijän keskinäisen luottamuksen rakentuminen on edellytys hyvin toimivalle suhteelle. Granfeltin näkemyksen mukaan luottamuksen kokeminen rikoksentehtäjän kanssa työskentelevän työntekijän taholta voi olla erityinen ja arvokas kokemus rikostaustaiselle henkilölle.

Järvinen (2007) havaitsi tutkimuksessaan, että kriminaalihuollon asiakkaiden ja työntekijöiden kohtaamisissa korostuu luottamuksen ja rehellisyyden merkitys. Järvisen seuraamissa arviointitilanteissa suurimassa osassa arviointikeskusteluista luottamus tai rehellisyys nousi joko asiakkaan ja/tai työntekijän nostamana esiin. Järvinen näki rehellisyyden olevan ikään kuin avain luottamukseen.

4 Psykopatia ja vuorovaikutus

Psykiatrinen vankisairaalan vastaava ylilääkäri ja THL:n tutkimusprofessori Hannu Lauerma (Lauerma 2009) kuvaa psykopatiaa tilaksi, joka on lähes aina asosiaalisen persoonallisuushäiriön narsistisesti väritynyt kärjistymä. Häiriölle on tyypillistä toisten manipuloiminen, pettäminen ja hyväksikäyttö. Persoonallisuushäiriöillä taas puolestaan tarkoitetaan syvälle juurtuneita ja pitkäaikaisia käyttäytymismalleja, jotka ovat joustamattomia ja ilmenevät haitallisina jokapäiväisessä elämässä. Näistä häiriöistä nimenomaan psykopatialla viitataan persoonallisuushäiriöön, jolle tyypillisiä piirteitä ovat muun muassa syyllisyyden tunteen puuttuminen, empatiakyvyn heikkous, manipulatiivisuus ja tunnekylmyys. Koska edellä mainitut piirteet ovat psykopatian ”ydinoireita”, on mahdollista, että ne heijastuvat tavalla tai toisella kyseisen henkilön vuorovaikutukseen muiden kanssa. (Lauerma 2009, 33; Lindberg 2010, Hare 2004)

Normaalisti ihmisten välistä vuorovaikutusta kuvaavat tietynlaiset perusolettamukset, kuten ns. "suopeuden" periaate. Tämän periaatteen mukaan ihmiset olettavat keskustelukumppaninsa moraaliseksi, rationaaliseksi ja yhteistyökykyiseksi ja -haluiseksi. He olettavat, että keskustelukumppani jakaa edes jossakin määrin samantyyppiset vuorovaikutuksen "pelisäännöt" heidän kanssaan, kuten että keskustelukumppani puhuu totta, tuo esiin järjeviä ja asiayhteyteen liittyviä teemoja ja että hänen argumentaationsa ja perustelunsa ovat tosia ja merkityksellisiä. (Davidson 1997, 320-335; Ollinheimo 2009, 112-146)

Vuorovaikutus vaikeutuu huomattavasti, ellei toinen keskustelukumppani noudatakaan näitä periaatteita. Ollinheimo esittää (2009), että näin ei välttämättä tapahdu psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön kohdalla. Ollinheimon mukaan psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön moraalikäsitteet ovat alkeellisia, minkä lisäksi psykopaattisia piirteitä omaavalla henkilöillä on ongelmia käsitellä paitsi moraaliin ja empatiaan liittyviä asioita, myös prosessoida abstrakteja käsitteitä ja tunnistaa laajempia merkityksiä tai syy-seuraussuhteita. Näin ollen psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön on vaikeaa noudattaa asiallisen tai kriittisen keskustelun periaatteita. (Ollinheimo 2009, 124-128; Davidson 1997, 320-335)

Ollinheimon mukaan psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa käyttää harhauttavia argumentteja, siirtyä asiakeskustelusta henkilökohtaiseen hyökkäykseen (ad hominem), pyrkiä rekrytoimaan itselleen liittolaisia tai mustamaalaamaan toisen maineen (poisoning the well). Hän voi myös pyrkiä saamaan hänelle kuulumattomia etuja sääliin vetoamalla (ad misericordiam), syyttelemään muita, valehtelemään tai suuntaamaan keskustelun toisaalle. Hän saattaa myös pyrkiä ylittämään henkilökohtaisia ja ammatillisia rajoja tai vaihtamaan keskustelun kontekstia yksipuolisesti. Tuonnempana esitellään psykopaattisia vuorovaikutuksen tyylejä yksityiskohtaisemmin niin verbaalisen eli sanallisen kuin ei-verbaalisenkin vuorovaikutuksen osalta. (Ollinheimo 2009, 124-128)

4.1 Psykopatia, sen käsitehistoriaa ja kritiikkiä

Psykopatian käsite on värittänyt aikojen saatossa, jos kohta se oli alun perin neutraali ilmaisu, joka koostuu kreikan kielen sanoista "psyche" (sielu) ja "pathos" (kärsimys, sairaus). Psykopatia ei ole suinkaan modernin ajan keksintöä, vaan psykopaattisen ihmistyyppin on kuvaillut ainakin Aristoteleen oppilas Theophrastus, joka vaikutti 371-287 eaa. Psykopatia ei ole myöskään kulttuurisidonnainen ilmiö, vaan se on tunnettu paitsi länsimaissa, myös inuiittikulttuurissa ja alkuperäiskansojenkin parissa. Kuitenkin vasta 1800-luvulla alkoivat yleistyä sellaiset käsitteet, jotka vastaavat suunnilleen nykyajan psykopatia-termiä. Tällaisia olivat esimerkiksi ranskalaisen Philippe Pinelin (1745-1826) lanseeraama käsite manie sans déliere ja la folie raisonnante. Termit viittasivat henkilöön, joka antaa täysin loogisen ja järjestäytyneen vaikutelman, mutta syyllistyy silti käsittämättömiin, asosiaalisiin tekoihin. Tämä antaa viitteitä siitä, että jo pitkään on huomattu ero mielisairaana ja psykopaatin välillä, jos kohta terminologia onkin ollut haparoivaa. (Lauerma 2009, 20-23; Laine 2007, 51-55 ja 86-95)

Englantilainen James Cowles Prichard (1786-1848) lienee kuvannut psykopatiaa vastaavaa ilmiötä käsitteillään moral insanity ja moral imbecility eli vapaasti suomennettuna "moraalinen hulluus/mielenvikaisuus". Näilläkin termeillä tarkoitettiin henkilöä, joka ei ole

mielisairas, mutta joka käyttäytyy täysin epäsosiaalisesti ilman omantunnontuskia. 1920-luvulla yhdysvaltalainen psykologi G.E. Partridge ehdotti sosiopaatin käsitettä, jolla hän viittasi krooniseen asosiaalisuuteen, johon oli lähes mahdotonta vaikuttaa sen enempää kasvatuksen kuin rankaisunkaan avulla. Seuraavalla vuosikymmenellä termin ottivat omakseen sosiologista koulukuntaa edustavat kriminologit, jotka näkivät rikollisuuden syyt lähinnä kasvuympäristössä ja elinolosuhteissa. Suomalainen oikeuskäytäntö alkoi kiinnittää huomiota rikoksen tehneen mielentilaan vasta 1850-luvulla. (Lauerma 2009, 20-23; Laine 2007, 51-55 ja 86-95)

Psykopatia ei ole mielisairaus, vaan vakava itsekeskeisyyden ja empatiakyvyn puutteen sävyttämä persoonallisuuden häiriö. Näin ollen paljon psykopaattisia omaava henkilö ei ole automaattisesti alentuneesti syyntakeinen tai syyntakeeton, vaan lähtökohtaisesti täysin "järjissään" ja orientoitunut ympäristöönsä. Sen sijaan esimerkiksi skitsofreenikka ei voitaisi pitää syyntakeisena, jos hän tekisi henkirikoksen harhojensa vallassa, sillä hän ei olisi tekohetkellä psyykeltään terve. Tämä ei tietenkään sulje pois sitä mahdollisuutta, etteikö myös vakavaan rikokseen syyllistynyt voisi olla mielisairas. Käsitteiden sekavaa käyttöä ei helpota, että monet ihmiset sekoittavat psykoottisen (vakava mielenhäiriö, jolloin todellisuudentaju on vääristynyt; mielisairaus) ja psykopaattisen (persoonallisuuden häiriö, jossa todellisuudentaju säilyy) (Hare 2004, 27-28; Laine 2007, 51-55 ja 86-95)

Psykopatian käsitteen kirjavaa käyttöä on pohjustanut aina 1900-luvulle saakka se tosiasia, että psykopatiaa on käytetty yleisnimikkeenä mitä erilaisimmille mielenhäiriöille, ennen kuin käsite operationalisoitiin. Kuitenkin psykiatrisen terminologian kehittyessä psykopatia alkoi tarkoittaa nykyistä persoonallisuushäiriön muotoa, jota kuvaavat muun muassa pinnallinen viehätysovoima, empatiakyvyn puute, itsekeskeisyys ja toisten hyväksikäyttö. (Lauerma 2009, 22-23)

Merkittävä käännekohta psykopatia-käsitteen kehityksessä oli kanadalaisen psykologian professorin Robert D. Haren 1980 julkaisema Psychopathy Checklist (myöhemmin Psychopathy Checklist - Revised eli PCL-R), joka ennustaa varsin hyvin rikosten uusimista: mitä korkeammat PCL-R -pisteet, sitä korkeampi uusimisriski. Haren PLC-R -mittausmenetelmällä voi saada korkeimmillaan 40 pistettä. Pisteet lasketaan siten, että 20 psykopaattiselle persoonallisuuden piirteelle annetaan arvioitavan kohdalla joko 0.1 tai 2 sen mukaan, kuinka "täydellisenä" tämä piirre hänen persoonassaan ilmenee. Pisteytystapaan sisältyy pakostakin epätarkkuutta, sillä eri henkilöt arvioivat melko varmasti piirteen "täydellistä" esiintymistä eri tavoin. Toisaalta persoonallisuuden ominaisuuksia lienee mahdotonta mitata täysin aukottomasti, koska kyse on niin moniulotteisesta ilmiöstä. Tässä mielessä Haren "kvantitatiivinen" lähestymistapa on myös ongelmallinen, mutta puolustanee paikkaansa

karkeana työkaluna. (Häkkinen-Nyholm ym. 2009; Jüriloo ym. 2006; Lauerma 2012; Hare 2004, 27-30, Hare 2001, 9-29)

Lisäksi PLC-R on vain yksi tapa hahmotella tiettyjä persoonallisuuden piirteitä. Haren mittaamenetelmän psykopaattisen henkilön "pisteraja" on sopimuksenvarainen, ja sitä paitsi kulttuurisesti mukautettu. Pohjois-Amerikassa psykopatian "raja-arvo" on asetettu 30/40 pisteeseen, kun se taas monessa Euroopan maassa on asetettu 25 tai 27 pisteen kohdalle. On esitetty, että 27 tai 28 voisi olla eurooppalaisen miehen raja-arvo, kun taas naisilla se voisi olla 25/40. Haren mukaan noin 15% miesrikollisista ja 8% naisrikollisista täyttää psykopatian kriteerit eli saa 30 pistettä tai enemmän. Vaikka psykopatiaa esiintyy oletettavasti joka kulttuurissa, sen ilmenemismuodot saattavat vaihdella kulttuurista toiseen. (Weizmann-Henelius 2009, 71-73)

Haren menetelmää pidetään yhä yhtenä luotettavimmista uusintarikollisuuden ennustamisen menetelmistä erityisesti väkivaltarikoksissa. Näin siitä huolimatta, että PCL-R on kehitetty nimenomaan psykopatian eikä uusintarikollisuuden mittaamiseen. Lisäksi on todettu, että mitä korkeampia pistemääriä tutkittava saa PCL-R -arviointimenetelmällä, sitä väkivaltaisempia ja uhria vammauttavampia rikoksia hän todennäköisesti tekee. (Auvinen-Lintunen; 2009, 46; Laine 2007, 51-55 ja 86-95)

Tosin ennen Harea käsittehistorian kannalta merkittäväksi henkilöksi muodostui yhdysvaltalainen Hervey Cleckley, joka kuvasi kirjassaan *The Mask of Sanity* (1941) pinnallisesti normaaleilta vaikuttavia ihmisiä, joilta tuntui puuttuvan "normaali" tunne-elämä. Cleckley epäili ilmiön johtuvan "semanttisesta dementiasta" eli kyvyttömyydestä tuntea ja ymmärtää solidaarisuutta. (Lauerma 2009, 34; Laine 2007, 51-55 ja 86-95; Cleckley 1941)

4.2 Psykopatia nykytutkimuksen valossa

Psykopatian synnylle on esitetty monia eri selityksiä. On esitetty, että psykopatia olisi evolutiivinen lisääntymisstrategia, sillä psykopaatit tuottavat perinteisesti paljon jälkeläisiä, vaikka eivät aina olisi kiinnostuneita tai kykeneviä hoitamaan jälkikasvuun. Esimerkiksi psykopaattisia piirteitä omaava mies, joka ei ole erityisen puoleensavetävä, saattaa päästä tavoitteeseensa naismaailmassa valehtelemalla, kuten esittämällä esimerkiksi lentokapteenia, eli hän "hankkii" itselleen korkean yhteiskunnallisen statuksen. (Hare 1999, 170; Lauerma 2006, 22-23 ja Laine 2007, 90-91)

Yhden teorian mukaan taas huonot kasvuolosuhteet ja traumaattiset lapsuudenkokemukset aiheuttaisivat psykopatiaa. Kuitenkin Robert D. Haren mukaan lasten kaltoinkohtelu saattaa toki aiheuttaa mittavaa psyykkistä tuhoa, mutta se ei ole varsinaisesti psykopatian syy. Samoin laitoksessa eläminen opettaa varmasti huonojakin selviytymisstrategioita, mutta ei pysty sinänsä "tuottamaan" psykopatiaa. Psykopatiaa esiintyy myös henkilöillä, joilla ei ole lainkaan laitospaikkoja. (Hare 1999, 170; Lauerma 2006, 22-23 ja Laine 2007, 90-91)

Sen sijaan Hare on esittänyt teorian, jonka mukaan geneettinen perimä ja biologia luovat alttiuden, mutta vasta myöhemmät elinolosuhteet ja kokemukset saattavat laukaista psykopatian. Esimerkiksi psykopatialle altistavan perimän omaavasta, mutta tasapainoisissa olosuhteissa kasvaneesta henkilöstö saattaa tulla hämärän rajamailla puuhaava liikemies tai ehkä talousrikollinen, kun taas traumaattisissa olosuhteissa varttuneesta, vastaavan perimän saaneesta henkilöstö saattaa tulla sarjamurhaaja. Haren näkemys on siis joka tapauksessa se, että perimä vaikuttaa aina jollakin tavalla. Useat rikollisuuden syitä pohtivat teoriat ovat päättyneet korostamaan nimenomaan sekä perimän että ympäristön vaikutusta. Psykopatia näyttäisi olevan sikäli erilainen ilmiö, että se kehittyy, vaikka kasvuolosuhteet olisivat hyvät. (Laine 2007, 92-93 ja Hare 1998, 173-175; Kivivuori 2009, 113-115; Raine 1993, 47-78)

Nykytutkimusten valossa näyttäisi siltä, että psykopatiaan liitettävät impulsiivisuus ja empatiakyvyttömyys ovat genetiikkaan liittyviä eli perinnöllisiä piirteitä. Lisäksi on tutkimustietoa siitä, että sekä perimällä että ympäristöllä on merkitystä psykopatian kuten usein muunkin asosiaalisuuden kehittymisessä. (Laine 2007, 87-89; Hare 1998, 168-169; Lauerma 2006, 22-23; Lindberg 2010; Raine 1993, 47-78)

Janne Kivivuori (2009) esittää teoksessaan Rikollisuuden syyt, että perimän ja sosiaalisen ympäristön vaikutus yksilöön saattaa vaihdella eri alueesta ja aikakaudesta toiseen. Esimerkiksi yhteisö, jossa on melko vähän sosiaalista kontrollia, saattaa päästää perimän mahdollistaman alttiuden "valloilleen" tai ainakin tehdä normien rikkomisesta helpompaa. (Kivivuori 2009, 119 ja 105-120)

Psykopatia vaikuttaa olevan yhteydessä aivojen otsalohkojen rakenteellisiin ja toiminnallisiin poikkeamiin. Otsalohkot vastaavat esimerkiksi harkinnasta ja moraalista, joten otsalohkojen toiminnallinen poikkeavuus tarkoittaa, että tällaisella henkilöllä ei ole samanlaista sisäistä kontrollia eli "omaatuntoa" kuin muilla. (Laine 2007, 87-89; Hare 1998, 168-169; Lauerma 2006, 22-23; Raine 1993, 109-124)

Lisäksi etenkin miehillä on todettu yhteys hormonien ja aivojen välittäjäaineiden ja psykopatian välillä. Naisia koskeva tutkimus ei ole vielä yhtä pitkällä. Vaikka perusolettamus olisikin se, että psykopatialla on juurensa yksilön genetiikassa, on silti muistettava, että

(synnynnäinen) alttius ei ole sama asia kuin toteutuma (Laine 2007, 86; Repo-Tiihonen, Holi & Tiihonen 2009, 100; Raine 1993, 81-101 ja 109-124)

Koska psykopatia toisinaan sekoitetaan antisosiaaliseen tai asosiaaliseen persoonallisuushäiriöön (APD), lienee syytä selvittää, että APD ei ole sama asia kuin psykopatia. Asosiaalinen persoonallisuushäiriö sisältää sellaisiakin rikoksentekijöitä, joita ei tulisi luokitella psykopaateiksi (Hare 1998, 24-25; Laine 2007, 86-87)

Jo 1950-luvulta saakka on havaittu, että vahvasti epäsosiaalisten henkilöiden autonomisen eli tahdosta riippumattoman hermoston vasteissa on poikkeavuuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi ihon sähkönjohtamiskyky, galvaaninen ihoreaktio, sydämen lyöntitiheys, joka on psykopaattisia piirteitä omaavalla henkilöllä yleensä normaalia alhaisempi, sekä hengitystiheys. "Tavallisella" ihmisellä nämä reaktiot ovat kiinteästi sidoksissa tunnepitoiseen ärsykkeeseen. Vasteet vaimenevat toistettaessa, mutta voimistuvat taas ennakoivalle ärsykkeelle, mikäli niihin liitetään jokin rangaistus, kuten kova ääni tai sähköisku. (Repo-Tiihonen, Holi & Tiihonen 2009, 100-107; Raine 1993, 109-124 ja 157-177)

Paljon psykopaattisia piirteitä omaavalla henkilöllä tällainen ehdollistuminen on huomattavasti laimeampaa, eli heidän vasteensa ovat keskivertoa vaimeampia, vaikka heille esitettäisiin tunnepitoista materiaalia tai heitä yritettäisiin ehdollistaa edellä mainitulla tavalla. Näin ollen psykopaattinen ihminen ei juuri opi kokemastaan, joten rangaistuksilla tai muilla seuraamuksilla ei ole heille samanlaista pelotevaikutetta kuin muille. (Repo-Tiihonen, Holi & Tiihonen 2009, 100-107; Raine 1993, 109-124 ja 157-177)

4.2.1 Psykopaattisten piirteiden biologisesta taustasta

Tähän mennessä lasten ja nuorten käytöshäiriöihin liittyviä biologisia tekijöitä on tutkittu merkittävästi vähemmän kuin aikuisten epäsosiaaliseen ja epävakaaseen persoonallisuuteen ja/tai väkivaltaisuuteen liittyviä tekijöitä. Kuitenkin tähänastiset havainnot ovat olleet yhteneväisiä, ja niistä merkittävimmät liittyvät sikiöaikaiseen kehitykseen, keskushermoston rakenteeseen, neurofysiologiaan ja neurokemiaan. Osa löydöksistä näyttää liittyvän nimenomaan psykopaattisiin piirteisiin. (Lindberg 2010; Raine 1993, 109-124 ja 157-177)

On havaittu, että uhmakkuushäiriöisillä lapsilla ja käytöshäiriöisillä nuorilla ilmenee poikkeavan paljon lieviä neurologisia ongelmia. Nämä poikkeavuudet ovat motoristen, sensoristen ja integratiivisten toimintojen häiriöitä, joiden arvellaan heijastelevan keskushermoston sikiöaikaista kehityshäiriötä. Niin ikään aggressiota säätelevän aivokuoren etuosan vaurio on aiheuttanut antisosiaalista ja psykopaattispiirteistä käyttäytymistä lapsilla,

jotka ovat aikaisemmin käyttäytyneet tavanomaisesti. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

Lisäksi psykopaattisia piirteitä omaavien, käytöshäiriöisten poikien kuvantamistutkimuksessa havaittiin aivokuoren kypsymisen yleistä hitautta. Tämä puolestaan heijastuu etuaivokuoren etuosan säätelemien toimintojen poikkeavuutena. Tällaisia ovat esimerkiksi toiminnan suunnittelun, organisoinnin ja tarkkailun sekä moraalisen ja eettisen pohdinnan kehityksen häiriöt. Lisäksi psykopaattispiirteisillä lapsilla ja nuorilla on raportoitu samankaltaisia vaikeuksia tunnistaa sekä pelkoa ja surua ilmentäviä kasvojen ilmeitä kuin mantelitumakkeen vauriosta kärsivillä. Ohimolohkossa sijaitsevalla mantelitumakkeella (amygdala) on merkittävä rooli pelon tunteiden ja empatian käsittelyssä. Psykopaattispiirteisten nuorten kuvantamistutkimuksissa havaittiin, että heillä mantelitumakkeen vaste pelokkaisuun ilmeisiin jäi huomattavasti heikommaksi kuin "terveillä" verrokeilla (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188; Raine 1993, 109-124 ja 157-177)

Lisäksi hippokampuksen koko on kuvattu käytöshäiriöisillä pojilla merkitsevästi pienemmäksi kuin iän ja sukupuolen suhteen vakioituilla terveillä pojilla. Hippokampus vastaa muistiin painettavien asioiden ja tilanteiden käsittelystä. Näin ollen käytöshäiriön ja hippokampuksen välinen yhteys saattaa osaltaan selittää havaintoa siitä, että käytöshäiriöiset lapset ja nuoret eivät näytä oppivan kokemastaan. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

1950-luvulta lähtien useissa tutkimuksissa on raportoitu, että vaikeasti käytöshäiriöisillä, psykopaattisia piirteitä omaavilla pojilla on vaikeuksia ylläpitää normaalia päiväaikaista vireystilaa. Autonomisen hermoston poikkeavaa vireystilaa ilmentävät hidas leposyke ja ihon poikkeava sähkönjohtokyky. Näin ollen nämä havainnot tukevat Robert D. Haren 1970 esittämää vireystilahypoteesia (low-arousal theory). Sen mukaan psykopaattisia piirteitä omaava yksilö reagoi toisaalta keskimääräistä heikommalla ärsykkeisiin, jotka ovat jännittäviä, pelottavia tai ahdistavia, ja toisaalta tarvitsee tavanomaista voimakkaampia ärsykejä nostaakseen epätavallisen matalaa vireystasoaan. (Hare 1970; Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188, Raine 1993, 157-177)

Lisäksi hormoneilla on havaittu osuutensa käytöshäiriöiden muodostumisessa. Esimerkiksi miessukupuolinen hormoni testosteroni lisää suurina määrinä aggressiivisuutta, ja korkean testosteronipitoisuuden onkin osoitettu liittyvän käytöshäiriöön. Keskushermoston välittäjäaineista erityisesti serotoniini on liitetty aikuisten impulsiiviseen väkivaltakäyttäytymiseen. Lasten ja nuorten osalta tulokset eivät ole yhtä yhteneviä. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

4.2.2 Psykopaattisten piirteiden psykososiaaliset riskitekijät

Suomalaisessa 15 - 19-vuotiaiden, henkirikokseen syyllistyneiden poikien aineistossa ne, joilla oli runsaasti psykopaattisia piirteitä, olivat eläneet merkitsevästi harvemmin lapsuutensa molempien vanhempiensa kanssa ja olivat olleet useammin laitokseen sijoitettuna kuin ne pojat, joilla oli kyseisiä piirteitä vähän. Myös fyysinen ja/tai henkinen hyväksikäyttö on monissa tutkimuksissa yhdistetty psykopaattisten luonteenpiirteiden kehittymiseen (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

Lapsella on riski oireilla käytöshäiriöillä myös silloin, kun vanhemmuus on "kadonnut". Tällaista jäsentymätöntä kasvatusta leimaavat usein vanhempien sitoutumattomuus kasvatustehtäväänsä, välinpitämättömyys sekä epäjohdonmukainen tai poikkeavan ankara kasvatus. Mielenkiintoista on kuitenkin, että tutkimustulokset ovat antaneet viitteitä myös siitä, että heikko vanhemmuus ei välttämättä olisikaan erityisen merkittävä käytösongelmia selittävä tekijä psykopaattisia piirteitä omaavilla nuorilla. Vanhempien ja lasten väliset heikot vuorovaikutustaidot sekä ankara ja epäjohdonmukainen kasvatus näyttävät liittyvän antisosiaaliseen käyttäytymiseen vain niiden nuorilla, joilla ei ole havaittu psykopaattisia piirteitä. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

Myös yhteys vanhempien antisosiaalisen käyttäytymisen ja lapsen käytösongelmien välillä on hyvin dokumentoitu. Viimeaikaiset tutkimukset ovat näyttäneet, että rikollisuuden ketju jatkuu usein sukupolvesta toiseen. Psykopaattisia piirteitä omaavilla, käytöshäiriöisillä lapsilla on havaittu merkitsevästi useammin jommankumman tai kummankin biologisen vanhemman antisosiaalinen persoonallisuus sekä biologisen isän rikollisuutta kuin lapsilla, joilla on todettu pelkkä käytöshäiriö. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188; Raine 1993, 47-78 ja 157-177)

Nuoruusiän psykopaattiset piirteet liittyvät myös päihdehäiriöihin. Nykytietämyksen mukaan psykopaattispiirteiset nuoret aloittavat päihdeiden käytön nuoremmalla iällä ja käyttävät monipuolisemmin erilaisia saatavissa olevia päihdeitä kuin ne nuoret, joilta kyseiset piirteet puuttuvat tai joilla ne ovat vähäisiä. Psykopaattisia piirteitä omaavien nuorten sitoutuvuus hoitoon, saavutetut hoitotulokset ja niiden pysyvyys ovat myös heikompia kuin niillä nuorilla, joilta nämä piirteet puuttuvat (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

Kuten aikuisillakin, psykopaattiset piirteet näyttävät ennustavan nuoruusiässä rikollisen käyttäytymisen määrää ja pysyvyyttä sekä välineellistä väkivaltakäyttäytymistä. Eri aineistoissa ja käytettyjen tutkimusmenetelmien mukaan vaihdellen 9 - 59 %:lla nuorisorikollisista on kuvattu psykopaattisia piirteitä. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

4.2.3 Hoitotuloksista

Kuten edellä mainittiin, psykopatian hoito on aikuispsykiatriassa osoittautunut vaikeaksi ja sen tulokset valitettavan heikoiksi. (Lauerma 2012) Opinnäytetyötämme varten pyysimme Psykiatrisen vankisairaalan ylilääkärää. Terveiden ja hyvinvointilaitoksen tutkimusprofessori Hannu Lauermaa kommentoimaan asiaa tiivistetysti sähköpostikirjeenvaihdossamme keväällä 2012. Lauerma kirjoitti seuraavasti:

“Psykopatian merkityksen vähättely tai kiistäminen kasvatusoptimistisen ideologian pohjalta oli yleistä 70-luvulta 90-luvun puoliväliin, ja tällaisen asenteen saarekkeita lienee siellä täällä. Toimivaa psykoterapiaa psykopatiaan ei tunnetta, ja klassinen dynaaminen terapia edistää psykopaattista käyttäytymistä. Nähdäkseni yritykset vaikuttaa vankeihin tulisi kohdentaa ennen muuta siihen viiteen kuudesosaan, jotka eivät saa psykopatia-arviossa erityisen korkeita pisteitä, sillä käytettävät resurssit ovat rajalliset.”

Tästä syystä on tärkeää suunnata voimavaroja riskiryhmässä oleville perheille tarpeeksi ajoissa sekä varmistaa, että tukitoimet ovat riittävän intensiivisiä. Lapsiin ja nuoriin kohdistuvat hoitointerventiot tulisi siis aloittaa mahdollisimman varhain, mieluiten jo lapsuusiässä. Ongelmana on kuitenkin, että lasten ja nuorten psykopaattisia piirteitä ei osata toistaiseksi tunnistaa kovinkaan hyvin, jolloin varhainen puuttuminen ei toteudu. Toinen puuttumisen haaste on se, että vaikka lapsuusiän käytöshäiriöön vaikuttavista ehkäisevistä toimenpiteistä ja hoitointerventioista tiedetään jo paljon, psykopaattisten piirteiden osalta vastaava tieto on yhä varsin niukkaa. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

Toistaiseksi on julkaistu ainoastaan muutamia tutkimuksia, joissa on arvioitu hoitointerventioiden tuloksellisuutta, kun kohteena on ollut runsaasti psykopaattisia piirteitä omaava, antisosiaalisesti käyttäytyvä nuori. Kahden vuoden seurantatutkimus osoitti, että intensiivisen hoito-ohjelman läpikäyneet psykopaattispiirteiset nuorisorikolliset syyllistyivät vakavaan uusintarikollisuuteen harvemmin ja pidemmällä viiveellä kuin rangaistuslaitoksen tavanomaiseen hoito-ohjelmaan osallistuneet. Tutkimuksen merkittävä tulevaisuuden haaste on hankkia tietoa psykopaattisia piirteitä omaaviin lapsiin ja nuoriin kohdistettavista hoitointerventioista ja niiden vaikuttavuudesta. (Lindberg 2010; Lindberg 2009, 176-188)

Auvinen-Lintusen (2009) mukaan paljon psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön vuorovaikutukselle on tyypillistä pyrkimys vaikuttaa sosiaalsiin valtasuhteisiin tai dominoida niitä käyttämällä esimerkiksi psyykkisiä defensi- eli puolustusmekanismeja, kuten mitätöintiä, projektiota eli kielteisten tunteiden heijastamista toisiin tai lohkoamista eli ihmisten tai asioiden jakamista pelkästään hyviin tai pahoihin. (Auvinen-Lintunen 2009, 56-59)

Tutkimusten mukaan psykopaattinen henkilö saattaa herättää asiakastyöntekijässä kielteistä transferenssia eli "vastatunteita", kuten hämmennystä tai pelkoa. Psykopaattinen vuorovaikutus eroaa siinä määrin valtaväestön kommunikaatiotavoista, että tutkijat Kosson, Steuerward, Forth ja Kirkhart (1997) ovat laatineet psykopaatin vuorovaikutustyylin arvioimiseen soveltuvan mittausjärjestelmän eli IM-P:n. Lyhenne tulee englannin kielen sanoista Interpersonal Measure of Psychopathic Items. IM-P koostuu kaikkiaan 21 eri muuttujasta, joita ovat esimerkiksi haastattelijan / asiakaspalvelijan keskeyttäminen, tämän testaaminen, kyvyttömyys sietää itse keskeyttämistä, henkilökohtaisten huomautusten tekeminen, pyyntöjen esittäminen ja tiivis katsekontakti. (Auvinen-Lintunen 2009, 56-59)

Mitä korkeampia pistemääriä haastateltava sai Haren PCL-R-piirrelistan ihmissuhteita ja tunne-elämää kuvaavien muuttujien asteikolla, kuten manipulatiivisuus, patologinen valehtelu ja empatian puute sekä IM-P - arviointimenetelmällä, sitä suuremmalla todennäköisyydellä hän oli herättänyt haastattelijassa epäuskon, hämmästyksen ja huvittuneisuuden tunteita. On myös mahdollista, että psykopaattisia piirteitä omaava henkilö ei tulkitse esimerkiksi tunne-elämää mittaavia kysymyksiä samalla tavalla kuin muut ihmiset oman tunne-elämänsä poikkeavuudesta johtuen. (Auvinen-Lintunen 2009, 56-59)

Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö on yleensä taitava tunnistamaan empaattiset, hyväuskoiset henkilöt ja käyttämään heitä hyväkseen. Yleensä empaattisia henkilöitä hakeutuu sosiaali- ja terveysalan tehtäviin, mistä syystä kyseisten alojen henkilöstön on hyvä olla tietoisia psykopaatille tyypillisistä vaikuttamisen ja vuorovaikutuksen keinoista. (Weizmann-Henelius 2009, 66-86; Auvinen-Lintunen 2009, 56-59)

5.1

Verbaalinen vuorovaikutus

Vuorovaikutustyyli koostuu verbaalisista eli sanallisista elementeistä, joiden lisäksi saattaa olla havaittavissa non-verbaalisia vuorovaikutuksen keinoja, kuten katsekontakti, eleet, ilmeet ja äänenpainot. Psykopaattiset persoonallisuuden piirteet saattavat saada erilaisia ilmenemismuotoja miehillä ja naisilla myös puheen tai käyttäytymisen tasolla: psykopaattisia

piirteitä omaava mies voi olla väkivaltainen, kun taas psykopaattisia piirteitä omaava nainen on miehiä useammin assiaalinen esimerkiksi valehtelemalla. (Weizmann-Henelius 2009, 66-86; Auvinen-Lintunen 2009, 56-59)

5.1.1 Puheen epäjohdonkumukaisuus, välttelevä puhe ja puhetulva

Psykopaattisia piirteitä omaavien henkilöiden puhetyylille on tunnusomaista sanojen ja ilmaisujen tulva. He puhuvat paljon ja nopeasti sekä käyttävät mielellään kulloiseenkin tilanteeseen sopivaa ammattisanastoa. Kuitenkin psykopaattisia piirteitä omaava henkilö käyttää ammatti-ilmaisuja ehkä osittain oikein, mutta useimmiten ontuvasti. On viitteitä siitä, että psykopaattisia piirteitä omaava henkilö ikään kuin matkii ammatti-ihmisen puhetta ymmärtämättä sanojen ja ilmaisujen sisältöä sen syvällisemmin. Sama pätee pääsääntöisesti myös tunneilmaisuuksiin. (Ollinheimo 2009, 112-146)

Psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön lauserakenne poikkeaa yleensä tavanomaisesta sikäli, että puhe sisältää paljon katkonaisia lauseita sekä epäjohdonmukaista pomppimista asiasta toiseen. Ollinheimon (2009) mukaan epäjohdonmukainen puhe ja tangentiaalinen eli välttelevä puhe ovat todennäköisesti kytköksissä psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön kognitiivisen ajattelun ja tunne-elämän poikkeavuuteen. Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö on yleensä taitava johdattelemaan keskustelua epäoleellisiin seikkoihin, joista hän voi puhua pitkään ja rönsyilevästi. Kun psykopaattisia piirteitä omaava henkilö vastaa kysymykseen, hän saattaa päätyä puhumaan pitkään epäoleellisista asioista tai aivan muusta kuin siitä, mitä kysyttiin. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

5.1.2 Poikkeava tunneilmaisuus, moraalikäsitys ja empatian puute

Psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön tunnepitoisissa ilmauksissa sanat saattavat olla oikeita, mutta niiden takana oleva tunnelataus tai sen syvä ymmärrys puuttuu. Tämä ilmenee usein sanojen ja kehonkielen ristiriitana. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

On viitteitä siitä, että psykopaattisia piirteitä omaava henkilö ei käsitä tunneilmaisuja lainkaan, tai ymmärtää ilmaisuja hyvin poikkeuksellisella tavalla. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

5.1.3 Petollisuus, hyväksikäyttö ja manipulointi

Psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön puheelle on ominaista valehtelu, josta kiinni jäädessään hän ei osoita nolostusta, häpeää tai syyllisyyttä. Sen sijaan hän yleensä vaihtaa puheenaihetta tai syyttää puhekumppania väärinymmärtämisestä. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö on taitava esittämään katuvaa ja muuttunutta rikoksentekijää. Hän osaa säädellä puheensa sen mukaan, mitä hän olettaa puhekumppaninsa haluavan kuulla. Psykopaattisia piirteitä omaava oppii esimerkiksi käyttämään psykologialle tai sosiaalialalle tyypillistä sanastoa ja hyödyntää ryhmä- tai yksilöterapiaa lähinnä siihen, että hän oppii uusia manipuloinnin keinoja. Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö on yleensä "immuuni" sosiaaliselle ja psykologiselle palautteelle siitä huolimatta, että hän "ikään kuin" ottaa palautetta vastaan, mutta se ei muuta psykopaattisen henkilön toimintaa. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

Ryhmätyöskentelyn osalta on havaittu, että psykopaattisia piirteitä omaava henkilö pyrkii yleensä manipuloimaan tai dominoimaan ryhmän muita jäseniä, jolloin ryhmän dynamiikka sekä sen tervehdyttävä funktio kärsivät. Lisäksi psykopaattisia piirteitä omaavalle henkilö pyrkii usein "jalostamaan" omaa teeskentelyään ja keskittymään muiden ongelmiin omiensa sijaan. Terapeuttia voi huijata ja sitä kautta saada etuja, eli omat tarkoitusperät määräävät. (Hare 1998, 198-200 ja Laine 2007, 92-93; Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

On havaittu, että kuntouttamisohjelmiin osallistuessaan psykopaattisia piirteitä omaava henkilö hyödyntää ohjelmia samalla tavalla kuin terapiaakin, eli opettelee ulkokohtaisesti ohjaajan tai oikeuslaitoksen toivomia taikka edellyttämiä ilmaisuja ja reagointitapoja. (Laine 2007, 92-93; Hare 1998, 173-175 ja 195; Ollinheimo 2009, 112-146)

Kyse ulkoa opitusta matkimisesta, jolla on instrumentaalinen eli välinearvo: ohjelmatyöhön osallistuessaan psykopaattisia piirteitä omaava henkilö joko saa esimerkiksi tiettyjä etuja tai vapauksia vankeinhoitolaitoksen sisällä tai oppii teeskentelemään "edistymistään" hyödyntääkseen sitä joskus myöhemmin, kuten esimerkiksi ehdonlaiseen koevapauteen pyrkiessään. Yksi tunnettu psykopatiaa vähentävä tekijä on ikä; mutta toistaiseksi on vielä epäselvää, voidaanko tätä kypsytysprosessia hyödyntää. (Laine 2007, 92-93; Hare 1998, 173-175 ja 195; Ollinheimo 2009, 112-146)

5.1.4 Neutralisaatiotekniikat: mitätöinti, lohkoaminen, projektio

Psykopaattisia piirteitä omaavalle henkilölle on luonteenomaista nähdä asiat ja ihmiset joko "hyvinä" tai "pahoina" (lohkoaminen). Jaottelu tapahtuu yleensä sen perusteella, onko joku tietty henkilö psykopaattisia piirteitä omaavalle henkilölle hyödyllinen vai ei. Samoin toisen ihmisen kategorisointi muuttuu nopeasti "hyvästä" "pahaan" ja päinvastoin. (Ollinheimo 2009, 112-146, Haapasalo 2008, 129-146)

Psykopaattisia piirteitä omaava väkivaltarikollinen pyrkii usein dehumanisoimaan eli "epäinhimillistämään" uhrinsa. Dehumanisaatio ilmenee tavallisesti myös ajatusten ja sanojen tasolla, eli väkivaltarikollinen saattaa puhua pelkästään "puukotuksista" tai "ampumisista", ei uhreista henkilöinä. (Haapasalo 2008, 129-146; Ollinheimo 2009, 112-146)

Lisäksi psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa käyttää lohkoamista jopa omaan persoonaansa; esimerkiksi jakamaan persoonansa "kunnolliseksi" vanhemmaksi perheensä parissa, mutta silti viettämään kaksoiselämää vaikkapa seksuaalirikollisena. (Haapasalo 2008, 129)

Ylipäätään rikosten selittely on yleistä rikollisilla. On myös todettu, että rikollisuutta selittelevillä ja puolustelevilla puhetavoilla on rikollisuutta lisäävä vaikutus. Joskus rikoksista puhumisella ja niiden liioittelun tarkoituksena on päteminen esimerkiksi vankiyhteisössä. (Kivivuori 2009, 230-234 ja 255; Konttila & Holmalahti 2009, 246-267; Ollinheimo 2009, 112-146; Welner 2006, 69-70; Burgess 2006, 467)

Projektion kautta psykopaattisia piirteitä omaava henkilö heijastaa omia ominaisuuksiaan toisiin ihmisiin uskoen, että muut vainoavat häntä tai että koko yhteiskunta on häntä vastaan. Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö pelkää usein menettävänsä oman auktoriteettiasemansa ja joutuvansa asettumaan jonkun toisen määräysvaltaan. (Konttila & Holmalahti 2009, 254)

Hyvin usein psykopaattisia piirteitä omaava henkilö ei myöskään "muista" rikosepäilyyn tai tuomioon johtaneita tapahtumia. On huomattava, että edellä mainittuja psyyken defensi- eli puolustusmekanismeja käyttävät toki myös "normaalit" ihmiset, mutta eivät niin kategorisesti ja jäykästi kuin psykopaattisia piirteitä omaavat henkilöt. Yleensä terve henkilö kykenee näkemään oman osuutensa tapahtumien kulkuun, kun akuutti kriisi tai trauma on väistynyt. Näin ei tapahdu psykopaattisia piirteitä omaavalla henkilöllä. Tavanomaista on myös uhrin tunteiden tai hänelle aiheutuneiden seurausten vähättely tai kieltäminen tai täydellinen

välinpitämättömyys (Konttila & Holmalahti 2009, 246-267; Ollinheimo 2009, 112-146; Welner 2006, 69-70; Kivivuori 2009, 108; Burgess 2006, 467)

5.1.5 Lipevyys ja mielistely

Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa osoittaa ainakin näennäistä yhteistyöhalukkuutta ja -kyvykkyyttä esimerkiksi mielistelemällä. Kuitenkaan heidän vastauksensa eivät välttämättä sisällä lainkaan esimerkiksi oikeusprosessin tai käsillä olevan asian kannalta olennaista informaatiota. Sen sijaan on todettu, että psykopaattisia piirteitä omaavat henkilöt jättävät muita useammin kertomatta tärkeitä yksityiskohtia teostaan. Lisäksi he saattavat korostaa valheellisesti tekojensa reaktiivista luonnetta. (Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

5.1.6 Korostunut omanarvontunne

Psykopaattiseen persoonallisuuden häiriintymiseen kuuluu yhtenä ydinoireena myös korostunut omanarvontunne. Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa pitää muita ihmisiä itseään alempiarvoisina ja kerskailla muissa herättämällään pelolla tai kunnioituksella. Vuorovaikutustilanteessa tämä voi näkyä toisen osapuolen taitojen, persoonan tai ammattitaidon vähättelynä tai kyseenalaistamisena. Tällöin perimmäinen tarkoitus saattaa olla saada vastapuoli hämmentymään ja epävarmaksi. (Häkkänen-Nyholm & Nyholm 2009, 221-223)

5.2 Non-verbaalinen vuorovaikutus

Psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön sanattomalle kommunikaatiolle on tunnusomaista tiivis katsekontakti vastapuoleen. Normaalisti puhekumppanit toki katsovat toisiaan silmiin, mutta eivät tuijota toista herkeämättä, sillä silmiin tuijottaminen koetaan helposti kiusallisena ja jopa tungettelevana. Liian tiivis katsekontakti koetaan usein myös dominoivana.

Usein havaitaan, että psykopaattisia piirteitä omaava henkilö suhtautuu vakavaankin rikokseensa luonnottoman rauhallisesti. Hänen autonominen eli tahdosta riippumaton hermostonsa ei yleensä reagoi esimerkiksi ahdistaviin rikospaikkakuviin, toisin sanoen sydämen lyöntitiheys ei nouse, hän ei hikoile tai osoita muitakaan fyysisiä ahdistuneisuuden merkkejä. Näin siitä huolimatta, että psykopaattiselle rikoksenteijälle on tyypillistä pyrkimys vahingoittaa uhria tai saada mahdollisimman monta uhria; "maksimoida" tuho joko uhrien lukumäärän tai yksittäiselle uhrille aiheutettujen vammojen osalta. Koska psykopaattisia

piirteitä omaava henkilö ei ahdistu samalla tavalla kuin normaalin tunne-elämän omaava henkilö, hän saattaa läpäistä esimerkiksi valheenpaljastustestin. (Burgess 2006, 467; Ollinheimo 2009, 133-144)

Lisäksi on havaittu, että psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa käyttää myös muita ei-sanallisia viestinnän keinoja, kuten äänensävyä ja -voimakkuutta (modus tonens) ja ilmehdintää. Lisäksi psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa muuttaa vuorovaikutustilanteen ilmapiiriä esimerkiksi korostamalla henkilökohtaista loukkaantumista tai asettumalla alempaan positioon eli käyttäytymällä alentuvasti. Lisäksi psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa toistuvasti vaihtaa käsiteltävää asiaa tai kontekstia eli asiayhteyttä, mikä yleensä herättää hämmennystä ja vääristää asiadialogin. Tyypillistä on myös vetoaminen arvovaltaiselta vaikuttavaan, mutta epämääräiseksi jäävään lähteeseen. (Ollinheimo 2009, 133-134 ja 142-144)

5.3 Miten tulisi reagoida psykopaattiseen vuorovaikutukseen?

Konttila ja Holmalahti (2009) suosittelevat muutamia mahdollisia reagointitapoja, jotta yhteistyö psykopaattisia piirteitä omaava asiakkaan kanssa sujuisi mahdollisimman jouhevasti. Heidän mukaansa etenkin rikoksentekijöiden valvontaan, kuntoutukseen ja lähityöhön osallistuvat työntekijät olisi syytä perehdyttää näihin peruseriaatteisiin. (Auvinen-Lintunen & Häkkänen-Nyholm 2009, 255; Konttila & Holmalahti 2009, 251-254)

Ensinnäkin Konttila ja Holmalahti kehottavat työntekijää varovaisuuteen sekä perehtymään kunnolla valvottavansa tai asiakkaansa taustoihin. Heidän mukaansa etenkin kokemattomilla työntekijöillä on vaara tulla hyväksikäytetyiksi, sillä psykopaattisia piirteitä omaava asiakas on yleensä taitava manipuloija. On tärkeää, että kaikilla asiakkailta on samat säännöt alusta saakka, minkä lisäksi työntekijän ei pidä provosoida asiakasta eikä liioin provosoitua hänen sanoistaan tai käytöksestään. Ivaan tai mahdolliseen uhkailuun tulee suhtautua asiallisesti eikä saa sortua väittelyyn tai kostamiseen. Myös psykopaattispiirteisen asiakkaan hauskuus saattaa olla manipuloinnin keino. (Auvinen-Lintunen & Häkkänen-Nyholm 2009, 255; Konttila & Holmalahti 2009, 251-254)

Lähityöntekijän vähättely ja mitätöinti sekä valittaminen pienistäkin asioista aina korkeinta mahdollista tahoja myöten on tyypillistä psykopaattisia piirteitä omaaville henkilöille. Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa yhtäkkiä muuttua ystävällisestä halveksivaksi, mikäli ei saa tahtoaan läpi. Toisinaan tällainen henkilö pyrkii hakeutumaan toisen työntekijän puolelle kokeillakseen, josko tämä olisi suostuvainen tekemään jonkin asian hänen tahtonsa mukaan. Lisäksi helposti tulistuva psykopaattisia piirteitä omaava henkilö saattaa olla

väkivaltainen etenkin turhautuessaan. Psykopaattisia piirteitä omaava henkilö ei yleensä ole suisidaalinen eli itsetuhoinen, ja jos hän vahingoittaaakin itseään, teon tarkoitus on yleensä manipulointi eikä itsensä surmaaminen. (Auvinen-Lintunen & Häkkänen-Nyholm 2009, 255; Konttila & Holmalahti 2009, 251-254)

6 Tutkimusmenetelmät ja toteutus

Opinnäytetyömme on metodologialtaan kvalitatiivinen, eli laadullinen. Laadullisen tutkimuksen lähtökohtana on todellisen elämän kuvaaminen, jossa tutkija luottaa tutkittavien kanssa käytyihin keskusteluihin ja omiin havaintoihinsa, kuin puhtaasti mittausvälineillä saatavaan tietoon. (Hirsjärvi, Remes ja Sajavaara 2002, 151-156.) Tutkimuksemme kohdejoukko on Rikosseuraamuslaitoksen yhdyskuntaseuraamustoimistoissa työskentelevät rikosseuraamustyöntekijät. Tutkimuksemme haastateltavat rikosseuraamustyöntekijät esiintyvät tunnistamattomina. Tutkimuksemme toteutettiin laadullisena tutkimuksena, koska halusimme selvittää työntekijöiden kokemuksia psykopaattisia piirteitä omaavien EAV-valvottavien kanssa käydyistä dialogisista kohtaamisista.

Työmme empiirinen osuus muodostuu viiden rikosseuraamustyöntekijän henkilökohtaisista teemahaastatteluista, jotka teimme lokakuussa 2012. Kyseiset rikosseuraamustyöntekijät työskentelevät Länsi-Suomen rikosseuraamusalueella, mutta kahdessa eri yhdyskuntaseuraamustoimistossa. Haastateltaviemme valintaan vaikutti heidän asiakaskuntansa koostumus sekä työkokemus siten, että pyrimme rajaamaan haastateltavat sellaisiin henkilöihin, joilla on EAV-asiakkaita valvonnassaan sekä sellaisiin, joiden työhistoria on tarpeeksi pitkä, jotta sen varrelle on todennäköisesti mahtunut psykopaattisia piirteitä omaavia asiakkaita. Lisäksi tarpeeksi pitkä työhistoria ja sitä kautta hioutunut ammattitaito tekevät todennäköisemmäksi psykopaattisten piirteiden tunnistamisen. Näiden kriteerien ohessa pyrimme valikoimaan haastateltavien joukkoon molempien sukupuolten edustajia, mikä toteutuikin.

Sanna Harjula haastatteli kahta ja Susanna Yliluoma kolmea rikosseuraamustyöntekijää. Haastateltujen rikosseuraamusalan työkokemus ulottuu puolestatoista vuodesta aina 29-vuotiseen työhönsä. Teemahaastattelun runko on liitetty opinnäytetyömme loppuun. Lisäksi työelämäohjaajamme, rikosseuraamustyöntekijä Harri Virolainen on kommentoinut työmme etenemistä sen eri vaiheissa sekä ottanut kantaa opinnäytetyömme merkitykseen työelämän kannalta. Hänen kommenttinsa on kirjattu yhteenveto-osioon.

6.1 Tutkimusongelma

Tutkimusongelmamme oli ensisijaisesti se, miten asiakkaan mahdolliset psykopaattiset piirteet heijastuvat vuorovaikutustilanteeseen ja erityisesti dialogisuuteen, vai heijastuvatko ne lainkaan. Jotta kukaan haastateltavamme ei olisi joutunut itse tulkitsemaan, mitä tarkoitamme psykopaattisilla persoonallisuuden piirteillä, annoimme heille haastattelutilanteessa professori Robert D. Haren laatiman PCL-R -piirrelistan. Vaikka persoonallisuutta tuskin on mahdollista mitata täysin tyhjentävästi sen paremmin Haren kuin muidenkaan tutkijoiden mittausmenetelmillä, oli kuitenkin tärkeää käyttää jotakin, vaikka sitten karkeaakin apuvälinettä. Näin eliminoimme sen riskin, että eri haastateltavat olisivat tulkinneet psykopaattisia piirteitä eri tavalla. Emme kuitenkaan halunneet antaa heille suoraan luettelo psykopaattisesta vuorovaikutustyylistä, vaikka tietoa siitä onkin saatavilla. Katsoimme, että tällaisen informaation antaminen haastateltaville etukäteen olisi ohjannut vastauksia liikaa.

Dialogisuuden toteutumisen edellytyksinä Mönkkönen (2002) pitää molemminpuolista luottamusta ja kunnioitusta sekä tasapainoa asiantuntijaposition ja asiakaskeskeisyyden välillä. Asiakaskeskeisyyteen liittyy vahvasti asiakkaan subjektiivisen tunnistamisen ja tukemisen, eli asiakkaan näkemisen oman elämänsä asiantuntijana ja myös tämän roolin tukemisen. Pyrimme haastatteluissa kiinnittämään huomiota näiden dialogisuuden edellytysten ja sitä kautta myös aidon dialogisuuden toteutumiseen vuorovaikutustilanteessa rikosseuraamustyöntekijän ja psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan välillä.

6.2 Aineistonkeruu

Aineistonkeruumenetelmäksi valittiin puolistrukturoitu haastattelu eli teemahaastattelu. Teemahaastattelu pohjautuu tiettyihin teemoihin ja haastateltavat voivat vastata esitettyihin kysymyksiin omin sanoin. Haastattelussa haastattelijalla on mahdollisuus tarkentaa, selventää ja syventää kysymyksiään. Haastattelussa korostetaan haastateltavan elämysmaailmaa ja näkemyksiä tutkittavista asioista.

Haastattelun painopiste on selkeästi rikosseuraamustyöntekijöiden kokemukset asiakaskohtamisista, dialogisesta vuorovaikutuksesta ja sen laadusta. Annoimme kuitenkin sen verran periksi strukturoidulle mallille, että voimme esittää täsmentäviä ”apukysymyksiä”, ellei haastateltava olisi tullut spontaanisti kertoneeksi niistä osa-alueista, joita työemme on määrä käsitellä. Valitsimme laadullisen tutkimusotteen, koska päämäärämme on tuottaa mahdollisimman syvällistä, kvalitatiivista tietoa siitä, ovatko haastateltavat tunnistaneet asiakkaissaan psykopaattisia piirteitä ja etenkin, miten tämä on heijastunut dialogiseen

vuorovaikutukseen, asiakastyöhön sekä rikosten uusimisriskin vähentämiseen, jonka Rikosseuraamuslaitoksen strategia linjaa yhdeksi keskeiseksi EAV-työskentelyn tavoitteeksi.

Lisäksi selvitimme sitä, miten haastatellut kokivat asiakastyöskentelynsä vaikuttavuuden toteutumisen etenkin Rikosseuraamuslaitoksen määrittelemän uusintarikollisuuden vähentämisen näkökulmasta. Tästä syystä esitimme kysymyksiä myös rikoskeskusteluista ja ohjelmatyöskentelystä sekä niiden vaikuttavuudesta. Pyrimme kartoittamaan myös dialogisen vuorovaikutuksen toteutumisen haasteita tai sen toteutumista tukevia seikkoja. Lisäksi pyysimme rikosseuraamustyöntekijöitä arvioimaan omia vahvuuksiaan ja kehittymistarpeitaan, mitä tulee dialogiseen kohtaamiseen ja / tai asiakastyöskentelyn vaikuttavuuteen uusimisriskin alentamisen näkökulmasta kyseisen asiakaskunnan kanssa.

6.3 Aineiston analyysi

Aineiston analysointimenetelmäksemme valikoitui aineistolähtöinen sisällönanalyysi, jossa pyrimme ymmärtämään haastateltavien kokemuksia ja ajatuksia heidän omasta näkökulmastaan. Sisällönanalyysissä aineistoa tarkastellaan eritellen ja yhtäläisyyksiä sekä eroja etsien ja tiivistäen. Sisällönanalyysi on tekstianalyysi. Sisällönanalyysissä tarkastellaan jo valmiiksi tekstimuotoisia aineistoja ja tutkittavat tekstit voivat käytännössä olla melkein mitä vain: päiväkirjoja, kirjoja, puheita, keskusteluja ja haastatteluja. Sisällönanalyysin avulla pyritään muodostamaan tutkittavasta ilmiöstä tiivistetty kuvaus. Tämä kuvaus kytkee tulokset ilmiön laajempaan kontekstiin ja aihetta koskeviin muihin tuloksiin. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 105 - 106.)

Tampereen haastattelujen osalta tutkimuksen äänitettiin. Porin haastattelujen osalta nauhurin käyttö epäonnistui ja haastatteluista laadittiin muistiinpanot. Kuuntelimme tutkimusaineistomme ensiksi useampaan kertaan, jonka jälkeen litteroimme sen kirjalliseen muotoon. Litteroinnin jälkeen teksti luettiin useaan kertaan ja alleviivasimme tutkimuskysymyksiin liittyvät vastaukset. Näistä vastauksista poimimme ydinsanoja ja lauseita, jotka kuvasivat rikosseuraamustyöntekijöiden kokemuksia ja ajatuksia parhaiten. Luotettavuuden varmistamiseksi Porin yhdyskuntaseuraamustoimiston haastateltavat saivat luettavakseen haastatteluista litteroidut sitaatit, sillä haastattelujen äänitys ei toteutunut.

Haastattelujen analysointi tapahtui siten, että pyrimme löytämään haastateltujen kommentteista juuri niitä, jotka kuvasivat parhaiten dialogisuuden edellytysten ja sitä kautta myös dialogisen kohtaamisen toteutumista. Aivan ensiksi kartoitimme kuitenkin ne psykopaattiset piirteet, jotka rikosseuraamustyöntekijät olivat havainneet asiakaskohtaamisissaan. Luokittelimme nämä piirteet erikseen ja pyrimme valitsemaan niiden

oheen mahdollisimman kuvaavia kommentteja tai kokemuksia. Näin siitä syystä, että ilman psykopaattisten piirteiden tunnistamista rikosseuraamustyöntekijät eivät luonnollisestikaan olisi voineet arvioida niiden heijastumista dialogiseen vuorovaikutukseen. Aivan haastattelun lopussa kysyimme myös rikosseuraamustyöntekijöiden toiveita tai näkemyksiä siitä, millaisin keinoin voitaisiin parantaa työntekijän ja psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan vuorovaikutuksellista kohtaamista rikosseuraamusalalla.

Haastattelut on toteutettu syys- ja lokakuussa 2012 ja ne on litteroitu ja analysoitu lokakuun 2012 aikana. Kahdenkeskiset haastattelutilanteet äänitettiin, ja äänitysten perusteella tehtiin litteroinnit. Litteroiduista kommentteista valikoitiin kutakin tutkimusongelmaa parhaiten kuvaavat sitaatit, jotka liitettiin lopulliseen työhön asianmukaisten otsikoiden alle. Koska kyseessä olivat vain kahden yhdyskuntaseuraamustoimiston työntekijät, häivytimme tunnistetiedot sukupuolta myöten, sillä jo pelkästään se olisi identifioinut vastaajia liikaa. Pyrimme myös karsimaan lopulliseen työhön päätyneistä sitaateista pois sellaiset tiedot, jotka olisivat voineet yksilöidä asiakkaan jollakin tavalla.

6.4 Tutkimuksen luotettavuus

Kvalitatiivisten tutkimusten yhteydessä yleensä puhutaan analyysin arvioitavuudesta eli lukijan on mahdollista seurata tutkijan päättelyä (Uusitalo 1991, 82). Tutkimusta tulee arvioida kokonaisuutena, jolloin tutkimuksen johdonmukaisuus eli koherenssi on keskeinen asia. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 135-139.) Tutkimuksen validiteettia tarkastellaan sen kautta, onko tutkimuksella onnistuttu mittaamaan sitä mitä on tarkoitettu mitattavan.

Teemahaastattelumme tarkoituksena oli kartoittaa työntekijöiden kokemuksia psykopaattisia piirteitä omaavien EAV-asiakkaiden kanssa käytävästä vuorovaikutuksesta. Voidaan todeta, että tämä tavoite saavutettiin teemahaastattelun avulla hyvin. Teemahaastattelumme kysymysrunko ja D. Haren laatiman PCL-R -piirrelistan käyttö oli mielestämme onnistunut tutkimustehtävän näkökulmasta katsottuna. Validiteetti kohdistuu siihen miten tutkimusmenetelmä ja tutkimuksen tekemiseen valittu menetelmä soveltuvat tutkittavan ilmiön luonteeseen. (Heikkilä 2008, 186; Vehkalahti 2008, 40.) Tätä opinnäytetyötä voidaan pitää pätevänä, koska se antoi vastauksen esitettyyn tutkimusongelmaan.

Mielestämme kokonaisuutena tutkimus vastasi hyvin opinnäytetyön tavoitetta ja tutkimus oli kokonaisuudessaan onnistunut ja täytti tavoitteen tuottaa hyödyllistä tietoa rikosseuraamustyöntekijöiden näkökulmasta. Haastateltavien osallistuminen on ollut vapaaehtoista ja haastateltavien tunnistetiedot on hävytetty itse tutkimuksesta. Teemahaastattelurungon mukaisesti kaikilta haastateltavilta kysyttiin samat teema-alueisiin liittyvät asiat. Kuitenkaan haastateltavien vastausten todenmukaisuutta ei voida tarkistaa,

sillä vastaukset perustuivat kokemuksiin. Tutkimuksen objektiivisuus perustuu siihen, että haastattelutilanteissa pyrimme käsittelemään asioita mahdollisimman neutraalisti, huolimatta omista työtaustoistamme ja virkasuhteistamme.

Haastateltujen rikosseuraamustyöntekijöiden kokemukset ovat yksilöiden ainutlaatuisia kokemuksia vuorovaikutustilanteista. Tässä laadullisessa tutkimuksessa on vaikea käsitellä tutkimuksen validiteettia ja reliabiliteettia, koska luotettavuutta arvioidessa käsitteet perustuvat oletukseen yhdestä koetusta todellisuudesta rikosseuraamustyöntekijän näkökulmasta.

Tutkimustulosten raportoinnissa suorien lainausten käyttö on tehokas keino lisätä tutkimustulosten luotettavuutta ja siten vähentää tulosten tulkinnanvaraisuutta (Hirsjärvi ym. 2004, 218). Valitsimme tähän opinnäytetyöhön suoriksi lainauksiksi sellaisia lainauksia, jotka auttavat kuvailemaan tutkimustuloksia, mutta eivät kuitenkaan paljasta haastateltavien henkilöllisyyttä saati kokemuskuvauksiin liittyvien asiakkaiden henkilöllisyyksiä.

Opinnäytetyössämme tutkimus perustui haastateltavien rikosseuraamustyöntekijöiden kokemustietoon ja aineisto kerättiin sieltä, missä tutkittava ilmiö esiintyy. Tampereen yhdyskuntaseuraamustoimiston haastateltavat työntekijät haastateltiin yhdyskuntaseuraamustoimiston tiloissa, niin sanotussa nojatuolihuoneessa. Koimme tärkeäksi järjestää haastatteluympäristö sen kaltaiseksi mikä ei olisi puhtaasti asiakasvastaanottona käytettävä tila.

Tulostemme luotettavuutta lisää tässä se, että haastateltaviksi valittiin henkilöitä, joiden omat kokemukset tutkittavasta ilmiöstä ovat laajat ja ajankohtaiset. Tällä tarkoitamme sitä, että kukin haastateltava tekee edelleen EAV-asiakkaiden kanssa työtä ja on tehnyt valvontatyötä pidempään kuin yhden vuoden ajan. Mielestämme luotettavuutta lisää myös se tekijä, että joukkona haastateltavamme ovat hyvin heterogeenistä joukkoa. Haastateltaviin lukeutui lähes kolmekymmenvuotisen uran tehneitä sekä alalla suhteellisen noviiseja rikosseuraamustyöntekijöitä. Saimme myös haastattelijoukkoon sekä mies- että naistyöntekijöitä.

Voidaan olettaa, että saamamme aineisto oli riittävän monipuolista, sillä vastaajien kokemukset eivät rajoittuneet vain yhteen yhdyskuntaseuraamustoimistoon, vaan saimme kerättyä kahden yhdyskuntaseuraamustoimiston työntekijöiden kokemuksia. Toisaalta, haastattelumme kohdistui ainoastaan Länsi-Suomen rikosseuraamusalueella sijaitseviin kahteen yhdyskuntaseuraamustoimistoon. Jokainen haastattelu oli 60 - 90 minuutin mittainen. Viiden

haastateltavan kokemukset tuottivat yli 50 sivua litteroitua tekstiä. Tekstiä analysoidessa, törmäsimme samojen ilmaisujen ja asioiden toistumiseen.

Luotettavuutta arvioidessa tulisi tarkastella sitä, kuinka hyvin tutkimusaineisto antaa vastauksen asetettuihin tutkimuskysymyksiin. Tulee arvioida sitä, onko aineistoa riittävästi ja monipuolisesti ja voidaanko perustella, ettei vielä suurempi tutkimusaineisto tuottaisi luotettavampaa tutkimustulosta. Luotettavuutta lisää, kun aineistoa kerätään monesta eri lähteestä ja kun havaitaan, ettei uutta asiaa saada enää esiin hankkimalla lisää aineistoa. Haastattelimme yhteensä viittä eri rikosseuraamustyöntekijää. Litteroinnin jälkeen havaitsimme, että valitsemamme haastateltavien määrä oli sopiva, sillä annetut vastaukset tukivat toisiaan ja monin paikoin jopa toistivat toisiaan.

Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta parantaa tarkka selostus tutkimuksen toteuttamisesta. Haastattelut ovat perustuneet vapaaehtoisuuteen. Luotettavuutta olisi voinut vielä parantaa, esimerkiksi antamalla haastatteluihin osallistuneille luettavaksi tulokset ennen opinnäytetyön valmistumista. Opinnäytetyömme työelämäohjaaja on kuitenkin seurannut prosessia, sekä lukenut työmme eri versioita. Tutkimuksemme ei ole kuitenkaan yleistettävissä, koska otanta oli suppea ja se rajoittui ainoastaan yhden rikosseuraamusalueen kahden yhdyskuntaseuraamustoimiston työntekijöiden kokemuksiin

6.5 Eettisyys

Avaamme alle opinnäytetyöhömmme liittyvää pohdintaa aiheen valinnan ja aiheeseen liittyvien valintojen eettisyydestä sekä valitsemiemme aineistonkeruuseen ja analysointiin liittyvää eettistä pohdintaa.

Eettiset kysymykset voivat liittyä tutkimuskohteen ja menetelmän valintaan, tieteellisen tiedon luotettavuuteen, aineiston hankintaan, tutkittavien kohteluun, tutkimustulosten vaikutuksiin tai tiedeyhteisön sisäisiin toimintaperiaatteisiin. Hyvän tutkimuksen perusedellytyksiin kuuluu eettisten näkökohtien huomioiminen tutkimuksen kaikissa vaiheissa. (Hirsjärvi ym. 2003, 26-28). Opinnäytetyömme osalta eettiset kysymykset koskevat kyselyyn vastaamisen vapaaehtoisuutta, haastateltujen anonymiteetin säilymistä ja itse opinnäytetyön psykopatiaa koskevan aihealueen valintaa.

Tutkimuksemme osallistuminen perustui vapaaehtoisuuteen ja haastateltavien oli mahdollisuus jättäytyä pois tutkimuksesta missä vaiheessa tahansa. Haastateltaville taattiin anonymiteetti sekä haastateltavien kokemuksista hävytettiin myös mahdolliset asiakkaihin liittyvät tarkat tunnistetiedot. Tutkimusaineistoamme ei käytetä muuhun kuin tähän

opinnäytetyöhömmä, eikä sitä luovuteta ulkopuolisille. Kun tutkimusprosessi on kokonaisuudessaan päättynyt, tutkimukseen liittyvät nauhoitukset ja paperit tuhotaan asianmukaisesti.

Tutkimusaiheemme oli laajasti ottaen hyvin sensitiivinen. Työhön liittyi sekä aihevalinnan, tiedonkeruumenetelmän että tutkittavien henkilöiden osalta eettisiä kysymyksiä. Näin ollen tässä työssä on huomioitu paitsi tutkimuseettiset kysymykset myös tutkimuksen aiheen ja kohdejoukon erityisluonteen edellyttämät sensitiivisen tutkimuksen vaateet. Tutkimus kuuluu sosiaalialaan ja rikosseuraamusalaan, jolloin sekä sosiaalialan että rikosseuraamusalan etiikka on omalta osaltaan vaikuttanut tehtyihin valintoihin ja toimintatapaan. Tutkimusasetelma sinällään oli eettisesti vaativa, koska opinnäytetyön yksi näkökulmista, psykopaattiset piirteet, on itsessään monitulkintaisia ja psykopatia terminä on toisinaan väärinkäytetty.

6.5.1 Psykopatian aihealueeseen liittyvää eettistä pohdintaa

Ensimmäinen aiheeseen liittyvä eettistä perustelua vaativa seikka opinnäytetyötämme ajatellen on se, että ihmisiä ylipäätään luokitellaan työssämme Haren PLC-R -mittausmenetelmän avulla. Kuten aiemmin mainitsimme, tämä mittaustapa on vain yksi tapa mitata persoonallisuuden tiettyjä piirteitä. On sopimuksenvaraista ensinnäkin se, millaisia persoonallisuuden piirteitä ylipäätään pidetään psykopaattisina. Haren piirrelistaan on poimittu 20 erilaista piirrettä, joilla annetaan tietty painoarvo pisteytyksen avulla. Kuitenkin on arvioijasta kiinni se, miten "täydellisenä" hän kunkin psykopaattisuuteen liitetyn piirteen näkee tietyn henkilön persoonassa.

Lisäksi psykopaattisuuden pisteraja on sekin sovittu ja jopa kulttuurisesti mukautettu. Näin ollen luokitteluun sisältyy vääjäämättä epätarkkuutta, koska persoonallisuus on hyvin monitahoinen ilmiö. On epätodennäköistä, että ihmisen persoonaa kyettäisiin kuvaamaan aukottomasti minkäänlaisella mittaustavalla. Kuitenkin katsomme, että etenkin rikosseuraamusalan koulutusohjelman opinnäytetyössä voimme tukeutua Haren piirrelistaan, koska se on alalla yleisesti käytössä oleva psykopaattisia piirteitä kuvaava lähestymistapa. Lisäksi se on tällaiseen työhön soveltuva sikäli, että se on melko yksinkertainen ja helposti hahmotettavissa ja kuvattavissa. Näin ollen se soveltui hyvin opinnäytetyön apuvälineeksi.

Rikosseuraamusalan opinnäytetyön kannalta katsottuna Haren piirrelistan etuna on se, että se korreloi varsin pitkälle rikosten uusimisriskin kanssa, eli se ennustaa melko luotettavasti uusimisriskin suuruutta. Näin ollen se oli käyttökelpoinen työkalu haastateltaessa

nimenomaan rikosseuraamustyöntekijöitä, joiden asiakastyöskentelyn yksi ydinsisältö on pyrkiä alentamaan uusimisriskiä.

Oman ongelmatiikkansa aiheuttaa myös psykopatiakäsitteen voimakas mielikuvalatautuneisuus. Käsitettä on käytetty huolimattomasti ja tahallisen leimaavasti. Uskaltauduimme kuitenkin tarttumaan ilmiöön, sillä monet suomalaiset asiantuntijat (Lauerma 2009; Häkkänen-Nyholm ym. 2009) ovat viime vuosina päätyneet pitämään psykopatian käsitettä käypänä, joskin on huomattava, että asiantuntijoidenkaan keskuudessa ei ilmiöstä vallitse täydellistä yksimielisyyttä. Osaltaan tämä liittyy myös siihen, että neuropsykologiset ilmiöt ovat monimutkaisia ja hankalasti tutkittavissa, minkä lisäksi tutkimusta kaivataan selkeästi lisää.

Vaikka haastattelemamme rikosseuraamustyöntekijät toivat selkeästi esiin toiveensa ja kiinnostuksensa etenkin nuoria koskevaa, psykopaattisia piirteitä kartoittavaa diagnostiikkaa ja viime kädessä informaatiota kohtaan, aiheeseen liittyy kuitenkin eettisiä kysymyksiä. Lasten- ja nuorisopsykiatriassa on kiistelty pitkään siitä, tulisiko nuorista käyttää persoonallisuushäiriökäsitettä, psykopatiasta puhumattakaan. Toisaalta on katsottu, että lasten ja nuorten persoonallisuuden kehitys on yhä kesken, minkä lisäksi ei ole katsottu sopivaksi leimata kehityksikäisiä diagnoosilla, joka viittaa persoonallisuuden rakenteen pysyvään poikkeavuuteen. (Almqvist 2004; Lindberg 2010; Auvinen-Lintunen; Häkkänen-Nyholm 2009, 48-49)

Toinen koulukunta on sen sijaan perustellut persoonallisuushäiriödiagnoosin käyttöä kehitysiässä muun muassa seurantatutkimusten havainnoilla, joiden mukaan lasten ja nuorten voimakkaat persoonallisuuspiirteet ennustavat melko hyvin myöhempää vastaavaa käyttäytymistä aikuisiässä. Suomessa ei tällä hetkellä tehdä alle 18-vuotiaille persoonallisuushäiriö- saati sitten psykopatiadiagnoosia. (Almqvist 2004; Lindberg 2010; Auvinen-Lintunen; Häkkänen-Nyholm 2009, 48-49)

Lisäksi on huomattava, että eri-ikäisiä ja kenties jopa eri sukupuolta edustavia henkilöitä olisi syytä arvioida erilaisilla psykopatiaa mittaavilla mittareilla. On olemassa esimerkiksi erikseen nuorten ja aikuisten psykopaattisia piirteitä mittaavia järjestelmiä. Kokonaisarvio tehdään haastattelun ja saatavilla olevien asiakirjatietojen perusteella. (Auvinen-Lintunen; Häkkänen-Nyholm 2009, 44-45)

Merkittävää on myös, että naisia koskeva psykopatian tutkimus ei ole vielä yhtä pitkällä kuin miesten, mikä johtuu osittain siitä, että psykopatiatutkimuksia on tehty suurelta osin vankipopulaatioiden osalta, joissa miehet ovat enemmistönä. Kuitenkin on viitteitä siitä, että

naisten psykopaattisuus ilmeni eri tavalla kuin miesten. Diagnostiikkavalmiuksia lienee syytä kehittää etenkin nuorten ja naisten osalta, sillä esimerkiksi vankien vaarallisuus- ja riskiarviointia tehtäessä psykopaattisen persoonallisuuden toteamisen vaikutukset elämään ovat varsin merkittäviä. (Weizmann-Henelius 2009, 68-88; Auvinen-Lintunen; Häkkänen-Nyholm 2009, 43)

Etiikkaan liittyy myös kysymys siitä, että edellä todettu dialogisen vuorovaikutuksen häiriintyminen johtaa rikosseuraamustyöntekijöiden kokemusten mukaan siihen, ettei kunnollisia rikoskeskusteluja tai ohjelmatyöskentelyä voida toteuttaa. Näin ollen psykopaattisia piirteitä omaavalle asiakkaalle ei välttämättä edes tarjota mahdollisuutta ohjelmatyöskentelyyn. Saatujen haastattelutulosten perusteella tämä johtuu pitkälti siitä, että käytössä olevat työkalut eivät sovellu psykopaattisia piirteitä omaavalle asiakkaalle. Tämä on linjassa sen kanssa, mitä psykopatiaan erikoistuneet asiantuntijat ovat esittäneet esimerkiksi erilaisten hoitomuotojen tai terapioiden vaikuttavuudesta psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaiden ajatteluun tai käyttäytymiseen.

Näin ollen rikosseuraamustyöntekijät eivät voi heistä riippumattomista syistä hyödyntää ammattiosaamistaan optimaalisella tavalla psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaidensa kanssa. He eivät voi tässä kohden täysin toteuttaa myöskään Rikosseuraamusalan strategian mukaista ohjeistusta siitä, että rikosseuraamustyöntekijän asiakastyön yksi tärkeimmistä sisällöistä on uusimisriskin alentaminen.

Hyvin vahva eettinen linjaus on myös Hannu Lauerma (2012) sekä muidenkin tutkijoiden (mm. Häkkänen-Nyholm 2009 ym.) näkemys siitä, että psykopatian hoito on osoittautunut aikuispsykiatriassa varsin tuloksettomaksi. Tästä syystä yritykset vaikuttaa vankeihin tulisi Lauerman mukaan kohdentaa ennen muuta siihen viiteen kuudesosaan vangeista, jotka eivät saa psykopatia-arviossa erityisen korkeita pisteitä. Tätä kantaa Lauerma perustelee paitsi heikkojen hoitotulosten, myös rajallisten resurssien avulla. Kuitenkin tämä merkitsisi rikosseuraamusalalla käytännössä sitä, että paljon psykopaattisia piirteitä omaavat, aikuisikään ehtineet asiakkaat rajattaisiin kuntouttavien interventioiden ulkopuolelle. Toisaalta tällaista rajaamista voidaan siis perustella sillä, että paljon psykopaattisia piirteitä omaavat asiakkaat saattavat tuhota erilaisten kuntouttavien ryhmien kuntouttavan funktion ja riistää tätä kautta muiden ryhmän jäsenten mahdollisuuden kuntoutumiseen. Tämän opinnäytetyön perusteella on mahdotonta ottaa kantaa siihen, kumpi lähestymistapa on eettisempi.

Eettistä pohdintaa voi harjoittaa myös rikosseuraamusalan työntekijöiden työhyvinvoinnin ja työturvallisuuden näkökulmasta. Rikosseuraamustyöntekijöiden vastauksista kävi ilmi, että he

kokevat joutuvansa etenemään psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaidensa kanssa ilman teoreettista tietoa psykopaattisuudesta ilmiönä. Tällä hetkellä rikosseuraamusalan sosionomitutkintoon ei sisälly lainkaan psykologian opintoja, joista saattaisi olla hyötyä myös muiden asiakkaiden kanssa työskenneltäessä.

7 Tutkimustulokset

Käsitlemme jokaisen tutkimusongelman omana alaotsikkonaan selkeyden vuoksi. Lainatesamme haastateltavia emme käytä nimiä emmekä myöskään koodeja lainausten lopussa. Saimme laajoja vastauksia ja niistä ilmenivät hyvin haastateltavien omat kokemukset aiheesta. Vaikka vastaukset olivat monipuolisia, niistä löytyi selkeitä yhteneväisyyksiä.

7.1 Havaitut ja tunnistetut psykopaattiset piirteet

Kaikki haastatellut rikosseuraamustyöntekijät tunnistivat, että heidän nykyisten tai toimeenpanon jo päättäneiden asiakkaidensa joukossa on tai on ollut todennäköisesti muutama psykopaattisia piirteitä omaava henkilö. Arviot psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaiden lukumäärästä vaihtelivat kokonaisuudessaan kahdesta viiteen, kun haastatelluilla oli haastatellun tekohetkellä noin 30-40 asiakasta kullakin, joista ehdonalaisesti vapautuneiden valvottavien osuus vaihteli viidestä neljäänkymmeneen.

"Minulla on suunnilleen kolmekymmentä asiakasta tällä hetkellä, ja nyt kun mietin, niin olen havainnut ainakin viidellä asiakkaalla psykopaattisia piirteitä. Heistä kahdesta olen aika varma, että he saivat korkeat psykopaattisuus pisteet."

Edellä siteerattu rikosseuraamustyöntekijä oli työskennellyt kahden psykopaattispiirteisen asiakkaansa kanssa jo silloin, kun näillä oli lastensuojelun asiakkuus.

"Yleensä en määrittele ihmisiä tai asiakkaita, mutta kun katson tätä piirrelis-
taa, niin toki tällaisia psykopaattispiirteisiä asiakkaita löytyy. Ainakin tunnistan tunteettomuuden, empatian puutteen, irralliset parisuhteet ja valehtelun kulttuurin... Arvioisin, että asiakkaissani on selkeitä psykopaattisia piirteitä omaavia henkilöitä muutama 30-40 asiakkaan joukossa", arvioi toinen pitkän linjan ammattilainen."

7.1.1 Puheen epäjohdonmukaisuus, välttelevä puhe ja puhetulva

Neljä viidestä rikosseuraamustyöntekijästä toi esiin myös sen, että he olivat kiinnittäneet psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa kommunikoinnissa huomiota tämän monisanaisuuteen. Silti puhetulva tuntui hyppivän epäloogisesti asiasta toiseen, minkä lisäksi asiakas halusi yleensä väistellä hänelle epämieluisia aiheita, esimerkiksi johdatella keskustelun muulle kuin esimerkiksi tapahtuneeseen rikokseen.

Rikosseuraamustyöntekijälle jäi usein vaikutelma, että sanatulva oli ikään kuin "sumuverho" varsinaisen asian tai ongelman käsittelyn tai edes sen olemassaolon tunnustamisen ja/tai tunnistamisen edessä.

"Yleensä (psykopaattispiirteinen) asiakas puhuu kaikesta muusta paitsi siitä oikeasta asiasta. Yleensä viranomaistoiminta on heidän mielestään huonoa, ja ei siinä aina auta muu kuin jotenkin peesailta hetken aikaa, mutta palauttaa keskustelu sitten taas siihen, että miksi tässä nyt ollaan."

Puhetulvaa voisi tarkastella myös dominanssi välineenä tai jopa toisen ihmisen kunnioittamisen näkökulmasta.

"Heille omat sanomiset ovat tärkeitä, ja he keskeyttävät toisen puheen koko ajan."

Lähes poikkeuksetta rikosseuraamustyöntekijä päätyi siihen, että hän antoi asiakkaan puhua vapaasti; alkuun edes yrittämättä ohjata keskustelua. He kokivat tämän välttämättömäksi, jotta minkäänlainen luottamuksellinen suhde - tai ylipäätään asiakassuhde - olisi mahdollinen joko luoda myöhemmässä vaiheessa tai ylläpitää nykytilanteessa.

"Annoin asiakkaan puhua. Hänellä oli kymmenien vuosien mittainen vankilahistoria, ja meidän välistä yhteyttä piti kehittää pikku hiljaa. "

Yksi haastatelluista rikosseuraamustyöntekijöistä koki, että hänen asiakkaansa pyrkii johdattelemaan työntekijää pois asiakkaalle epämieluisista aihealueista ja tämän kaltainen toiminta teki työskentelystä haastavaa. Psykopaattisia piirteitä omaavalle henkilölle on ominaista taitava keskustelun johdattelu epäoleellisiin seikkoihin. Psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön vastatessa kysymykseen, saattaa hän päätyä puhumaan pitkään epäoleellisista asioista tai aivan muusta kuin mitä häneltä kysyttiin. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm ja Nyholm 2009, 221-223). Tältä osin haastateltavien vastaukset tukevat teoriapohjaa.

"... kun on luonteenomaista semmoinen keskusteluiden eteenpäin vieminen itselleen edulliseen suuntaan. Niin se on tosi haasteellista kääntää sitä keskustelua sillain luontevasti."

" Et jos on esimerkiksi kauhean kova tarve kontrolloida sitä keskustelun suuntaa. Niin kyllähän siinä aika paljon työntekijältä vaaditaan et sen (keskustelun) saa pidettyä uomissaan. Sit on tietty tärkeää myös muistaa se, koska se (keskustelun takaisin ohjaaminen alkuperäiseen aiheeseen) on tarkoituksenmukaista ja koska ei."

Samainen rikosseuraamustyöntekijä havaitsi, että johdattelu näyttäytyi vahvasti etenkin rikoskeskustelujen yhteydessä.

" Ne (rikoskeskustelut) on ollutkin monesti sellaisia, missä asiakas saattaa yrittää vaihtaa sitä aihetta mieluisempaan."

7.1.2 Poikkeava tunneilmaisu, moraalikäsitys ja empatian puute

Psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan tunne-elämän omalaatuisuus ei heijastunut pelkästään heidän puheensa tasolla, vaan haastateltavat kuvailivat myös ulkoisen olemuksen antamaa vaikutelmaa. Järkyttäviäkään asioita käsiteltäessä psykopaattisia piirteitä omaava asiakas ei osoittanut ilmeillään, että asia olisi koskettanut häntä. Näin ei tapahtunut silloinkaan, kun he puheen tasolla ilmaisivat mielensä liikkeitä.

"Mieleeni ovat jääneet äärimmäisen kylmät silmät; ne eivät reagoineet lainkaan siihen, mitä suu puhui."

Tosin tunteettomuus ja empatiakyvyn puute saattoi ilmetä myös puheen tasolla hyvinkin korostuneesti; ehkä joskus jopa tahallisen liioitellusti.

"Hän kertoi, kuinka oli illanistujaisten aikana ampunut erästä naista ohimoon teloitustyyliin. Hän oli täysin empatiakyvytön eikä koskaan ilmaissut minkäänlaisia katumuksen tunteita. Hän sanoi olevansa alueensa kingi, joka tappaa talossa ja puutarhassa. Valvonnan loppua kohden tämä esittämisen tarve kuitenkin väheni."

Yksi rikosseuraamustyöntekijöistä kertoi esimerkin päättymässä olevan EAV-valvonnan loppusanoista.

"Eräs pitkäaikainen asiakkaani totesi, että eihän sitä koskaan tiedä, milloin sitä taas joutuu tilanteeseen, jolloin pitää aukaista jonkun kurkku."

Haastatelluista kaikki olivat kokeneet, että oli vaikea löytää sellaisia asioita, jotka olisivat herättäneet psykopaattisissa piirteitä omaavassa asiakkaassa esimerkiksi empatiaa, myötätuntoa tai sääliä. Mikäli myötätunto tai empatia heräsi, se vaikutti olevan enemmänkin ulkoapäin opittua, eikä niinkään aitoa.

"Joskus (psykopaattispiirteinen) asiakas on ilmaissut perheeseen liittyviä tunteitaan, mutta jotenkin tuli vähän sellainen olo, että sanooko hän noin, koska niin kuuluisi tuntea tai sanoa."

Herkkiä kohtia oli hyvin vaikea, ellei joskus jopa mahdotonta löytää. Kaksi rikosseuraamustyöntekijää mainitsi, että psykopaattisia piirteitä omaavaa asiakasta pystyi yleensä motivoitumaan lähes yksinomaan vain sellaisten asioiden kautta, jotka liittyivät välittömästi heidän omaan hyvinvointiinsa.

"...Ja sitten on sellainen kovuus ja tunteettomuus. Se ehkä heihin voi hiukan kohtaa, jos ei ole rahaa... Siis jokin omaan hyvinvointiin liittyvä asia. Mutta muuten en ole havainnut heillä sellaisia heikkoja tai herkkiä kohtia."

Lisäksi psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan käsitys oikeasta ja väärästä oli mitä ilmeisimmin "tavallisuudesta" poikkeava.

"Heillä tuntuu olevan ihan omanlaisensa moraalit. Jos he kuvittelevat, että heitä kohtaan on tehty väärin, heillä on mielestään oikeus kostaa. Jos he kokevat, että heitä kohdellaan väärin, niin he saavat toimia omalla tavallaan."

Psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan tyypillisin halveksunnan kohteena olivat hyvin usein kaikki viranomaistahot.

Yksi haastatelluista koki kuitenkin, että vaikka asiakkaan tunnekokemukset eivät välttämättä olisi aitoja, ei sillä olisi merkitystä sen suhteen, miten tunteita asiakkaan kanssa käsiteltäisiin. Tutkimukset osoittavat, että psykopaattisia piirteitä omaavan henkilön tunnepitoisissa ilmauksissa sanat saattavat kuitenkin olla oikeita, mutta niiden takana oleva tunnelataus tai sen syvä ymmärrys puuttuu. Toisaalta psykopaattisia piirteitä omaava henkilö on myös taitava esittämään katuva ja muuttanutta rikosentekijää. Tämän kaltainen henkilö osaa säädellä puheensa sen mukaan, mitä hän olettaa puhekumppaninsa haluavan kuulla. (Ollinheimo 2009, 112-146; Häkkänen-Nyholm ja Nyholm 2009, 221-223).

"Ja vaikka mä en välttämättä ihan aina tiedä, että sanooko hän sellaista mitä sanoo vaan sen vuoksi että on pitkä tausta rikosseuraamuslaitoksen asiakkaana ja tietää tavallaan mitä niin sanotusti kuuluu vastata, vai onks se sitä ihan oikeesti sitä aitoo kokemusta ja tunnetta mitä siellä on. Et sehän on siis tosi vaikea erottaa. Mutta loppujen lopuks mä oon pohjimmiltani sitä mieltä, et ei sillä oo mitään merkitystä... Että se puhe mikä sieltä tulee, et oli se aitoa tai opelettua tai ei, niin sitä hyvää me pyritään vahvistamaan... Niin mun mielestä me tartutaan siihen puheeseen joka tapauksessa."

7.1.3 Petollisuus, hyväksikäyttö ja manipulointi

Kolme viidestä rikosseuraamustyöntekijästä korosti erityisesti manipuloinnin roolia hänen ja psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan välisessä vuorovaikutuksessa. Yksi heistä tunnisti myös sen, että hänen asiakkaansa oli taitava lukemaan keskustelukumppaniaan, jolloin manipulointi helpottui entisestään.

"Psykopaattispiirteinen asiakas on hyvä lukemaan työntekijää ja manipuloimaan tätä. Heillä on myös tapana heittää ´koepalloja´, eli tavallaan testata minun reaktioitani milloin mihinkin asiaan."

Yksi haastatelluista rikosseuraamustyöntekijöistä kertoi esimerkin siitä, kuinka hänen asiakassuhteensa alkoi psykopaattisia piirteitä ja pitkän rikostaustan omistavan EAV-asiakkaan kanssa.

"Ensi tapaamiselle hän tuli maistaneena ja kaksikymmentä minuuttia myöhässä, vaikka varmasti tiesi, että tapaamiseen pitäisi tulla selvin päin. Ja hänellä nimenomaan ei ollut päihdeongelmaa. En sanonut tähän yhtään mitään, sillä vaistosin, että nyt on jouston paikka, vaikka tästä olisi varmasti saanut hänen kanssaan mehevän riidan aikaiseksi."

Toimistolle saavuttuaan asiakas käyttäytyi muutenkin melko provosoivasti.

"Hän totesi heti, että hänhän ei viranomaisia kättele ja vänkäsi, että hänen asianajajansa voisi toimia hänen EAV-valvojanaan."

Haastateltuja ei vaikuttanut hämmentävän niinkään psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan valehtelu sinänsä, vaan se, ettei valheella tuntunut olevan mitään järjellistä motiivia. Eli asiakas tuntui valehtelevan ikään kuin "omaksi huvikseen" ilman, että hän olisi hyötynyt

valheesta millään tavalla tai että asia olisi edes ollut mitenkään merkityksellinen kulloisessakin vuorovaikutustilanteessa.

”He valehtelevat paljon, mutta en loukkaannu siitä. Eräs asiakas valehteli äitinsä kuolleen, vaikka pystyn tarkistamaan tällaiset asiat väestötietojärjestelmästä. Kysyin häneltä, mitä hän luuli tällaisella tarinalla voittavansa. Itse en pystynyt ymmärtämään sitä ollenkaan.”

7.1.4 Neutralisaatiotekniikat: mitätöinti, lohkoaminen, projektio

Haastatellut rikosseuraamustyöntekijät eivät olleet havainneet, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas olisi pyrkinyt syyttämään rikoksistaan muita. Sen sijaan ehkä jonkinlaisena syyn sysäämiseä toisaalle voitaisiin nähdä viranomaistoiminnan ja lakien mielekkyyden kyseenalaistaminen.

”Totta kai laki on heidän mielestään tyhmä ja niin edelleen, mutta en muista, että he olisivat syytelleet teoistaan muita. Itse asiassa muilla asiakkailla tätä toisten syyttelyä ilmenee enemmän.”

Mustavalkoinen suhtautuminen saattaa olla myös lohkoamista, eli asioiden tai henkilöiden näkemistä pelkästään joko hyvinä tai pahoina.

7.1.5 Lipevyys ja mielistely

Toisinaan rikosseuraamustyöntekijä koki lievää hämmennystä siitä, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas oli suorastaan ylitsevuotavan ystävällinen. Toisaalta ainakin yksi haastatelluista mainitsi tiedostaneensa tai vaistonneensa, että lipevyys oli vain pintaa, ja ystävällisyys pysyi yllä vain niin kauan, kun keskustelu ei kääntynyt asiakkaan mielestä epämukaviin asioihin.

”Nämä, kenestä ajattelen, että heillä on paljon psykopaattisia piirteitä, niin he ovat päällepäin hyvin ystävällisiä, ihan lipevyyteen saakka.”

Yksi työntekijöistä koki, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas oli monesti ystävällinen ja hyväkäyttöksinen, ja asiakaskohtaamisissa oli pystytty keskustelemaan pintapuoleisesti lähes aiheesta kuin aiheesta. Työntekijä kertoi kuitenkin jääneensä monesti jälkeensä miettimään, oliko tapaamisesta lopulta hyötyä asiakkaalle.

”Onhan ne monesti hirveän mukavia. Juttu lentää ihan hyvin ja se tunti menee siinä siivillä. Ja he on niinku taitavia keskustelemaan. Mut sit sitä jää monta

kertaa jälkeinpäin miettimään, et oliko tää nyt kuitenkin välttämättä niin onnistunut keskustelu. Että saiko tästä kukaan mitään vai oliko tässä vähän et asiakas ehkä vastas sitä mitä häneltä ehkä odotettiin. Et mä en tiedä, kuinka aitoa se sit on.”

7.1.6 Korostunut omanarvontunne

Haastatelluista osa oli laittanut merkille psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan korostuneen minäkuvan.

”...He ovat hyvin itsevarmoja ja heillä vaikuttaa olevan hyvin korkea omanarvontunne, vaikka he ovat syyllistyneet rikoksiin. Omasta mielestään he ovat oikealla polulla.”

” Et kyllä ne tiedostaa ne riskit, että missä sattuu ja tapahtuu. Mut toisaalta puheessa tulee sit et jos tilanne vaatii niin loppuun asti mennään. Kyllä näissä rikospuheissa se uho ja se et minä olen suurempi kuin muut -puhe korostuu.”

7.2 Psykopaattisten piirteiden vaikutukset dialogiseen vuorovaikutukseen

Mönkkönen (2007) mainitsee dialogisen vuorovaikutuksen perustuvan molemminpuoliseen kunnioitukseen ja luottamukseen. Lisäksi dialogiseen vuorovaikutukseen lukeutuu niin asiantuntijalähtöisyyden kuin asiakaslähtöisyydenkin toteutuminen, eli jonkinlainen molempien lähtökohtien synteesi. Myös asiakkaan subjektiivisuus eli oman elämänsä asiantuntijuus on toimivan sosiaalityöskentelyn peruspiirre. Dialoginen vuorovaikutus on vastavuoroista kanssakäymistä ja keskustelutilanteissa painotetaan tasavertaisen asiakassuhteen ja keskusteluyhteyksien luomista.

Seuraavaksi tarkastelemme dialogisen vuorovaikutuksen peruspiirteiden toteutumista haastattelutulosten valossa psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan ja rikosseuraamustyöntekijän välillä.

7.2.1 Keskinäinen luottamus ja kunnioitus

Mönkkönen (2007) katsoo, että vuorovaikutuksen lähtökohtana on asiakkaan kunnioittaminen ja tämän tarpeiden huomioiminen. Kanaoja ym. (2007) taas toteaa, että luottamus voidaan nähdä työntekijän ja asiakkaan välttämättömänä elementtinä ja se on sosiaalityön muutostyöskentelyn edellytys. Asiakkaan ja työntekijän välinen avoin ja luottamuksellinen vuorovaikutussuhde voidaan katsoa olevan yksi hyvän sosiaalityön kriteeri. Kaikki haastatellut rikos-

seuraamustyöntekijät toivat esiin sen, että he kunnioittavat asiakkaita omina persooninaan. Silti heidän oli vaikea tuntee luottamusta psykopaattisia piirteitä omaavaa asiakastaan kohtaan ainakaan siinä suhteessa, mitä heidän vuorovaikutukseensa tai vaikuttamiinsa tulee. Sen sijaan asiakassuhteen muodollisen hoitamisen suhteen vallitsi luottamus siihen, että asiakas yleensä saapuu tapaamisiin tai ainakin ilmoittaa mahdollisesta esteestä. Granfelt (2007, 28) puolestaan totesi selvityksessään Tuettua polkua vapauteen, kuinka työntekijän ja asiakkaan keskinäisen luottamuksen rakentuminen on edellytys hyvin toimivalle suhteelle. Tältä osin psykopaattisia piirteitä omaavien henkilöiden kanssa käydyt vuorovaikutustilanteet vaikuttavat rikosseuraamustyöntekijöiden kertomien kokemusten perusteella jäävän ohuiksi ja asiakassuhteen kulkua määrittää epävarmuus.

"En luota psykopaattispiirteisiin asiakkaisiini, niin se vain valitettavasti on. Se puhe on sellaista... No, sillä tavalla he ovat luotettavia, että he tulevat aina paikalle kuten on sovittu."

Vastauksista nousi esiin myös se, että työntekijä koki usein, että asiakkaan puhetulvan tarkoitus oli johdatella keskustelua sellaisiin aiheisiin ja asioihin, joiden käsittely ei tuntunut asiakkaasta epämiellyttävältä. Toisinaan syntyi kokemus siitä, että asiakas ikään kuin testaa heitä, mutta tämän testaamisen motiivi jäi usein hämäräksi.

"Joskus tulee tunne, että he miettivät, että puhutaan nyt vaikka mitä soopaa ja katsotaan, mikä tolle menisi läpi."

Rikosseuraamustyöntekijät kokivat, että epävarmuus asiakkaan puheen totuudellisuudesta tai hänen lopullisista tarkoituseristään heijastui heidän omaan vuorovaikutukseensa korostuneena varovaisuutena.

"Aina ei tiedä, mitä heille sanoisi. On sellainen olo, että sen suuren höpinän alle jää aina paljon sellaista, mitä he eivät kerro. Itse huomaan olevani sanoissani hyvin varovainen ja asettelevani sanani hyvin tarkkaan tällaisten asiakkaiden kanssa. Yritän pysyttäytyä siinä, mitä he puhuvat ja mennä heidän ehdoillaan."

Joskus omat sanomiset mietityttivät vielä asiakaskäynnin jälkeenkin, vaikka tällaiseen ei olisi ollut mitään ilmeistä syytä.

"Tapaamisen jälkeen mietin usein, mitä olen tullut sanoneeksi ja miten olen käyttäytynyt."

Rikosseuraamustyöntekijöiden kokemuksen mukaan ei ollut mitenkään epätavallista, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas ei luottanut heihin kuten ei muihinkaan viranomaisiin.

"Kaikki heitä koskeva on jotenkin kauhean salaista. He pitävät paljon itsellään eivätkä kerro asioista kaikkea. Tällainen asiakas saattaa esimerkiksi kysyä, ketkä kaikki pääsevät näkemään hänen asiakastietojaan... Ja joskus tällainen asiakas haluaisi erotella sen, mitä hän haluaa kertoa minulle ja mitä sitten taas esimerkiksi vankilan suuntaan."

Yksi rikosseuraamustyöntekijä kertoi seuraavan esimerkin:

"He valehtelevat paljon, mutta en loukkaannu siitä. Eräs asiakas valehteli äitinsä kuolleen, vaikka pystyn tarkistamaan tällaiset asiat väestötietojärjestelmästä. Kysyin häneltä, mitä hän luuli tällaisella tarinalla voittavansa. Itse en pystynyt ymmärtämään sitä ollenkaan."

Kuitenkin kaksi rikostyöntekijää toi selkeästi esiin myös sen, että vaikka hän tietäisi tai aistisi asiakkaansa valehtelevan, hän kuitenkin pitää asiakkaan kertomaa arvossa. Toinen haastatelluista painotti sitä, että asiakkaan "omassa todellisuudessa" keksitty tarina voi olla "tosi", vaikkakaan rikosseuraamustyöntekijän ei ole syytä vahvistaa valheellista kertomusta.

"Me pelataan niillä korteilla mitä meille on siinä kohtaa annettu. Ja nehan on ne mitä se asiakas tuo siinä julki, ne on ne meidän kortit ja niit meidän pitää käyttää. Oli ne tarkoituserät asiakkaalla sitten mitä tahansa. Niin mun mielestä me tartutaan siihen puheeseen joka tapauksessa. Et ei se ole meidän tehtävä arvostella onko se sit aitoa vai ulkoo-opeteltua ja työstää sit sitä, koska vaikka se olis kuinka ulkoo-opeteltua niin kyllä siitä aina jotakin voi jäädä. Jotakin ajatuksia kyteen."

Yksi rikosseuraamustyöntekijöistä kertoi, että pyrki monesti valmistautumaan etukäteen kohdatessaan psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan.

"Kyllähän sitä sellaisiin tilanteisiin joutuu valmistautuun. Ja sillä se valmistautuminen on se paras tapa turvata se että pysytään jotenkin asiassa."

7.2.2 Asiantuntijuus ja asiakaskeskeisyys

Haastateltujen rikosseuraamustyöntekijöiden kommentteista käy kautta linjan ilmi se, että he itse olivat olleet tavanomaista varovaisempia sanoissaan, kun he olivat tavanneet psykopaattisia piirteitä omaavaa asiakastaan.

Kaksi rikosseuraamustyöntekijää nosti selkeästi esiin sen, että he eivät kokeneet voivansa toututtaa omaa asiantuntijuuttaan toivomallaan tavalla psykopaattisia piirteitä omaavan asiak-

kaan kanssa. Tämä asettui myös ristiriitaan Rikosseuraamuslaitoksen strategisen linjauksen kanssa siinä suhteessa, että rikosseuraamustyöntekijän työn yksi tärkeimmistä tavoitteista on pyrkiä vähentämään rikosten uusimisriskiä.

"Rikoksista puhuminen on vaikeaa, jos asiakkaalla on psykopaattisia piirteitä. Yleensä he kieltävät koko rikoksen. Totta kai tiedän ` teknisesti`, mitä asiakkaan kanssa pitäisi tehdä."

Lisäksi eri rikollisuuden lajit näyttäytyivät erilaisina, kun niitä tarkasteltiin tukitoimien näkökulmasta.

"Talousrikollisilla ei ole useinkaan sosiaalisia ongelmia, ja meidän emme valvo liiketoimintakieltoja...Muilla taas sitten kontrollipuoli korostuu."

Rikosseuraamusalan käsikirjan (1/2006, 20) mukaan rangaistuksen täytäntöönpanon ajan asiakkuusprosessin keskeisenä ajatuksen on asiakkaan muutosprosessin tukeminen rikoksettoomaan elämäntapaan. Rikosseuraamustyöntekijöiden kokemusten perusteella asiakaskeskeytyden näkökulma vaikutti toteutuvan hyvin, ainakin pintapuolisesti siinä mielessä, että asiakas sai puhua ja johdatella keskustelua hyvinkin vapaasti, jolloin rikosseuraamustyöntekijä pyrki tarttumaan pieniinkin vinkkeihin muutospuheesta.

"Työntekijän taitoa on johdatella sitä keskustelua ja bongata ja tarttua semmoiseen asiakkaan tuottamaan ainekseen, pieneenkin, mistä sitä asiaa voi viedä eteenpäin. "

Haastatelluista ainakin yksi rikosseuraamustyöntekijä toi esiin sen, että hän antoi psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa päteä asiantuntemuksellaan huumausaineista ja niiden vaikutuksista. Työntekijä ei ryhtynyt tässä vaiheessa muokkaamaan asiakkaan asennoitumista tai ajattelua, vaan antoi hänen johdatella puheen sellaiselle maaperälle, jolla asiakas tunsi todella olevansa oman elämänsä toimija.

"Joskus tulee sellainen olo, että he ikään kuin haluavat päteä sellaisilla asioilla, joista minä en tiedä mitään, eli esimerkiksi kuvailla asiantuntevasti, miten mikäkin huume vaikuttaa. Ehkä siinä on myös jonkinlaista tarvetta ehkä pistää toista halvalla tai jotakin sen suuntaista."

Työntekijä reagoi vuorovaikutustilanteessa tällä tavalla, vaikka toki tiedosti suuren ristiriidan rikosseuraamustyöntekijän ammatillisten tavoitteiden ja psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan maailman välillä. Lisäksi työntekijä koki, että asiakkaan oman elämänsä asiantuntij-

juuden tai subjektiuden osoittaminen ei ehkä niinkään ollut tämän varsinainen tavoite, vaan ehkä jonkinlainen vallan tai hallinnan osoittaminen suhteessa työntekijään.

7.2.3 Asiakkaan subjektiuus

Yksi haastatelluista huomautti, että ristiriita "asiantuntijanäkökulman" tavoitteiden ja asiakkaan todellisten, hänelle tärkeiden tavoitteiden välillä oli joskus huomattava. Tässä suhteessa työntekijä joutui pitäytymään asiantuntijapositionsa, sillä jos asiakkaan omat tavoitteet olivat esimerkiksi lainvastaisia, ei rikosseuraamustyöntekijä voinut lähteä tukemaan tällaisten tavoitteiden saavuttamista. Tässä mielessä lain kirjain ajoi asiakkaan subjektiuden edelle rikosseuraamusalalla tehtävän sosiaalityön erikoisluonteesta johtuen.

"Joskus ajattelen, että kun ne tekevät vankiloissa tavoitteita, niin ne eivät ole välttämättä ollenkaan sen asiakkaan omia tavoitteita. Aika ja resurssit ovat kuitenkin rajalliset. On aika vaikeaa arvioida, ovatko tapaamisemme ja keskustelumme auttaneet psykopaattispiirteistä asiakasta saati sitten, mikä on auttanut. Emme me aina tiedä, mikä on vaikuttanut ja miksi. Onhan sekin jonkinlainen myönteinen muutos, että ensin joku tekee murhan, mutta syyllistyy myöhemmin `vain´rattiin."

Myös toinen haastateltavista koki, että asiakkaan toteuttaessa omaa subjektiuttaan, tuli sitä tukea erityisesti. Rikosseuraamustyöntekijä korosti kuitenkin myös työntekijän panosta tavoitteiden määrittelyssä.

"Mä koen et uusimisriskiin vaikuttaa se, että asiakas itse määrittää mistä hänelle olis eniten apua ja työskennellään sen mukaan. Ja sit jos se ei kykene siihen, niin sitten katotaan sitä mikä mun mielestä olis se avaintekijä et se riski vähenis. Vaikka asiakas suunnitelmia määrittää, niin kyl sitä itekin heittää niitä asioita. Pikkuhiljaa. Et mistä itse on huolissaan."

Yllä olevan työntekijän vastaus kuvaa dialogisen vuorovaikutukselle ominaista tilannetta, jossa asiantuntijakeskeinen ja asiakaskeskeinen työote kulkee ikäänkuin käsi kädessä. Dialogisessa vuorovaikutuksessa asiakas ja työntekijä pyrkii rakentamaan yhteisymmärryksen ja tilanteissa edetään sekä työntekijän että asiakkaan ehdoilla. (Mönkkönen 2007, 86 - 87)

Samainen työntekijä kuitenkin totesi, että aivan kaikkeen asiakkaan tuottamaan ei tule lähteä mukaan, vaan työntekijän tulee löytää keskusteluista se kultainen tie, jonka kautta asiakkaan tilannetta selvitetään parempaan päin. Työntekijä koki tärkeänä huomata sen, milloin on vaara joutua asiakkaan hyväksikäyttämäksi.

"Mä en kyllä hakkaa päätäni seinään ihan turhaan. Et siinä mä koen olevani taitava. Että tunnistan sen, et en oo vietävissä ja juokse tuolla pää kolmantena jalkana jonkun juoksetettavana."

Yksi rikosseuraamustyöntekijöistä osoitti ymmärtävänsä myös sen, että rikollisuus saattaa olla erottamaton tai ainakin tärkeä osa henkilön identiteettiä. Jos yhteiskunnassa ei voi päteä tai saada arvostusta laillisin keinoin, rikollinen identiteetti ikään kuin paikkaa tämän vajeen.

"Jotenkin ehkä heillä on sellaista rikollisen hehkuntaa. Siinä ei ole mitään glorioaa, että olet juoppo ja kuljet ritsaamassa mummoja. `Kunnon` rikollisella on vahva identiteetti ja he vaikuttavat vetoavat joihinkin naisiin.

Vastaustulosten perusteella vaikuttaa siltä, että asiakkaan subjektiivisuus toteutui siinä mielessä, että rikosseuraamustyöntekijä oli avoin asiakkaan esiin tuomille teemoille ja antoi hänen puhua hyvin vapaasti, joskin he yrittivät aina pienenkin mahdollisuuden tullen tarttua muutospuheeseen, jos sellaista ilmeni. Toisaalta, jos asiakkaan subjektiivuutta ajatellaan sen kautta, että mikä kenties oli psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan mielestä relevanttia ja järkevää keskustelua, ei ollut sitä välttämättä rikosseuraamustyöntekijän näkökulmasta ja päinvastoin.

Asiakkaan aitoa mahdollisuutta ilmaista subjektiivuuttaan murensi myös se, että joidenkin kohdalla tapaamiset typistyivät pelkiksi leimauksikäynneiksi, jolloin tapaamisten kontrolliosuus korostui aidon asiakastyöskentelyn kustannuksella. Tosin tällainenkin tilanne oli asiakkaan oma valinta, eli tässä mielessä hänen subjektiivinen päätäntävaltansa ja itsemääräämisoikeutensa toteutui.

Huomionarvoinen seikka lienee myös se, että kaksi viidestä työntekijästä sanoi, ettei ole havainnut psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaidensa syyttelevän rikoksistaan muita, eli he eivät olleet niinkään turvautuneet projektioon neutralisaatiotekniikkana:

"Muiden syyttelyä en ole heillä havainnut. Totta kai laki on heidän mielestään tyhmä ja niin edelleen, mutta en muista, että he olisivat syytelleet teoistaan muita. Itse asiassa muilla asiakkailla tätä toisten syyttelyä ilmenee enemmän."

Vaikka muiden syyttely ei ollutkaan yleistä, tämä ei silti merkinnyt sitä, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas olisi katunut tekoaan tai kantanut siitä ainakaan emotionaalista vastuuta.

7.2.4 Kokonaisvaltaisen dialogisuuden toteutuminen

Kaikki haastatellut rikosseuraamustyöntekijät olivat varsin usein antaneet asiakkaalle paljon "liikkumatilaa" siten, että asiakas oli saanut puhua paljon ja määrätä keskustelun suunnan lähes kokonaan. Asiakstapaamisessa toki tulee olla niin, että äänessä on enemmän asiakas kuin työntekijä, mutta kohtaamisissa psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa tämä asetelma korostui tai oli yksinomaan ainoa hallitseva asetelma koko tapaamisen aikana:

"...Vaistosin, että nyt on jouston paikka, vaikka tästä olisi varmasti saanut hänen kanssaan mehevän riidan aikaiseksi. Minun mielestäni tämä oli jonkinlainen testi, eli hän halusi katsoa, miten reagoisin. Normaalisti olisin toiminut toisin, mutta tämän asiakkaan kohdalla annoin aluksi nyöriä. Se oli välttämätöntä, jotta olisin saanut luotua häneen edes jonkinlaisen asiakassuhteen. Kun tämä muuri päästiin yli, asiakas saapui aina sovitusti ja selvin päin."

"Välillä se ei mun mielestä aina ihan vastaa tarkoitustaan että väen vängällä palataan sitten siihen alkuperäiseen aiheeseen. Et joskus se ehkä sit on molemmille mielekkäämpää että jatketaan sitten siitä asiakkaan valitsemista urista mille se keskustelu on sit kääntynyt. Koska aina se ei oo vaan tarkoituksenmukaista."

Yksi rikosseuraamustyöntekijä kuvasi vuorovaikutustilannetta seuraavanlaisesti:

"Et sillain saa kyllä ihan hyvin luotua sen kontaktin, mutta sitten (asiakas) ei pysty ottamaan vastaan juurikaan mitään, vaan se puhuu aina omalta kantiltaan eikä oikein jaksaa kuunnella mua ees. Et mitä mulla on sanottavaa, vaan se tulee aina uudestaan ja uudestaan taas samaa puhuen päälle."

Yllä olevan kaltaisissa tilanteissa ei dialogiselle vuorovaikutukselle ominainen vastavuoroisuus toteudu.

Rikosseuraamustyöntekijä kokemuksista kävi ilmi, että he eivät useinkaan oikein "uskaltaneet" lähteä itse johdattelemaan keskustelua, etenkin sellaisiin teemoihin, joiden arveli olevan asiakkaalle epämieluisia. Tällaisia olivat lähes poikkeuksetta keskustelut itse rikoksesta tai sen herättämistä ajatuksista tai tunteista. Ylipäätään tunteisiin pohjautuva keskustelu vaikutti hyvin vähäiseltä.

Koska työntekijöiden kokemusten mukaan he olivat hyvin varovaisia ja jopa varautuneita, jäi ilmaan leijumaan kysymys - ellei jopa vahva epäily - siitä, toteutuiko aito dialogisuus psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa. Aito vuorovaikutuksellinen kohtaaminen edellyt-

tää molemminpuolista luottamusta, jollaista rikosseuraamustyöntekijät eivät tunteneet psykopaattisia piirteitä omaavaa asiakastaan kohtaan, ja luottamuspuola vaikutti vallitsevan myös asiakkaan suhteutumisessa rikosseuraamustyöntekijään tai ylipäätään viranomaisiin. Silti rikosseuraamustyöntekijöiden vastauksista käy ilmi aito kunnioitus psykopaattispiirteisiä asiakkaita kohtaan.

Aitoa dialogista kohtaamista haittasi sekin, että työntekijä ei useinkaan pystynyt jakamaan samanlaista tunnemaailmaa tai ylipäätään sosiaalisen vuorovaikutuksen peruspelissäntöjä psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa kanssa. Tavallisesti vuorovaikutustilanteessa lähdetään liikkeelle siitä, että molemmat osapuolet jakavat suunnilleen samantyyppiset perustunteiden kokemukset sekä omaavat empatiakykyä. Lisäksi vuorovaikutuksen kirjoittamattomiin sääntöihin sisältyvät annettuna oletukset toisen osapuolen rehellisyydestä ja yhteistyöhalusta.

Aidon dialogisen, kuten ylipäätään vuorovaikutuksen peruseriaatteisiin kuuluu esimerkiksi oletus siitä, että keskustelukumppani puhuu totta ja tuo vuorovaikutuksessaan esiin sellaisia asioita ja ajatuksia, jotka ovat jossakin loogisessa yhteydessä käsiteltävään aiheeseen. Tämä ei aina toteutunut psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa.

Monesti vastauksista nousi esiin rikosseuraamustyöntekijän kokemus siitä, että hänelle valehdellaan tai häntä yritetään manipuloida. Myös oli tyypillistä sellainenkin kokemus, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas valehteli ilman, että siihen olisi ollut mitään järkevää syytä; eli että asiakas ei hyötynyt valheestaan mitään.

Yksi rikosseuraamustyöntekijä pohti, liittyikö ikävien aiheiden vältteleminen niinkään psykopatiaan, vaan enemmän rikolliseen käyttäytymiseen ylipäätään.

”Mut sitte taas toisaalta, mä en tiedä liittykö se sit niinkään psykopatiaan vai lähinnä siihen rikolliseen käyttäytymiseen, just et kuinka esimerkiksi ammatti-
maista se on.”

Psykopaattisten piirteiden vaikutus asiakastyöskentelyn sisältöön ohjelmityön ja rikoskeskustelujen kautta

Aiemmissa tutkimuksissa on havaittu, että kuntouttamisohjelmiin osallistuessaan psykopaattisia piirteitä omaava henkilö opettelee ulkokohtaisesti ohjaajan tai oikeuslaitoksen toivomia taikka edellyttämiä ilmaisuja ja reagointitapoja. Ohjelmityöhön osallistuessaan psykopaattisia piirteitä omaava henkilö joko saa esimerkiksi tiettyjä etuja tai vapauksia vankilan sisällä tai oppii teeskentelemään ”edistymistään” hyödyntääkseen sitä joskus myöhemmin, kuten

esimerkiksi koevapauteen pyrkiessään. (Laine 2007, 92-93; Hare 1998, 173-175 ja 195; Ollinheimo 2009, 112-146)

Yksi rikosseuraamustyöntekijöistä oli vasta suorittanut ohjelmatyön koulutuksia eikä ollut ottanut niitä vielä käyttöön, kun taas toinen oli ohjelmatyöskennellyt vain yhdyskuntapalveluasiakkaiden kanssa.

Kaksi rikosseuraamustyöntekijää kertoi, että he eivät olleet edes yrittäneet ohjelmatyöskentelyä psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaidensa kanssa. Tämä oli johtunut joko siitä, että asiakas oli kieltäytynyt puhumasta aiheesta täysin tai he olivat kokeneet yhteisen "todellisuuspohjan" puuttuvan, kun asiakas oli esimerkiksi kieltänyt koko rikoksen tapahtumisen tai oman osallisuutensa siihen.

"Ohjelmatyöskentely ja rikoskeskustelut eivät oikein onnistu, jos asiakas rakentaa defenssinsa siihen, ettei rikosta ole. Eräs asiakas oli istunut vuosia törkeästä pahoinpitelystä, ja minun on paras lähteä siitä liikkeelle, että tuomio on oikea. Tuskin hän oli syyttä suotta joutunut asiakkaakseni."

Tässä suhteessa rikosseuraamustyöntekijää eivät auttaneet uhrin tai silminnäkijöiden kertomukset tai kirjallinen rikoksesta kertova materiaali.

"En voi työntekijänä avata Pandoran lipasta sen varassa, mitä muut henkilöt ovat kertoneet. Mehän teemme täällä töitä sen eteen, että ihmiset saisivat otteen omasta elämästään."

Ainakin kaksi rikosseuraamustyöntekijää viidestä koki, että asiakkaat, joilla he olivat havainneet psykopaattisia piirteitä, eivät kyenneet kantamaan teoistaan vastuuta. Vastuun välttely oli hankaloittanut muun muassa rikoskeskustelujen käymistä sekä uhrinäkökulman huomiointia.

"Ja sitten et piirteissä myös se, että ei pysty kantamaan vastuuta, et se on semmoinen miten sä sit käyt sen asian asiakkaan kanssa läpi, tai käyt keskustelua, jos vaikka asiakas ei pysty katuun. Että jos asiakkaalla ei ole minkäänlaista tavallaan tunneyhteyttä siihen tekoon ja sen seurauksiin. Niin silloin se meidän vaikuttamistyö on aika vaikeeta."

Haastateltavista ainakin kaksi koki, että uhrinäkökulman huomioinen rikoskeskusteluissa oli hankalaa.

"Ehkä se puhe on sit semmoista ulkokohtaista. Et semmoista ulkoapäin tulevaa että he ei pääse siihen uhrin asemaan vaan et se on hyvin tämmösiä ulkokohtaisia asioita mitä sieltä sit ehkä nostetaan esille. Mut et ei se oo sellaista tunteista tulevaa mitä. Et enemmän sellaista opittua, et se ei välttämättä oo kovin aitoa."

"Uhriempatian käsittely on vaikeaa, et ei ainakaan tää toinen asiakas. Että puheessa ei ainakaan millään tavalla. Et se puhe mikä liittyy uhriin, niin ei oo kylä millään tavalla katuva tai kunnioittavaa."

"Et huomaa, kun mikään, mikä koskee muita ihmisiä, ei kosketa tätä ollenkaan. Et sillä ei oo väliä mitä muille aiheuttaa, et ei kykene sellaiseen ajatteluun."

Yksi kokenut työntekijä oli käynyt läpi Viisi keskustelua muutoksesta -ohjelman psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa kanssa. Hän kuvaili kokemustaan seuraavasti:

"Hän (asiakas) oli aika ylimielinen, mutta vedimme ohjelman silti läpi. Yleensäkin dialogisuuden kannalta pyrin tekemään avoimia kysymyksiä ja välttämään riitaantumista."

Sama rikosseuraamustyöntekijä koki kuitenkin, että ohjelmatyöskentelyn osaaminen hyödyttää kohtaamista psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa.

"Koen silti, että motivoivan haastattelun osaamisesta ja Viisi keskustelua muutoksesta -ohjelmasta on työntekijälle hyötyä, ja ehkä nimenomaan kuuntelutaidosta. Minä ymmärrän sen, mikä heidän oikea ongelmatilkkansa on, ja totta kai yritän ihan pikku jutuilla saada heitä miettimään asioita uudesta näkökulmasta."

Myöskään toinen kokenut rikosseuraamustyöntekijä ei suinkaan tyrmännyt ohjelmatyöskentelyä psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa, vaikka suhtautui varauksellisesti ohjelmatyöskentelyn onnistumiseen tai vaikuttavuuteen heidän kanssaan.

"Toki psykopaattispiirteiselle asiakkaalle voi tarjota Viittä keskustelua muutoksesta ja hänen kanssaan voi tuottaa tavoitteita. Myös motivoiva haastattelu soveltuu, samoin kuin sokraattiset kysymykset. 2000-luku on ollut ohjelmaraiwon aikaa, vaikka ryhmät eivät välttämättä toimi vankilassa, siis että ne hautovat niitä (rikoksia), ja jotkut remeltää, että niillä on takanaan ties montako suhaa tai keskustelua muutoksesta. Yksi taas uhosi myöntäneensä raiskaukset, jotta pääsisi avotaloon."

Varsin yleinen kokemus oli se, että rikosseuraamustyöntekijän oli hankala löytää kovinkaan monta sellaista asiaa, joiden olisi todella kokenut koskettavan tai liikuttavan psykopaattisia piirteitä omaavaa asiakasta, ja tällä tavoin motivoinut heitä muutokseen.

"Jos psykopaattisia piirteitä omaava henkilö pitäisi saada puhumaan tunteistaan, niin omat lapset voisivat ehkä olla sellaisia `läpäisyreikiä`. Toisaalta, eräällä henkilöllä oli perhe, mutta hän kuulemma välitti ja puhui kaikkein eniten koirastaan."

Rikosseuraamustyöntekijä koki usein, että asiakkaan käsitys tukemisesta liittyi nimenomaan materiaalisiin tai käytännön asioihin.

"Se ehkä heihin voi hiukan kolahtaa, jos ei ole rahaa... Siis jokin omaan hyvinvointiin liittyvä asia. Mutta muuten en ole havainnut heillä sellaisia heikkoja tai herkkiä kohtia."

Yksi rikosseuraamustyöntekijöistä koki, että asiakas reagoi voimakkaasti vain jos keskustelussa korostettiin hänen omaa elämäänsä ja rikosten vaikutusta asiakkaan elämään.

"Osa on havahtunut niihin, et mitä itselle siitä (rikoksesta) seuraa. Et toteaa, ettei enää pysty linnassa olemaan, ja ehkä sit ollaan pohdittu sitä, et millaisissa tilanteissa saattaa syyllistyä, ettei enää ajautuisi sellaisiin."

"Panostan sit siihen, et jos huomaan ettei ihminen pysty ajattelemaan asioita muuta kuin omalta kannalta, niin puhutaan sit siitä et mitä haittaa asiakkaalle sit on rikoksista... En mä oo oikein keksinyt sit mitään muuta keinoa."

Toinen rikosseuraamustyöntekijä toi esiin myös sen, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas ei välttämättä aina halunnut olla oman elämänsä subjekti siten, että olisi ollut aktiivinen asioidensa hoitamisessa.

"Joillakin on tuesta sellainen ajatus, että he saavat viranomaisen tekemään puolestaan mitä tahansa ja yrittävät teettää hänellä kaikenlaisia asioita."

Tosin sama rikosseuraamustyöntekijä toi esiin myös kaksijakoisuuden psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaiden toimijuudessa. Psykopaattisia piirteitä omaava asiakas oli hänen mielestään kuitenkin "keskimääräistä" EAV-asiakasta kyvykkäämpi asioimaan eri viranomaisten kanssa. Halutessaan tällainen asiakas saattoi olla hyvinkin aktiivinen sekä tietoinen oikeuksistaan.

"Toisaalta monet psykopaattisia piirteitä omaavat asiakkaat hoitavat aika pitkälle omat asiansa, eli sitä kautta vähentävät meidän työtaakkaamme. Eräs psykopaattisia piirteitä omaava asiakas hoiti itselleen asunnon vankilasta käsin - luottotiedottomana."

7.2.5 Kokemus vaikuttavuudesta

Vaikuttavuuden kokemus rikosseuraamustyöntekijän näkökulmasta oli pitkälti yhteydessä edellä mainittuihin psykopaattisiin piirteisiin ja vuorovaikutustyyliin sekä näistä aiheutuviin todellisen dialogisen kohtaamisen häiriintymiseen. Lähinnä esiin nousivat psykopaattisen asiakkaan tunne-elämän poikkeavuus, poikkeava käsitys oikeasta ja väärästä, empatiakyvyn puute, manipulointitaito ja se, että luottamuksen kokemusta ei päässyt syntymään.

"On aika vaikeaa arvioida, ovatko tapaamisemme ja keskustelumme auttaneet psykopaattispiirteistä asiakasta saati sitten, mikä on auttanut. Emme me aina tiedä, mikä on vaikuttanut ja miksi. Onhan sekin jonkinlainen myönteinen muutos, että ensin joku tekee murhan, mutta syyllistyy myöhemmin `vain` rattiin."

Yksi haastatelluista kertoi esimerkin pitkäaikaisen EAV-asiakkaansa senhetkisen asiakassuhteen päättökeskusteluista.

"Eräs pitkäaikainen asiakkaani totesi, että eihän sitä koskaan tiedä, milloin joutuu tilanteeseen, jolloin pitää aukaista jonkun kurkku."

Yksi pitkän uran tehnyt rikosseuraamustyöntekijä suhtautui epäilevästi siihen, miten tuloksetlista hänen ja psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan työskentely oli ollut etenkin siinä, mikä koski rikosten uusimisriskin alentamista sekä ajatusten, asenteiden ja lopulta myös siihenastisiin käyttäytymismalleihin vaikuttamista.

"Rikoksiin en koe välttämättä pystyneeni vaikuttamaan, kun kyseessä on psykopaattisia piirteitä omaava asiakas."

Samansuuntaisia ajatuksia toi esiin myös toinen pitkän työuran tehnyt haastateltava:

"Asiakastyön vaikuttavuus? No, ainoa, mikä on, niin se, että he ylipäättään käyvät toimistolla. En koe, että olisin kyennyt merkittävästi vaikuttamaan psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaideni uusimisriskiin."

Yksi haastateltava valaisi psykopaattisen asiakkaan poikkeavan moraalikäsitelmän vaikutusta uusimisriskin alentamiseen seuraavasti:

"Heillä tuntuu olevan ihan omanlaisensa moraalit. Jos he kuvittelevat, että heitä kohtaan on tehty väärin, heillä on mielestään oikeus kostaa. Jos he kokevat, että heitä kohdellaan väärin, niin he saavat toimia omalla tavallaan."

Aina uusimisriskiin ei pyritty vaikuttamaan perinteisten rikoskeskusteluiden tai ohjelmityön keinoin, koska ohjelmat edellyttävät yleensä ensinnäkin rikoksen olemassaolon myöntämistä ja oman osallisuuden tunnustamista tapahtuneeseen.

"Ei tullut mieleenikään, että olisi aloittanut hänen kanssaan minkäänlaista ohjelmityötä, esimerkiksi Viisi keskustelua muutoksesta, joka kuitenkin pyörähtää ihmisen menneisyydessä. En olisi edes ehdottanut hänelle tällaista."

Jos asiakas ei myöntänyt rikosta olevan olemassakaan, rikoskeskusteluilta mureni pohja eikä rikosseuraamustyöntekijä kokenut voivansa hyödyntää ammatillista osaamistaan siten kuin olisi itse toivonut.

"Rikoksista puhuminen on vaikeaa, jos asiakkaalla on psykopaattisia piirteitä. Yleensä he kieltävät koko rikoksen. Totta kai tiedän teknisesti, mitä asiakkaan kanssa pitäisi tehdä, mutta koen sen vaikeaksi."

Yksi rikosseuraamustyöntekijä kertoi, että hänen aikanaan eräs pitkän linjan psykopaattisia piirteitä omaava EAV-asiakas todellakin lopetti rikollisuransa, tai ainakaan kyseinen asiakas ei ollut enää ilmaantunut kyseisen yhdyskuntaseuraamustoimiston asiakkaaksi. Hänenkään kohdallaan työntekijä ei silti kokenut, että tähän myönteiseen kehitykseen olisi ollut syynä vaikuttava asiakastyöskentely, vaan lähinnä keski-ikäen ehtineen asiakkaan oma päätös.

"...Mutta mitä hänen sisällään tapahtui...Hän oli kuin teflonia.. Loppua kohden kartoitimme hänen kanssaan rikoksen riskitekijöitä, ja ihan hyväkin keskustelua syntyi. Koin, että motivoivan haastattelun keinot toimivat ihan hyvin, eli asiakas puhui ja minä yritin aina napata sieltä välistä muutospuhetta. Mutta loppujen lopuksi en usko, että minä tai meidän työskentelymme vaikutti juuri mitenkään hänen päätöksensä vetäytyä rikollisuralta. Hän vain itse koki tulleensa pappaikään. Hänen oma päätöksensä oli se ratkaiseva asia, mutta ehkä meidän keskustelumme toimivat hänelle kuitenkin jonkinlaisena peilinä. Tämä asiakas ei enää ilmestynyt EAV-asiakkaaksi, mutta vankila ei ollut hänelle mikään pelote."

Hyvin usein asiakastyöskentelyssä törmättiin siihen, että psykopaattisia piirteitä omaava asiakas oli sitä mieltä, ettei hänellä ole minkäänlaisia ongelma-alueita, jotka vaatisivat työstämistä.

"Tämä asiakas ei kokenut, että hänellä olisi ollut ongelmia, ellei esimerkiksi pesukoneen rikkoontumista lasketa, kun sossu ei tullut uuden hankinnassa vastaan. Hän kyllä yritti saada minua soittamaan sossuun tyyliin `Kun sä soitat niille, niin mun hakemus menisi varmaan paremmin läpi. Eli hänen hyväksymänsä apu oli lähinnä tällaisten arkisten asioiden hoitamista."

7.3 Psykopaattisten piirteiden vaikutus rikosseuraamustyöntekijään ja niiden heijastuminen dialogiseen kohtaamiseen

Haastateltavien kommentoissa nousi selkeästi esiin se, että he kokivat työskentelyn psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa henkisesti uuvuttavaksi. Tämä johtui pitkälti siitä, että rikosseuraamustyöntekijä koki joutuvansa olemaan koko ajan varuillaan.

"Joskus tulee etukäteen sellainen olo, että huh huijaa, kun tiedän tietyn psykopaattispiirteisen asiakkaan olevan tulossa."

Kuitenkaan kukaan ei tuonut esiin, että he olisivat kokeneet ammatti-identiteettinsä saavan kolauksia tai murenevan, vaikka työskentely psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa vaati heiltä paljon turhautumisen sietoa ja tavallaan "luopumista" niistä työkaluista, joita he olisivat halunneet käyttää asiantuntijaroolissaan. Saatujen vastausten perusteella vaikutti siltä, että haastateltujen oma omistautuminen sosiaalialalle, asiakkaan kunnioittaminen persoonana ja empaattinen, joskin ammattimainen työote ikään kuin suojaasi heitä vakavammalta uupumiselta tai turhautumiselta sekä kyynistymiseltä.

"Ominia vahvuuksina näissä vuorovaikutustilanteissa näkisin pitkän kokemuksen alalta ja lastensuojelusta. Hyväksyn heidät sellaisina kuin he ovat."

Toinen pitkäaikainen rikosseuraamustyöntekijä totesi seuraavaa:

"Vahvuuksiani on rentous ja se, että en asetu asiakkaan yläpuolelle. Emme myöskään jaa täällä rangaistuksia."

Myös oma ammatillinen työote korostui, jos kohta vastauksista ilmeni myös se, että työntekijä tukeutui myös intuitioonsa tai herkkään tilannelukutaitoonsa ja reagoi ikään kuin "vaiston varassa". Näin ollen työntekijän oma persoona ja herkkä havainnointikyky tuli täydentämään teoreettista ja kokemuksellista ammattitaitoa.

"Ominia vahvuuksiani olivat vuorovaikutustilanteessa se, että maltoin kuunnella, enkä esimerkiksi silloin alussa alkanut paukuttaa valvonnan sääntöjä. Tärkeää

oli myös, etten korostanut tapaamistemme kontrollipuolta. Kaiken kaikkiaan pyrin kuitenkin olemaan ihminen ihmiselle. Huumorillakin tehdään joskus paljon."

Tosin huumoria on syytä käyttää erittäin harkiten EAV-asiakastyössä, ja psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaiden kanssa saattaa olla viisainta pysyä korostetun asiallisena. Seuraava kokemus valottaa sitä, että asiakas saattoi tulkita huumorin täysin eri tavalla kuin mitä työntekijä oli sen tarkoittanut:

"Erehdyin kerran vitsailemaan eräälle (psykopaattisia piirteitä omaavalle, kirj. huom.) asiakkaalle, että määrään hänet tulemaan tapaamiseen. Häntä ei näkynyt enää sen jälkeen. Kuvittelin todella, että hän olisi ymmärtänyt sanomani vitsiksi, koska sanoin sen mielestäni niin selkeän humoristisesti. Sitä paitsi yleensä pienellä vitsailulla (ei-psykopaattisen, kirj. huom.) asiakkaan saa käymään, ja ehkä jopa selvin päin."

Työntekijät kykenivät myös astumaan ulos tavanomaisen vuorovaikutuksen pelisäännöistä siten, että he eivät vastanneet asiakkaan puheisiin tai käytökseen siten, kuin "normaalissa" vuorovaikutustilanteessa, eli he kykenivät pysyttämään ammatillisessa positiossaan silloinkin, kun "privaattiminä" olisi loukkaantunut tai kiukustunut jostakin vastaavasta puheesta tai teosta kuin mitä asiakas oli heille sanonut tai tehnyt.

"He valehtelevat paljon, mutta en loukkaannu siitä."

Kun rikosseuraamustyöntekijöitä pyydettiin pohtimaan omia heikkouksiaan suhteessa psykopaattisen asiakkaan kohtaamiseen, yksi haastateltavista kommentoi seuraavasti:

"Oma heikkouteni on varmaan kontrollipainoitteisuuden puuttuminen, koska en usko sellaiseen ollenkaan."

Tosin moni muu ei varmaankaan näe tällaista ominaisuutta heikkoutena.

Sen sijaan kaikki haastatellut kokivat heikkoudekseen psykopaattispiirteisen asiakkaan kohtaamisessa sen, että heillä ei omasta mielestään ollut tarpeeksi tietoa psykopaattisista piirteistä, psykopaattisuuden syntyyn vaikuttavista tekijöistä tai psykopatian hoidettavuudesta, tyyppillisten psykopaattisten vuorovaikutusmalleista; suositeltavista reagoitavoista puhumattakaan. Jokainen haastateltava ilmaisi selkeästi tiedontarpeensa ja kiinnostuksensa tätä ilmiötä kohtaan. Etenkin nuorten psykopaattisten piirteiden mahdollisimman varhainen tunnistaminen sekä mahdolliset interventiot kiinnostivat heitä.

Kukaan haastatelluista rikosseuraamustyöntekijöitä ei ollut kokenut fyysistä uhkaa psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa taholta.

"En ole pelännyt, että kukaan heistä tekisi minulle mitään. Jos he hermostuvat, niin he ovat yleensä alkaneet puhua päätöksellä ja ikään kuin kääntymään minua omaan kantaansa. Siihen olen toki sanonut olevani eri mieltä, siis reagoinut näin esimerkiksi rikosmyönteiseen puheeseen, mutta väittelemään ei kannata ruveta. Ilmaisen siis kyllä oman mielipiteeni, mutta välttelen kinaamista. Heillä omanlainen ajattelu ei liity pelkästään rikoksiin, vaan esimerkiksi perheeseen ja parisuhteeseen."

Yksi haastateltavista koki, että psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan valvojaa olisi hyvä vaihtaa välillä, asiakkaan kuormittavuuden vuoksi.

"Et näin niinku työhyvinvoinnin näkökulmasta se (asiakkaan työntekijän vaihtuminen) on ihan fiksu. Että niitä hankalia asiakkaita vähän kierrätettäis, et kuormitus vähenis."

7.4 Haastateltavien toiveita psykopaattisen asiakkaan kohtaamiseen

Rikostyöntekijöiden vastauksista nousi esiin varsin selkeä toive lisäkoulutuksesta psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kohtaamiseen.

Rikosseuraamusalalla pitkään työskennellyt haastattelemamme rikosseuraamustyöntekijä muotoili asian näin:

"Tästä aiheesta olisi syytä järjestää koulutusta. Nyt me työntekijät otamme ikään kuin annettuna esimerkiksi ohjelmatyön, mutta emme välttämättä ymmärrä psyyken toimintaa. Olen ajatellut tätä myös vankien vaarallisuusarvioiden kannalta."

Myös kaksi tuoreempaa rikosseuraamusalan ammattilaista toi haastatteluissa ilmi halukkuuden saada aiheeseen liittyen lisäkoulutusta.

"Todellakin olisi koulutus tarpeen. Et kuinka paljon se (psykopaattiset piirteet) vaikuttaa siihen uusimisriskiin ja on synnä rikoksen syyllistymiseen ja taustana. Et kyllähän meidän pitäisi pystyä niitä tunnistamaan, jollain tasolla. Et ei me tietenkään ketään aleta diagnosoida tai aleta hoitamaan. Mut on se aika tärkeitä että me tunnistetaan ja tiedetään, koska se vaikuttaa paljon sit miten me tätä työtä tehdään."

”Jos tunnistaisi helpommin, niin se määrittäisi asiakkuuden kulkua. Pystys panostaan eri tavalla. Ja tunnistais vähän sen missä mennään ja mihin kannattaa panostaa, vai kannattaako.”

Etenkin nuorten ongelma-alueiden tunnistaminen ja vaikuttaminen varhaisen intervention keinoin herättivät kiinnostusta.

”Minua kiinnostaisi tietää, missä vaiheessa nuorista voi jo saada näitä (psykopaattisia) viitteitä ja miten niihin voisi reagoida. On sellaisiakin psykopaattispiirteisiä asiakkaita, joilla ei ole mitään lastensuojelutaustaa tai että lastensuojeluilmoitus on tehty itse rikoksen takia. Perhe voi olla varakas ja päällisin puolin kaikki kunnossa.”

Edellä siteerattu työntekijä tuli siis huomanneeksi myös sen, minkä tutkimukset ovat vahvistaneet, eli psykopatian synty ei välttämättä liity automaattisesti epäedullisiin kasvuolosuhteisiin.

8 Yhteenveto ja pohdinta

Haastattelututkimuksen tulosten perusteella rikosseuraamustyöntekijät, jotka tunnistivat asiakkaissaan psykopaattisia piirteitä, vaikuttivat reagoivan asiakkaan vuorovaikutustyyliin intuitiivisesti siten, kuin psykopatiaan perehtyneet asiantuntijat ohjeistavat. Kukaan haastateltavista ei ollut kokenut fyysistä uhkaa psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa taholta, mutta useimmat haastatellut kokivat kuitenkin, että vuorovaikutustilanne psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa oli henkisesti vaativa tai jopa uuvuttava.

Haastattelun tulosten perusteella heräsi kysymys, toteutuiko haastateltujen rikosseuraamustyöntekijöiden ja heidän psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaidensa vuorovaikutustilanteissa sellainen dialoginen vuorovaikutus, jollaista esimerkiksi Mönkkönen (2007) ja Juhila (2000) ovat tarkoittaneet. Näin siitä huolimatta, että rikosseuraamustyöntekijät eivät kokee kaikkia psykopaattisen vuorovaikutuksen ominaispiirteitä kielteisinä. Myönteisinä seikkoina nousivat esiin mielenkiintoiset ja älyllisesti haastavat keskustelut asiakkaan kanssa, minkä lisäksi positiiviseksi koettiin psykopaattispiirteiden asiakkaiden toisinaan lipevyyteen saakka menevä ystävällisyys sekä miellyttävät ja pitkäkestoiset, joskin pinnalliset, keskustelut. Silti työntekijät olivat useimmiten tiedostaneet, että vuorovaikutus liikkui enimmäkseen asiakkaan mukavuusalueella.

Aito dialoginen kohtaaminen häiriintyi luottamuksen puutteesta. Ainakin yksi haastateltujen rikosseuraamustyöntekijöiden asiakas ilmaisi suoraan, ettei luottanut viranomaisiin ylipää-

tään. Myös rikosseuraamustyöntekijät toivat kommenteissaan suoraan esiin sen, etteivät luotaneet psykopaattisia piirteitä omaavaan asiakkaaseen. Tämä johtui siitä, että he olivat havainneet valehtelua, ja olivat mielestään joutuneet myös manipuloinnin kohteeksi. Toisaalta yksi haastatelluista toi vahvasti esiin uskon myös siihen, että psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaiden tuottama muutospuhe, oli se sitten aitoa tai ei, on merkityksellistä ja sitä tulee vahvistaa ja tätä kautta vahvistaa luottamusta.

Haastatellut rikosseuraamustyöntekijät sanoivat arvostavansa psykopaattisia piirteitä omaavia asiakkaitaan yhtä lailla ihmisinä kuin muitakin asiakkaitaan. He kertoivat kiinnittävänsä paljon huomiotaan ja energiaansa siihen, että eivät "turhaan" provosoisi asiakastaan ja tällä tavalla vaarantaisi asiakassuhdetta. Myös psykopaattisen vuorovaikutuksen ominaispiirteet siinänsä aiheuttivat epävarmuutta. Rikosseuraamustyöntekijät kokivat, että heidän oli syytä olla sanoissaan hyvin varovaisia, ja tästä syystä ohjelmatyö ja rikoskeskustelut kariutuivat, tai ainakaan niillä ei saavutettu toivotunlaisia, Rikosseuraamuslaitoksen strategian mukaisia tavoitteita rikosten uusimisriskiin vaikuttamisen suhteen.

Kaikki haastatelluista toivat esiin toiveen saada aiheeseen liittyvää lisäkoulutusta, sillä vaikka heidän tunnistamiaan psykopaattisia piirteitä omaavia asiakkaita ei ollut määrällisesti paljon, eivät he silti omasta mielestään täysin tienneet, miten tämän kaltaisten asiakkaiden kanssa tulisi toimia ja käyttäytyä. Rikosseuraamustyöntekijöiden vastauksista kävi ilmi, että he kokevat joutuvansa etenemään psykopaattisia piirteitä omaavien asiakkaidensa kanssa ilman teoreettista tietoa psykopaattisuudesta ilmiönä. Tällä hetkellä rikosseuraamusalan sosionomitutkintoon ei sisälly lainkaan psykologian opintoja, joista saattaisi olla hyötyä myös muiden asiakkaiden kanssa työskenneltäessä. Näin ollen lienee aiheellista pohtia myös rikosseuraamusalan perustutkintokoulutuksen suhteen sitä, olisiko nykyiseen rikosseuraamusalan koulutusohjelmaan syytä sisällyttää psykologian opintoja edes valinnaisena. Ainakin alalla työskenteleville henkilöille lienee syytä tarjota aiheesta lisäkoulutusmahdollisuuksia esimerkiksi Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen kautta.

Etenkin nuorten kohdalla toivottiin enemmän tietoa psykopaattisista piirteistä ja mahdollisuudesta havaita niitä. Vaikka mittareita nuorten psykopaattisten piirteiden havaitsemiseksi on kehitetty, ongelmana on yhä se, että lasten ja nuorten psykopaattisia piirteitä ei osata toistaiseksi tunnistaa kovinkaan hyvin, jolloin varhainen puuttuminen ei toteudu. Toinen puuttumisen haaste on se, että vaikka lapsuusiän käytöshäiriöön vaikuttavista ehkäisevistä toimenpiteistä ja hoitointerventioista tiedetään jo paljon, psykopaattisten piirteiden osalta vastaava tieto on yhä varsin niukkaa.

Osa haastatelluista toivoi myös vahvempaa yhteistyötä esimerkiksi vankilan viranomaisten kanssa. Tämä toive korostui etenkin niissä tilanteissa, kun asiakas oli vapautumassa vankilasta

valvontaan. Tällöin haastateltavat toivoivat saavansa kattavammin tietoa, kuin mitä vankitietojärjestelmä tarjoaa. Tämän kaltaisia tietoja olisivat esimerkiksi vangin käyttäytymiseen - niin vankien kuin vankilan työntekijöiden kesken, liittyviä havaintoja.

Opinnäytetyömme työelämäohjaaja rikosseuraamustyöntekijä Harri Virolainen koki opinnäytetyömme tematiikan hyvin ajankohtaiseksi ja mielenkiintoiseksi. Kommenteissaan hän toi esiin sen, että "ruohonjuuritason" työntekijät rikosseuraamusalalla hyötyisivät koulutuksesta, jossa perehdyttäisiin psykopatiaan ilmiönä. Virolaisen mielestä myös jonkinlainen tietopaketti siitä, miten psykopaattiset persoonallisuuden piirteet saattavat ilmetä vuorovaikutuksessa ja asiakastilanteissa, ja kuinka olisi rakentavinta kohdata paljon psykopaattisia piirteitä omaava asiakas, tulisi suureen tarpeeseen. Virolaisen mielestä rikosseuraamusalalla ohjelmatyöskentely on räjähdyksmäisesti lisääntynyt 2000-luvulla, mutta työntekijöiden osaaminen ihmisen psyyken toiminnasta on perusteiltaan heikkoa, koska pääosin sosiaalialan koulutuksen saaneilla tämän tyyppistä osaamista ei välttämättä sisälly koulutusvaatimukseen. Niinpä Virolaisen mielestä koulutusta tarvittaisiin psyyken toiminnan peruseriaatteista, persoonallisuushäiriöistä ja erityisesti psykopatiasta, jota voinee pitää persoonallisuushäiriöiden yhtenä haasteellisimpänä muotona.

Opinnäytetyömme jätti pohdittavaksi myös merkittäviä eettisiä kysymyksiä. Näistä yksi, eikä suinkaan vähäisin, on vastausta vaille jäänyt kysymys siitä, mitä loppujen lopuksi sitten teemme, jos ja kun asiakkaan psykopaattiset piirteet on havaittu. Tämä koskee nimenomaan niitä asiakkaita, joilla kyseisiä persoonallisuuden piirteitä on runsaasti. Pitääkö heidät rajata ainakin ryhmäkuntoutuksen ulkopuolelle, jotta muille taattaisiin rauha ja mahdollisuus kuntoutumiseen? Onko eettistä rajata tällainen ryhmä, kuka rajauksen suorittaa ja mitkä ovat kriteerit, jolloin henkilö luokitellaan "liian" psykopaattiseksi kuntoutusta ja ohjelmatyöskentelyä ajatellen? Jos ulkopuolelle rajaaminen suoritetaan, mitä näille "liian" psykopaattisille henkilöille sitten tehdään? Nämä ovat tärkeitä kysymyksiä, ja niitä on syytä pohtia niin yhteiskuntamme arvojen kuin konkreettisten toimenpiteidenkin kannalta.

Avoimeksi jää niin ikään kysymys siitä, kuinka paljon lisähyötyä psykopatian tuntemus tuo rikosseuraamustyöntekijän arkeen ja asiakkaan dialogiseen, vuorovaikutukselliseen kohtaamiseen. Olemme sitä mieltä, että vaikka lisäkoulutus ei tarjoakaan patenttiratkaisuja psykopaattisten asiakkaiden dialogista kohtaamista ajatellen, se todennäköisesti kuitenkin koituu sekä rikosseuraamustyöntekijän että asiakkaan hyödyksi: psykopaattisten persoonallisuuden piirteiden ja niihin liittyvien vuorovaikutustapojen tuntemus suojaa rikosseuraamustyöntekijöitä tarpeettomalta turhautumiselta, kun hän on vuorovaikutuksessa psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaansa kanssa. Tämä on myös asiakkaan etu, sillä tiedollinen pohja auttaa rikosseuraamustyöntekijää ymmärtämään asiakkaansa haasteita ja tätä kautta myös asiakkaan-

sa ainutlaatuisuutta syvällisemmin sen sijaan, että työntekijä ajan mittaan ärtyisi ja turhautuisi "hankalaan tyyppiin". Ymmärtäminen lisää todennäköisesti paitsi suvaitsevaisuutta ja helpottaa positiivisen vuorovaikutustilanteen saavuttamista, myös suojaa työntekijää uupumiselta ja ehkä joskus jopa siltä, että asiakastilanne pääsisi kärjistymään uhkaavaksi. Näin ollen psykopaattisten piirteisiin perehtyminen ei ole mielestämme halua leimata ja luokitella, vaan ymmärtää, hyväksyä ja kohdata erilaisia asiakkaita ja persoonallisuuksia sekä halua kehittää omaa ammattitaitoa, jotta nämä kohtaamiset olisivat mahdollisimman myönteisiä ja toivon mukaan myös jollakin tasolla vaikuttavia.

Lähteet:

Auvinen-Lintunen, L. & Häkkänen-Nyholm, H. 2009. Psykopatian arviointi. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Burgess, Ann W. Mass, Spree and Serial Homicide. In: Crime Classification Manual. (toim. Douglas, John E., Ressler, Robert K. ym.) A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes. Second Edition. Jossey-Bass. San Fransisco 2006.

Cleckley, Hervey Milton: The Mask of Sanity: An Attempt to Reinterpret the So-Called Psychopathic Personality. (St. Louis, MO: C.V. Mosby, 1941). First Edition.

Davidson, D.: Totuus ja merkitys. Ajattelu, kieli, merkitys. Analyyttisen filosofian avainkirjoituksia. (Raatikainen, P. toim.) Gaudeamus. Helsinki 1997

Douglas, John: Mindhunter. Inside the FBI Elite Serial Killer Unit. Arrow Books 2006

Duodecim-lääkäriseuran julkaisut aihetta koskien; verkkoartikkelit

Ekström, L., Leppämäki, P. & Vilen, M. 2002. Vuorovaikutuksellinen tukeminen. Sosiaali- ja terveysala. Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Eronen, M.: Psykopaatin vaarallisuusarviointi ja hoito. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Granfelt, Riitta 2007. Tuettua polkua vapauteen. Selvitys Kriminaalihuollon tukisäätiön asumispalveluista ammatillisen tuen näkökulmasta. Kriminaalihuollon tukisäätiö. Raportteja 1/2007.

Haapasalo, J.: Kriminaalipsykologia. PS-kustannus. Juva 2008

Hare, Robert, D: Ilman omaatuntoa. (Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us, 1999.) Suom. Veijo Kiuru ja Pirjo Haapoja. Helsinki: Gilgames, 2004.

Hare, Robert, D: Psychopathy: Theory and Research (1970)

Hare, R. D: Psychopaths and their Nature. An Article in: Raine, A. & Sanmartin, J. (toim.): Violence and Psychopathy. Kluwer Academic/Plenum Publishers New York 2001

- Heikkilä, T. 2008. Tilastollinen tutkimus. Helsinki: Edita Prima Oy .
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2002. Tutki ja kirjoita. Helsinki:Tammi.
- Hurtig, Johanna & Laitinen, Merja (toim.): Pahan kosketus. Ihmisyden ja auttamistyön varjojen jäljillä. PS-kustannus 2002
- Häkkänen-Nyholm, H.: Psykopatia ja rikollisuus. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009
- Häkkänen-Nyholm, H. : Psykopatia parisuhteessa ja perheessä. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009
- Häkkänen-Nyholm, H. & Nyholm, J.: Psykopaatin kuuleminen oikeusprosessissa. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009
- Juhila, Kirsi 2000. Organisaation sanelemaa toimintaa vai syvällistä vuorovaikutusta? Institutionaalinen tehtävä ja ammatilliset tavoitteet päihdekeskusteluissa. Teoksessa Jokinen, Arja & Suoninen Eero (toim.). Auttamistyö keskusteluna.
- Jüriloo, A. & Holmlahti, T. & Vartiainen, H. & Lauerma, H. & Joukamaa, M.: Psychopathy in Finnish prisoners. 28th Nordic Congress of Psychiatry. Tampere 16.-19.8.2006
- Järvinen, M-K, 2006. Rikosseuraamusviraston julkaisu. Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa.
- Kananoja, Aulikki 2007. Sosiaalityö ammattina. Teoksessa Kananoja, Aulikki., Lähteenen, Martti., Marjamäki, Pirjo., Laiho, Kristiina., Sarvimäki, Pirjo., Karjalainen, Pekka & Seppänen, Marjaana (toim.) Sosiaalityön käsikirja. Gummerus: Jyväskylä.
- Kivivuori, Janne: Rikollisuuden syyt. Kustannusosakeyhtiö Nemo. Helsinki 2008
- Konttila, A. & Holmlahti, T.: Psykopaatti vankeinhoidossa. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009
- Kosson & Steuerward & Forth & Kirkhart: The Interpersonal Measure of Psychopathy.1997
- Laajasalo, T.: Psykopatia ja monihäiriöisyys. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Laine, M.: Kriminologia ja rankaisun sosiologia. Tietosanoma Oy. 2007

Lauerma, H.: Pahuuden anatomia: Pahuus, hulluus, poikkeavuus. Edita. Helsinki 2009

Lauerma, H.: Psychopathy in Prisons. Käsikirjoitus.2012

Lauerma, H.: Psykopatian historia. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Lauerma, H.: Sähköposti 25.5.2012. Kommentti opinnäytetyötä varten koskien psykopatian hoidettavuutta ja resurssien suuntaamista vankipopulaatiossa. 2012

Lindberg, N.: Psykopaattiset piirteet nuoruusiässä. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Lindberg, N.: Nuoruusikä ja psykopatia. Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 2010. Saatavilla:
[http://www.duodecimlehti.fi/web/guest/etusivu?p_p_id=dlehtihaku_view_article_WAR_dlehtihaku&p_p_action=1&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&dlehtihaku_view_article_WAR_dlehtihaku__spage=%2Fportlet_action%2Fdlehtihakuartikke-
 li%2Fviewarticle%2Faction&dlehtihaku_view_article_WAR_dlehtihaku_tunnus=duo98933](http://www.duodecimlehti.fi/web/guest/etusivu?p_p_id=dlehtihaku_view_article_WAR_dlehtihaku&p_p_action=1&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&dlehtihaku_view_article_WAR_dlehtihaku__spage=%2Fportlet_action%2Fdlehtihakuartikke-

 li%2Fviewarticle%2Faction&dlehtihaku_view_article_WAR_dlehtihaku_tunnus=duo98933).
 Viitattu 8.11.2012.

Mönkkönen, K., 2007. Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö. Helsinki: Edita.

Mönkkönen, K., 2002. Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastaamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopio: Kuopion yliopisto painatuskeskus. Saatavilla: http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_951-781-933-1/urn_isbn_951-781-933-1.pdf. Luettu: 26.8.2012.

Mönkkönen Kaarina 2001. Kun kumpikaan ei tiedä. Yhteistoiminnallisuus ja dialogisuus auttamarinoiden retoriikassa. Yhteiskuntapolitiikka 66. Saatavilla:
<http://www.stakes.fi/yp/2001/5/015monkkonen.pdf> Luettu: 10.6.2012.

Ollinheimo. A.: Psykopaatin emotionaalisen puutoksen ja kriittisen ajattelun ongelmat. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Raine, A.: The Psychopathology of Crime. Criminal Behavior as a Clinical Disorder. Elsevier. San Diego 1993

Raunio, Kyösti 2004 . Olennainen sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus.

Repo-Tiihonen, E. & Holli, M. & Tiihonen, J.: Psykopatian etiologia. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Rikosseuraamusalan asiakaskunta, työprosessit ja kuntouttaminen 2008. Työryhmän mietintö 5/2008. Rikosseuraamusviraston monisteita -sarja. Saatavana www-muodossa osoitteessa: <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/z9ghz.pdf>. Viitattu: 15.6.2012.

Sipilä, Jorma 1989. Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Stoat, T. & Häkkänen-Nyholm, H.: Psykopatia työelämässä ja yritysmaailmassa. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Suonio, M.: Sosiaalityö rikosseuraamusalalla - haasteiden edessä. Puheenvuoroja sosiaalityön tulevaisuudesta Itä-Suomessa. (Kosonen, E. toim.) Kuopion yliopisto. 2007. 115-120.

Särkelä, Antti 2001. Välittäminen ammattina. Jyväskylä. Gummerus.

Särkelä, A. 1994. Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Täydennysjulkaisuja 7.

Särkelä, Antti 1993. Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Helsingin yliopiston Lahdentutkimus- ja koulutuskeskus.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 5., uudistettu laitos. Jyväskylä, Tammi.

Uusitalo, Hannu 2001: Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. 7. painos. Helsinki, WSOY.

Valtakunnallisen sosiaali- ja terveysalan eettisen neuvottelukunnan julkaisut (ETENE)

Vehkalahti, K. 2008. Kyselytutkimuksen mittarit ja menetelmät. Jyväskylä: Tammi Oy.

Weizmann-Henelius, G.: Psykopatia ja sukupuoli. Psykopatia (toim. Häkkänen-Nyholm, H.) Persona Grata. Edita. Helsinki 2009

Welner, Michael: Classifying Crimes by Severity: From Aggravators to Deprivaty. In: Crime Classification Manual. (toim. Douglas, John E., Ressler, Robert K. ym.) A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes. Second Edition. Jossey-Bass. San Fransisco 2006.

Yhdyskuntaseuraamustyön kehittämisen linjaukset 2006. Rikosseuraamusalan käsikirjoja 1/2006. Helsinki: Kriminaalihuoltolaitos.

Liite 1. Robert D. Haren psykopatian piirrelista (PCL-R)

Lipevyys ja pinnallinen viehätysvoima

Vahvalta vaikuttava omanarvontunto

Stimulaation tarve ja taipumus ikävystymiseen

Patologinen valehtelu

Petkuttaminen ja manipulointi

Katumuksen ja syyllisyydentunteen puuttuminen

Tunteiden pinnallisuus

Kovuus ja tunteettomuus, empatian puuttuminen

Loismainen elämäntyyli

Heikko käyttäytymisen kontrolli

Promiskuiteetti (sukupuolinen holtittomuus tai valikoimaton sukupuoliyhteys eri partnerien kanssa)

Varhaiset käyttäytymisongelmat

Realististen pitkän tähtäimen päämäärien puuttuminen

Impulsiivisuus

Vastuuttomuus

Kyvyttömyys ottaa vastuuta omasta käyttäytymisestä

Useita lyhytaikaisia avo- tai aviosuhteita

Nuorisorikollisuus

Ehdonalaisen vapauden peruutus

Monipuolinen rikollisuus

Liite 2. Kyselylomakerunko

OPINNÄYTETYÖTÄ ”DIALOGINEN KOHTAAMINEN PSYKOPAATTISIA PIIRTEITÄ OMAAVAN ASIAKKAAN KANSSA – RIKOSSEURAAMUSTYÖNTEKIJÄN NÄKÖKULMA” VARTEN.

OPISKELIJAT: SANNA HARJULA JA SUSANNA YLILUOMA / LAUREA, RIKOSSEURAAMUSALAN KOU-
LUTUSOHJELMA. SYKSY 2012.

HAASTATELTAVAN PERUSTIEDOT:

Sukupuoli: Mies _____ Nainen _____

Ikä: _____

Koulutus: _____

Kauanko olet työskennellyt rikosseuraamusalla: _____

Onko psykopatian käsite sinulle tuttu? On _____ Ei _____

Kaipaisitko lisää koulutusta psykopatiasta? Kyllä _____ En _____

TEEMAHAASTATTELU.

I TEEMA: DIALOGINEN VUOROVAIKUTUSTILANNE JA EAV-ASIAKKAAN PSYKOPAATTISET PIIRTEET

Esim.

Jos ylipäättään, niin millä tavoin asiakkaan mahdolliset psykopaattiset piirteet heijastuvat vuorovaikutukseen/asiakastyöskentelyyn? Esim. dialogisuus / molemminpuolinen luottamus / kunnioitus? Rikoskeskustelut/päihdekeskustelut/ohjelmatyö/muu työskentely? Myönteisesti/kielteisesti...?

Miten kuvailisit omin sanoin psykopaattisen asiakkaan vuorovaikutustyyliä? Entä omaasi?

II TEEMA: VUOROVAIKUTUKSEN VAHUUDET, HAASTEET JA RATKAISUT

Esim.

Jos edellä kuvasit asiakastyöskentelyn haasteita, miten ratkaisit ne?

Onko ja jos, niin millaisia myönteisiä kokemuksia sinulla on dialogisesta kohtaamisesta psykopaattisia piirteitä omaavan asiakkaan kanssa? Miten myönteiset seikat vaikuttivat asiakastyöhön?

III OMAT KEHITTYMISHAASTEESI DIALOGISEN VUOROVAIKUTUKSEN KANNALTA

Esim.

Korostuneempi asiantuntija- vai asiakasvetoisuus?

Millaisia vuorovaikutuksen keinoja pidät vahvuuksinasi, millaisia taas kehittymisalueinasi?

Työntekijän liiallinen myötäeläminen tai neutraalius vuorovaikutussuhteessa?

Vääristyminen: ongelma asiakkaassa, mutta onnistuminen omassa toiminnassa?
Oma panoksesi ongelmien määrittelyssä?

IV ASIAKASTYÖN VAIKUTTAVUUS DIALOGISUUDEN HENGESSÄ

Esim.

Miten hyvin olet onnistunut generoimaan vaihtoehtoisia (eli uusimisriskiä alentavia) toiminta- ja ajatusmalleja yhdessä psykopaattisen asiakkaan kanssa?

Millaisia ne olivat, mihin liittyivät (esim. kognitiiviset / behavioraaliset ratkaisumallit, moha, suha...?)

Oletteko onnistuneet mielestäsi merkittävästi pienentämään psykopaattisen asiakkaan uusimisriskiä yhteistyönne kautta? Jos olette, niin millaiset asiakastyöskentelyn tai vuorovaikutuksen keinot olivat ratkaisevassa osassa?

Jos uusimisriski ei mielestäsi pienentynyt, mistä katsot sen johtuvan?

V KEHITTÄMISEHDOTUKSIA TAI TOIVEITA PSYKOPAATTISEN ASIAKKAAN KOHTAAMISEEN?

Esim.

Millaisia alan yleisiä kehittämistarpeita olet mahdollisesti kohdannut, kun kyseessä on psykopaattisen asiakkaan dialoginen kohtaaminen? Toiveet esim. rikosseuraamusalan koulutuksen (tai jatkokoulutuksen) suhteen?

Muita ehdotuksia tai toiveita?